

düşünce

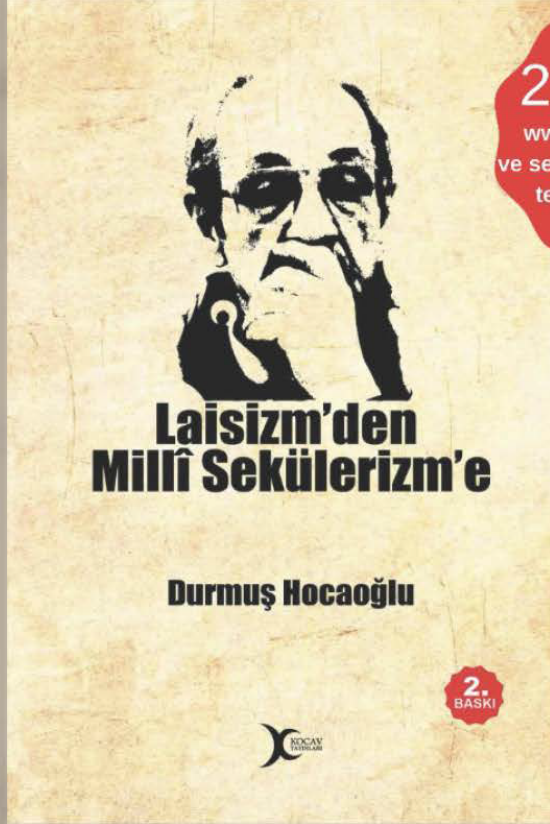
dergisi

emek: insan üretiyor, dünya değişiyor

emeğin güvencesizliği ve prekaryalaşma furkan düzenli
d9 fordizmden esnek kapitalizme: emek rejimlerinin
dönüşümü ve işin örgütlenmesinde sosyolojik yönelimler
m. fatih karakaya **d21** özgürleşme ve güçlenme aracı
olarak kadın istihdamına bakış seyhan büyükcoşkun **d37**
emeklilik sonrası hayata uyum sağlamada karşılaşılan
sorunlar ve çözüm önerileri yusuf ziya yıldırım **d55** prof.
dr. veysel bozkurt ile röportaj "yapay zekâ çağında bir
kimlik arayışı: emeğin geleceği yahut geleceğin emeği"
d91 geleneksel yaklaşımın ahlak eğitimi dilemmasına dair
kuramsal bir çözümleme hasan akgündüz **d130** erol
güngör'ün kültür değişimi ve milliyetçilik eserindeki
kavramlara günümüzden bir bakış hilal nur sayman **d151**

Durmuş Hocaoglu

Laisizm'den Millî Sekülerizm'e

2.BASKI

www.kitapyurdu.com
ve seçkin kitabevlerinden
temin edebilirsiniz.

2.
BASKI

düşünce

5 dergisi

emek: insan üretiyor, dünya değişiyor

Düşünce Dergisi, Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) kuruluşu olan
KOCAV Yayıncılık Tanıtım Araştırma Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti. yayınıdır.

Yıl 2024- Sayı 21
Yayın Mahiyeti Fikrî ve İlmi
Yayın Türü Yaygın Süreli
ISSN 2148-8835

KOCAV Yayıncılık Adına Sahibi Av. Dr. Ali ÜREY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü İbrahim BİZ
Genel Yayın Yönetmeni Esra GÜLTEKİN
Sayı Editörü Murat KALKAN
Tashih Tuğçe KABAKÇI
Mizanpaj Engin DEMİR

Yayın Kurulu
Adem BÖLÜKBAŞI, Ali Kürşat SAK, Beyza KARAKAYA,
Cafer Erdem UMUDUM, Canan Özge EĞRİ, Elif DARICI,
Erhan AKKAŞ, Fatih Özgür KENAR, Gencay KARAKAYA,
M. Fatih KARAKAYA, Mehmet Emre KAHRAMAN, Mesut AYTEKİN,
Murat KALKAN, Mustafa ŞAHİN, Osman ÇALIŞKAN, Semra AĞAÇ SUCU,
Şeyma Nur GÜLTEKİN

İletişim
Ayşe Kadın Hamamı Sokağı No: 24 Süleymaniye - Fatih / İstanbul
Tel: +90 (212) 519 99 70 - 71 *Faks:* +90 (212) 519 99 72
web: www.dusuncedergisi.com.tr *e-posta:* editor@dusuncedergisi.com.tr

düşüncedergisi
2
2025/21

Baskı Cilt
Acar Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Osmangazi Mah. Mehmet Deniz Kopuz Cad. No:21/1 Esenyurt/İstanbul
Tel: (0212) 886 56 56

Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.
Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

İçindekiler

Takdim Yerine	
Emek: İnsan Üretiyor, Dünya Değişiyor.....	5
Murat KALKAN	
Emeğin Güvencesizliği ve	
Prekaryalaşma.....	9
Furkan DÜZENLİ	
Fordizmden Esnek Kapitalizme	
Emek Rejimlerinin Dönüşümü ve İşin	
Örgütlenmesinde Sosyolojik Yönelimler.....	21
M. Fatih KARAKAYA	
Özgürleşme ve Güçlenme Aracı	
Olarak Kadın İstihdamına Bakış	37
Seyhan BÜYÜKCOŞKUN	
İşsizlik ve Gençler.....	47
Eyüp Kürşat GÜLER	
Emeklilik Sonrası Hayata Uyum Sağlamada Karşılaşılan	
Sorunlar ve Çözüm Önerileri	55
Yusuf Ziya YILDIRIM	
Çocuk ve Emek: Türkiye’de Çocuk	
İşçiliği Üzerine	72
Mert Alparslan KARABAL	
1980 Yılına Kadar Türk Sendikacılığında Komünizme Bakış	84
Ömer KOÇ	

Prof. Dr. Veysel Bozkurt ile Röportaj "Yapay Zekâ Çağında Bir Kimlik Arayışı: Emegın Geleceği Yahut Geleceğin Emegi"	91
Röportaj Ekibi	
Kitap Değerlendirmesi: Körfez Bölgesinin Politik Ekonomisi ve Emek Piyasası	101
Erhan AKKAŞ	
Kitap Değerlendirmesi: Dijital Emek.....	107
Emre ATLIHAN	
Film Değerlendirmesi: Maden Emek, Sömürü Döngüsü ve Sınıf Bilinci.....	116
Ayşenur SÜLÜN	
Film Değerlendirmesi: Selvi Boylum Al Yazmalım Sevgi Emekti: Al Yazmalım	123
Yaren AYDOĞDU	
Geleneksel Yaklaşımın Ahlak Eğitimi Dilemmasına Dair Kuramsal Bir Çözümleme	130
Hasan AKGÜNDÜZ	
Erol Güngör'ün Kültür Değişimi ve Milliyetçilik Eserindeki Kavramlara Günümüzden Bir Bakış.....	151
Hilal Nur SAYMAN	
“Ol Saltanatın Yeller Eser Şimdi Yerinde”: 19. Yüzyıl İstanbul’unda Konak Hayatı.....	160
Cansu UZ OKUR	

takdim yerine emek: insan üretiyor, dünya değişiyor

murat kalkan*

*E*mek, öz olarak herhangi bir işin yapılması için harcanan güç olarak tanımlanabilecekken ıstılâhî anlamıyla ele alındığında, bir insanın üretim faktörü olarak bizatihi üretime katılması şeklinde tarif edilen ve nihayetinde arz-talep olarak iki yönü bulunan bir kavrama dönüşmektedir. Böylece bir takım zıtlıkların, çekişmelerin, ihtilafların meydana gelmesi ve problemlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Yani “emek” sadece bir üretim faktörü değildir; bunun ötesinde aynı zamanda bireyin kimliği için önem arz eden, toplumsal adaletin zeminini oluşturan ve medeniyetlerin de taşıyıcısı olan temel bir kavramdır. Çünkü emek, yalnızca iktisadi sistemlerin değil; aynı zamanda sosyal ilişkilerin, toplumsal yapının ve siyasi süreçlerin de belirleyicisidir. Ve aslında tam da bu sebeple, her dönem bir nev’i kendi emek hikâyesini yazmakta ve dünyayı değiştirmektedir; tıpkı bugün olduğu gibi... Nitekim insanlık tarihi boyunca emek kavramı bir yandan gündelik hayatın içinde doğrudan yaşanan gerçekliklerle yoğrulmuşken, diğer yandan hem bireyi hem de toplumu alakadar ederek iktisadi, felsefi, sosyolojik ve politik boyutlarıyla da çok katmanlı bir tartışma alanı olarak varlığını sürdürmektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, murat.kalkan@istanbul.edu.tr

İşte tüm bu gerçeklerden hareketle Düşünce Dergisi olarak elinizdeki yirmi birinci sayımızda, insanlık tarihinin en kadim ve dinamik kavramlarından biri olan “**emek**” konusunu farklı boyutlarla ele alarak hazırlarken “**Emek: İnsan Üretiyor, Dünya Değişiyor**” mottosuyla hareket ettik. Çünkü evet günümüzde insan üretmeye devam ediyor; fakat üretim süreçlerinin doğası, araçları, ilişkileri ve sonuçları bambaşka bir şekle bürünüyor. Yani emeğin anlamı, güvence şekilleri, sosyal sınıflar arasındaki ilişkiler ve eşitsizlikler de yeniden şekilleniyor. Bu doğrultuda dergimizin bu sayısında emeği hem tarihsel bağlamda hem de güncel kırılmalar çerçevesinde ele alan makalelere, kitap değerlendirmelerine ve röportaja yer verdik. Prekaryalaşmadan kadın emeğine, çocuk işçiliğinden emekliliğe, yapay zekâ çağında emeğin anlam arayışından işsizlik meselesine kadar geniş bir yelpazede yer alan içerikle hazırlanan bu sayımızda farklı bakış açılarının zenginliğini sizlere sunmaya çalıştık.

Bahsedilen amaç ve kapsamda hazırladığımız dergimizin ilk yazısı emeğin kadim problemini, güvencesizliği konu ediniyor. **Furkan DÜZENLİ** tarafından kaleme alınan “*Emeğin Güvencesizliği ve Prekaryalaşma*” başlıklı yazı tarihi ve kavramsal bağlamda çalışma olgusunu ele alarak, günümüz dünyasında giderek derinleşen güvencesizliğin boyutlarını tartışırken, “çalışmayı icat eden insan: güvencesiz insanı icat eden çalışma” diyerek de aslında bir perspektifi ortaya koymuş oluyor. “*Fordizmden Esnek Kapitalizme: Emek Rejimlerinin Dönüşümü ve İşin Örgütlenmesinde Sosyolojik Yönelimler*” başlığına sahip ikinci yazımızda ise **M. Fatih KARAKAYA** Fordist üretim rejiminden post-Fordist esnek kapitalizme geçiş sürecini emek sosyolojisi perspektifiyle ele almaktadır. Braverman’dan Burawoy’a uzanan teorik yaklaşımlar eşliğinde, işin teknik yapısından duygusal emeğe, denetim biçimlerinden örgütsel özneleşmeye kadar pek çok boyut bu makalede analiz edilmektedir. **Seyhan BÜYÜKCOŞKUN** ise “*Özgürleşme ve Güçlenme Aracı Olarak Kadın İstihdamına Bakış*” başlıklı yazısıyla dergimizin üçüncü makalesinde tarihi, ideolojik ve ekonomik arka planı dikkate alarak kadınların emek piyasasına katılmalarını sorgulayan bir yaklaşımla hareket etmiş ve istihdamın özgürleşme ve güçlenme ile doğrudan ilişkili olup olmadığını tartışmaya açmıştır. Çalışma hayatında kadınların yanında bir diğer dezavantajlı grup olarak ele alınan gençler ise dergimizde “*İşsizlik ve Gençler*” başlıklı yazıyla **Eyüp Kürşat GÜLER** tarafından incelenmiştir. Sayımızın dördüncü makalesi olan bu yazı işsizliğin tarihi gelişimini ve modern toplumlardaki yapısal etkilerini ele alırken, genç işsizliğinin sebeplerine ve sonuçlarına odak-

lanarak hareket ediyor. Yazıda Sanayi Devrimi'nden günümüze uzanan süreçte işsizliğin sosyal bir sorun haline gelişi, klasik ve Keynesyen iktisadi yaklaşımlar ışığında tartışılırken yazar genç işsizliğiyle mücadelede çok aktörlü ve boyutlu bir iş birliği gereğine vurgu yapmaktadır.

Dergimizin önceki sayılarından kalemine aşina olduğunuz **Yusuf Ziya YILDIRIM** bu sayımızda da “*Emeklilik Sonrası Hayata Uyum Sağlamada Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*” başlıklı yazısıyla değerli fikirlerini bizimle paylaşıyor. Giderek yaşlanan bir toplum yapısına sahip olduğumuz gerçeğini göz önüne aldığımızda yazarın ele aldığı konunun önemi daha da anlaşıyor. Yazıda, emeklilik sonrası döneme geçişte bireylerin karşılaştığı psikolojik, sosyal ve ekonomik zorluklar çok yönlü biçimde ele alınıyor; emekli bireylerin üretkenlikten kopmalarıyla oluşan kimlik ve aidiyet sorunları incelenirken, sosyal politika araçlarıyla bu döneme daha sağlıklı uyum sağlanması için çözüm önerileri geliştiriliyor. “*Çocuk ve Emek: Türkiye’de Çocuk İşçiliği Üzerine*” başlıklı makalede **Mert Alparslan KARABAL**, Türkiye’de çocuk işçiliği olgusunu tarihi, toplumsal ve ekonomik bağlamlarıyla ele alırken, özellikle COVID-19 pandemi sürecinin etkileri altındaki çocuk emeği sorununu güncel veriler ışığında değerlendiriyor. Yazıda yoksulluk, göç, dijital platformlar ve kayıt dışı ekonomi gibi faktörlerin çocuk emeğine nasıl etki ettiğine değinilirken Türkiye için çözüm önerilerine de yer veriliyor. Dergimizdeki bir diğer yazı, **Ömer KOÇ** tarafından kaleme alınan “*1980 Yılına Kadar Türk Sendikacılığında Komünizme Bakış*” başlığını taşıyor. Bu makale, Osmanlı’dan 1980’e uzanan süreçte Türk sendikal hareketinin komünizmle kurduğu mesafeli ilişkiyi tarihi örnekler ve ideolojik çerçeveler üzerinden ele alıyor. II. Meşrutiyet’ten Tatil-i Eşgal Kanunu’na, 27 Mayıs sonrasındaki ortamdan 12 Eylül’e kadar uzanan çizgide devletin sendikalarla ve sol ideolojilerle kurduğu ilişki irdeleniyor. Yazar bu çalışmasıyla, sendikal hakların gelişimiyle siyasi kültür arasındaki çelişkileri ve ideolojik korkuların sendikal yapılar üzerindeki etkilerine bir perspektif sunarken, neoliberalleşmenin bu süreçte etkisini de bir sonraki çalışmasında ele alacağını işaretini veriyor.

Dergimizin bu sayısında, emeğin farklı boyutlarını derinlemesine ele alırken, konunun daha da somutlaşması için değerli bir röportajı da sizlerle paylaşmak istiyoruz. Söyleşimizde, özellikle dijitalleşmenin ve yapay zekânın emek üzerindeki etkilerini, emek piyasasındaki dönüşümü ve bu süreçte ortaya çıkan yeni dinamikleri irdelemeye çalıştık. **Prof. Dr. Veysel BOZKURT** ile gerçekleştirdiğimiz bu sohbet, emeğin geleceğine dair önemli cevapları içermekte, dergimizin kapsamlı içeriğini

tamamlayan önemli bir parça olarak karşınıza çıkmaktadır. Dergimizde yer verdiğimiz iki kitap ve iki film değerlendirmesi de emek dosyamıza zenginlik katan son derece kıymetli yazılar olarak dikkatlerinize sunulmuştur. Bunlardan ilki “*Körfez Bölgesinin Politik Ekonomisi ve Emek Piyasası*” başlıklı kitaba **Erhan AKKAŞ** tarafından hazırlanan yazıdır. İkinci kitap değerlendirmesi ise **Emre ATLIHAN** imzasıyla “*Dijital Emek*” kitabı için gerçekleştirilen incelemedir. Yönetmenliğini Yavuz ÖZKAN’ın üstlendiği “*Maden*” filmine dair inceleme yazısını “*Emek, Sömürü Döngüsü ve Sınıf Bilinci*” başlığıyla **Ayşenur SÜLÜN** kaleme almışken, Türk Sineması’nın unutulmaz filmlerinden birisi olan “*Selvi Boylum Al Yazmalım*” filmini de “*Sevgi Emekti Al Yazmalım*” adlı yazısıyla **Yaren AYDOĞDU** değerlenmiştir.

Dergimizin bu sayısında yer verdiğimiz son üç yazı ise dosya konumuzdan bağımsız makale olarak karşınıza çıkıyor. Bunlardan ilki **Hassan AKGÜNDÜZ** tarafından “*Geleneksel Yaklaşımın Ahlak Eğitimi Dilemmasına Dair Kuramsal Bir Çözümleme*” başlığıyla hazırlanarak istifadenize sunulmuştur. Serbest bölümde düşünce ufkumuzu genişleten bu makaleyi “*Erol Güngör’ün Kültür Değişimi ve Milliyetçilik Eserindeki Kavramlara Günümüzden Bir Bakış*” başlığıyla bir diğer yazı takip etmektedir. Bu makale esasen 2018’deki KOCAV Erol Güngör Makale Yarışması için **Hilal Nur SAYMAN** tarafından kaleme alınmış olup Erol Güngör’ün Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik adlı eserindeki temel kavramlara günümüz toplumsal dönüşümleri ışığında yeniden bakmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda yazıda kültür, medeniyet, modernleşme, bireyselleşme ve küreselleşme gibi başlıklar çerçevesinde Güngör’ün fikirleri değerlendirilmiş; milli tarih ve milli karakter kavramları merkeze alınarak bugünün sosyolojik meseleleriyle bağ kurulmuştur. Dergimizin bu sayısının son yazısı ise yine dosya konusundan bağımsız bir makale olarak sizlere emanet ediliyor. **Cansu UZ OKUR**’un kaleminden “*Ol Saltanatın Yeller Eser Şimdi Yerde: 19. Yüzyıl İstanbul’unda Konak Hayatı*” başlığıyla çıkan yazı bizi 19. yüzyıl İstanbul’una götürmektedir. Konak hayatını mimarî, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla detaylı bir şekilde ele alan yazar geleneksel İstanbul konaklarının zamanla değişen değerlerine ve temsil ettikleri hayat tarzının kayboluşuna da bizleri şahit kılmaktadır.

Daha adil ve insani bir emek düzenine vesile olacak yeni tartışmalarla kapı aralayabilmeyi umarak hazırladığımız bu sayıda “emek” veren herkese teşekkür ederken, siz kıymetli okuyucularımıza da keyifli ve faydalı bir okuma süreci diliyoruz.

emeğin güvencesizliği ve prekaryalaşma

furkan düzenli*

Giriş

İnsanlık tarihinde ayrılmaz bir yere sahip olan “çalışma” kavramı, ilk insandan günümüze kadar şekil değiştirerek de olsa varlığını sürdürmüştür. Tarihin ilk yazılı ve sözlü kaynaklarında kendisine yer bulan çalışma düşüncesi, kutsal kitaplarda da insanın yaratılış amacı olarak ifade edilmiştir. İslam inancında da çalışma kavramı kendisine benzer bir temel bulmuş hem ibadet hem de Allah’ın yeryüzündeki halifesi sıfatıyla insana temel bir görev olarak yüklenmiştir. “Doğrusu insanın çalışmasından başkası kendisinin değildir.” (Necm suresi, 39) ayetindeki çalışmanın aynı zamanda ibadet olarak da tefsir edildiği görülmektedir. Dolayısıyla insanın çalışması ibadet olarak düşünülmekte, Allah’ın yeryüzündeki halifesi olması ise yeryüzünü imar ve ıslah etme görevini üstlenmesini beraberinde getirmektedir. Bu görev, insanın yeryüzünde farklı şekil ve amaçlar etrafında çalışma sorumluluğunu da ortaya çıkarmaktadır. Bu sorumluluk ise zorunluluk demek değildir. Sorumluluk beraberinde özgürlüğü de getirmekte, insan yetenek ve imkanları doğrultusunda çalışmak/üretmek durumundadır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, furkanduzenli@duzce.edu.tr.

Üretmek; farklı tartışmaları da beraberinde getirmekte, çalışma kavramının içeriğinin nasıl oluşturulacağı ise ayrı tartışmaların öznesi olmaktadır. İnsanın, yaratılış felsefesiyle birlikte düşünüldüğünde, yaptığı her şeyin çalışma sayılıp sayılamayacağı ya da hangi çabaların çalışma içerisine alınacağı tartışmaların merkezinde bulunmaktadır. Çalışmanın çerçevesi de bu bağlamda zamana ve insanın dünyayı algılayış biçimine göre değişmiştir. “Doğrusu sizin çalışmanız çeşit çeşittir.” (Leyl suresi, 4) ayeti çalışmanın çeşitliliğini hatırlatırken, yaşanan dünya çalışmaya yeni anlamlar da yükleyebilmektedir. Çalışmanın günümüzde mutlaka bir ücret ya da kazanç getirmesi düşüncesi “ücretsiz” çalışan kimse-leri istihdam dünyasının dışında tutmaktadır. Çalışmasının karşılığında herhangi bir ücret almayan kimseler; ev işleri, çocuk, yaşlı veya engelli bakımı gibi ücretsiz işleri gerçekleştirenlerin çalışma hayatının dışında kabul edilmesi değişimin toplumsal boyutunda önemli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Günümüz dünyasında çalışma hayatı sadece üretmek ve maddi karşılığa indirgenmişken, teknolojik gelişmeler ve farklı çalışma şekilleri bütün istihdam düşüncesinin yeniden düzenlenmesi zorunluluğunu da doğurmaktadır. Emeğin yaşadığı dönüşümü sadece teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan yeni çalışma biçimlerine indirgememek gerekmektedir. Çalışma hayatında yaşanan değişim devletin yapısı ve işlevlerini de yeniden tanımlamış; ekonomik faaliyetler özel sektörün önünün açılmasına, böylece çalışma hayatının esneklik zemini üzerine inşa edilmesine yol açmıştır.

Esneklik; işletmenin ve çalışanların iş çevresine etkili bir şekilde uyum sağlama yeteneği olarak (MESS, 2002) tanımlanırken, organizasyonun yapısından daha çok emek faktörünün durumu ve uyumu ön planda olmaktadır. Çünkü esneklikle birlikte kabul edilen aslında güvencesizlik olmaktadır. Çalışma kavramının çerçevesi içerisinde tartışılan, çalışmanın ceza olması ve tarihî süreç içerisinde sadece kölelerin çalıştırılması, çalışmanın özgür insanlar arasında utanç verici faaliyet olarak kabul edilmesi, kölelik ve çalışma arasında tarihsel bir bağ olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Günümüzde güvencesiz çalıştırma yöntemlerinin maliyet unsuru açısından geçmişte kölelerin çalıştırılma mantığını hatırlattığı da unutulmamalıdır. Bugüne gelindiğinde küresel çapta çalışma hayatının önemli sorunlarının başında güvencesizliğin gelmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Bir girdap olarak da tanımlanabilen güvencesiz çalışma, her geçen gün büyüyerek yaygınlığını artırmaktadır.

Prekarya Kavramı ve Temel Özellikleri

Neoliberal dönemin, çalışma hayatına ve çalışanlara verdiği en büyük zararlardan biri de güvencesiz bir çalışma düzeni inşa etmesidir. Çalışanlar emniyetsiz, belirsiz ve kırılgan koşullarda çalışmaya zorlanıyorlar. Çalışma ilişkileri içerisinde ücretler ne yazık ki kesinti yapılabilecek en önemli maliyet kalemidir ve akla ilk gelen de ücret üzerinden tasarruf etmektir. Her çalışma şeklinin ücret olarak belli bir standartta olması beklenirken bu standart, esnek çalışma biçimleri ile tamamen ortadan kaldırılmakta, kuralsızlığın ve düşük ücretlerin kurumsallaşması, çalışanların pazarlık ve mücadele güçlerine de darbe vermektedir. Çalışanların düşük ücretlerle çalışmaya zorlanması onların yaşam kalitelerini düşürmekte, kötü koşullarda yaşamalarına ve sağlıklı beslenememelerine neden olmaktadır. Ayrıca güvencesizlik, çalışanların ruh halini de etkilemektedir. Özellikle değersizlik hissi çalışanların yaşadığı en önemli psikolojik sorunların başında gelmektedir.

Bununla birlikte çalışma hayatındaki olumsuzluklardan sadece çalışan etkilenmez. Çalışanın da bir ailesi ve dolayısıyla içinde yaşadığı bir toplum bulunmaktadır. Çalışma hayatında yaşanılacak herhangi bir olumsuzluk, dolaylı yollardan bütün toplumu da etkisi altına alacaktır. Güvencesizliğin kavramsal olarak çerçevesi ise son dönemlerde Guy Standing tarafından yeniden tartışmaya açılmıştır. Esnekliğin, çalışanları sistematik olarak daha güvencesiz bir hale getirdiğini iddia eden Standing, prekarya kavramını “precarious (güvencesiz)” sıfatı ile “proletariat (proletarya)” isminin birleştirilmesi ile elde ediyordu (Standing, 2020). Yine Standing, prekarya ile bir işçi sınıfını veya proletaryanın bir parçasını değil, bütün bir toplumsal eşitsizliğe vurgu yapıyordu. Çünkü bahsi geçen eşitsizliklerin klasik sınıf yapıları ile açıklanamayacak kadar kompleks ve günün toplum düzeniyle doğrudan ilgili olduğunu iddia ediyordu. Aslında prekarya, zihni özgürlükle birlikte güvencesiz çalışmaya karşı ortak bir bilinç durumunu ifade etmektedir. Bir örnek olarak bu ortak bilinç, Ja-

“Günüümüz dünya-sında çalışma haya-tı sadece üretmek ve maddi karşılığa indirgenmişken, teknolojik gelişmeler ve farklı çalışma şekilleri bütün istihdam düşüncesinin yeninden düzenlenmesi zorunluluğunu da doğurmaktadır. Emegün yaşadığı dönüşümü sadece teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan yeni çalışma biçimlerine indirgemek gerekmektedir. Çalışma hayatında yaşanan değişim devletin yapısı ve işlevlerini de yeniden tanımlamış; ekonomik faaliyetler özel sektörün önünün açılmasına, böylece çalışma hayatının esneklik zemini üzerine inşa edilmesine yol açmıştır.”

ponya’da prekarya kavramının “çalışan yoksullar” ile eş anlamlı olarak kullanılmasına yol açmaktadır. Küresel rekabet dünyası, verimliliği esnek çalışma modellerine indirgemişken güvencesiz çalışma, sistemin teminatı olarak varlığını sürdürmektedir. Çalışanların güvencesizliği ise sadece iş yerlerinde değil sosyal hayatlarında da kendisini göstermektedir. Emeğin son bulması nihayetinde işverenin keyfi tutumuna bağlı iken, güvencesiz çalışmak bir başkasının iradesine bağlı kalmakla eş değer olmaktadır. Dolayısıyla başta ücretler olmak üzere emeğin bütün maddi ve sosyal imkanları güvencesizliğin girdabı içerisinde payına düşeni almaktadır. Güvencesizlik, ücret ya da gelirin düzeyiyle meydana gelmez. İhtiyaç zamanlarında yakın çevreden dahi destek görülememesi, sosyal imkân ve kazançların garanti altında olmaması ile özel birikim sahibi olunmaması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu durum ister istemez bir kimliğe dönüşmektedir. Güvencesiz çalışma, çalışanın karakter ve kimliğini de böylece doğrudan etkilemektedir. Standing’in prekaryayı “yeni tehlikeli sınıf” olarak nitelendirmesi, güvencesizliğin kimliğe olan bu yansımasına dayanmaktadır. Güvencesizlik, sosyal hayatta belirsizlik olarak karşılık bulmakta ve insan, kendisini tanımlarken bu eksikliği iliklerine kadar hissetmektedir. Böylece çalışan, başta çalıştığı kurumla sonrasında da içinde yaşadığı toplumla aidiyet bağları geliştirememektedir. Böylece insan içinde yaşadığı topluma karşı yabancılaşmaya başlamaktadır. Güvencesizlik, içerisinde barındırdığı düzensizlik ile birlikte çalışanın aidiyet fikrini azaltırken ve kendi geçmişiyle bağına zarar verirken; bu durum, büyük ölçekte toplumsal hafızanın etkilenmesine de yol açmaktadır. Prekaryanın nüfuz alanına bakıldığında büyük ölçekte bu sorunun çözümüne yönelik ipuçları da bulunacaktır. Standing, kavramın nüfuzunu üçlü sacayağı üzerinden takip etmektedir. İlk ayak, işçileri; ikinci ayak, kısmi yurttaşlar ile göçmenleri; üçüncü ayak ise ne yazık ki güvencesizliğin girdabına çok hızlı dahil olan eğitilmiş insanları kapsamaktadır. Bir insan, prekarya sınıfına dahil olduğunda gelecekle ilgili hayal kurma isteğiyle beraber kariyer ve mesleki aidiyetini de kaybetmektedir.

Prekarya kavramsal olarak görece yeni olsa da kökü ne yazık ki yeni değildir. Güvencesizlik olgusu, tarihin birçok dönüm noktasında kendisini göstermekte; sadece modern çalışma hayatının sorunu olarak kendisine yer edinmemektedir. Muhteva bakımından kendisine oldukça geniş karşılık bulan kavram, günümüzde modern insanın işiyle ve hayatla kurduğu ilişkiye indirgenmiştir. Halbuki çalışma hayatında karşılaşılan bütün yapısal değişimler, istihdam dünyasında emeğe karşı

var olan bakış ve rekabet şartları içerisinde bireyin insan kalabilmek adına katlandığı birçok zorluk, güvencesizliğin sonuçları olarak ortaya çıkmaktadır. Standing'in çalışma hayatının bütün aktörlerini dahil ettiği prekarya sınıfı (2020: 107), yapısal olarak varlığını sürdürebildiği gibi geçici veya anlık durumlarda da kendisini gösterebilmektedir. Bu durum modern insanın gerçekte iş ve çalışmayla kurduğu ilişki biçiminden kaynaklanmaktadır ve yine unutulmamalıdır ki güvencesizlik olgusu, çalışma hayatı ile sınırlandırılırsa eksik anlaşılabacaktır. Geçmişte birey, sosyal veya ekonomik olaylara karşı ailesini, akraba veya hemşehrilerini veya içinde bulunduğu sosyal ağları güvence olarak görüyordu. Fakat bu güvencelerin anlık gelişebilecek olay veya durumlar karşısında yok olabileceklerinin de farkındaydı. Bu duruma hazırlıklı olmayanların yaşadıkları güvencesizlik hâli bireysel sonlarını hazırlayabiliyorken, hazırlıklı olanlar bu cendereden daha güvenli çıkabiliyorlardı. Doğal bir afet sonrası yaşanan ölüm veya ekonomik kayıplara karşı hazırlıksız olan bireyin yaşadığı güvencesizlik, kişiyi böyle bir yıkıma götürebiliyordu. Herhangi bir kriz sonrası ortaya çıkabilecek bu insani durumun günümüzde de elbette karşılıkları olmaktadır. Yine Standing'in ifadesiyle bugün pek çok ülkede yetişkin nüfusun dörtte birinin prekarya sınıfına dahil olduğu düşünülmektedir (2020: 48). Bir olgunun toplumsal sorun haline gelmesi, etki ettiği birey sayısı ile doğru orantılı olarak gelişmektedir. Dolayısıyla güvencesizlik hâl ve düşüncesinin etkilediği birey sayısı arttıkça bu problem artık toplumun sorunu haline gelecektir. Güvencesizliğin, belirsizlik şeklinde de karşılık bulduğu prekarya düşüncesi, toplumsal varoluş kaygılarına dikkat çekmesi açısından da önemlidir. Prekaryanın temel özellikleri arasında, bireyin içinde yaşadığı küçük gruplar ve toplumsal yapı içerisinde kendisine yer bulamaması, aidiyet duygusunu kaybetmesi ve köklerinden uzaklaşması da yer almaktadır. Her zaman toplum bireyi dönüştürmez, bazı dönüşümlerin harekete geçireni de birey olmaktadır. Dolayısıyla çalışma düşüncesine bakış, bireyin topluma ve içinde yaşadığı zamana karşı bakışını da etkileyecektir.

Prekarya ordusunun ulaşmak için mücadele verdiği refah düzeyi; tam istihdamı ve çalışma hayatının bütün aktörleri için birtakım avantajları temsil etmektedir. Buna karşın günümüz çalışma hayatı ise esnek çalışma modellerini, düşük ücretleri ve nihayetinde güvencesizliğin prekarya olarak karşılık bulmasına yol açmaktadır. Bu kısır döngü içerisinde birey, geleceği bulanıklaştırılan bir hayata yönelik beklentiler içinde bir başına kalmaktadır. Belirli bir refah düzeyi için çalışan birey,

“Esnekliğin, çalışanları sistematik olarak daha güvencesiz bir hale getirdiğini iddia eden Standing, prekarya kavramını “precarious (güvencesiz)” sıfatı ile “proletariat (proletarya)” isminin birleştirilmesi ile elde ediyordu.”

bu beklentisine ulaşabilmek için kimlik ve karakterinden tavizler vererek, içerisine girmemek için çabaladığı prekarya ordusunun her geçen gün gücüne güç katmaya devam etmektedir. Güvencesizliklerle birlikte gelen yoksunluğun, modern çalışma hayatının doğal rutini olduğu kabulü, bugün ülkemiz için de geçerli olmaktadır. Taşeron çalışma, mevsimlik işçi, ücretli öğretmenlik, belirli süreli sözleşmeli çalışma gibi istihdam biçimleri, gerçekte güvencesizliğin birer sonucu olmaktadır (Göztepe, 2012: 31). Böylece prekarya ordusu günden güne büyümektedir.

Çalışmayı İcat Eden İnsan: Güvencesiz İnsanı İcat Eden Çalışma

Çalışmayı insanlık tarihi ile bir tutan yoruma göre (Grint, 1998: 6.), günümüz kapitalist düşünce sistemi içerisinde bireyin sosyal hayatı ve çalışma dünyası bir bütünün ayrılmaz parçalarıdır. Her olgu gibi çalışma olgusu da önemli dönüşümlerden geçmiştir. Sosyal politikanın kendisine milat olarak belirlediği Sanayi Devrimi sonrasında çalışma kavramına olan bakış ve çalışmadan beklentiler de önemli değişimler yaşamıştır. Sanayi Devrimi öncesi birey hayatı ihtiyaçlarını karşılamak için çalışırken, sonrasında bir kurum çatısı altında düzenli olarak istihdam edilme ve emeğinin karşılığı olarak ücret alma şeklinde çalışmaya başlamıştır (Ören ve Yüksel, 2012: 37). Günümüz dünyasında bireyin çalışan olarak tanımlanması için herhangi bir sosyal güvenlik sistemine kayıtlı olması gerekmektedir. Çünkü kapitalist sistem, üretim karşılığında bireyin ücret almasını ve bu alışverişin düzenli ve sürekli olmasını istemektedir. Böylece çalışmak eşittir ücret (para) dengesi ortaya çıkmıştır. Çalışmanın paraya indirgenmesi, çalışmanın toplumsal boyutunu göz ardı etmeyi de beraberinde getirmiştir. Halbuki etimoloji ilmi, çalışma olgusunu “acı, yorgunluk ve zahmet” (Lordoğlu vd. 1999: 1) gibi bireyin zihin dünyasında olumsuz karşılıklar bulan imajlarla tanımlamaktadır. Bireyin, günümüz çalışma hayatı içerisinde emeğini sunarken birtakım zahmetlere katlanması, bu

tanımı haklı çıkarmaktadır. Geçmişte sınırlı haklara sahip köleler gibi büyük fedakarlıklarla küçük kazanımlar elde eden ve bu kazanımları, artı hanesine büyük birer marifet gibi yazdıran modern insan, ömür boyu çalışmasının karşılığında hayatı bağışlanan bir mağluptan öteye gidememektedir (Baudrillard, 2016: 79). Çalışmanın parayla ilgili bir şey olmaktan daha çok sistemin insanı nasıl gördüğüyle ilgili olduğu gerçeği kabul edildiğinde, günümüz çalışma hayatı da şüphesiz daha anlaşılır olmaya başlayacaktır. Bu konu aslında “kazanmak” için insanın nasıl davrandığının hikayesidir. Yani insan kazanımları için ne yapmakta veya nelerden vazgeçmektedir?

Bugün çalışma hayatı süreklilik ve verimlilik olguları etrafında yeniden şekillenmektedir. Çalışma durmaksızın devam ettiği müddetçe kapitalist düzen, devamlılığını sağlamaktadır. Teknolojik icatlar, iletişim ve ulaşım imkanlarının yüksek hızda gelişimi, insan hayatını kolaylaştırdığı iddia edilen yenilikler, hepsi ekonomik olduğu kadar sosyal olan bu düzenin devam etmesi halinde güncelliğini korumaktadır. Böylece modern insan, yaşadığı konfor düzenini ve imkanlarını kendisine sağlayanın, işi olduğu yanılgısına düşerek işini kaybettiğinde her şeyini kaybedeceği düşüncesinin esiri olmaktadır. Bourdieu bu durumu “korkunun yapısal şiddeti” kavramsallaştırmasıyla açıklamakta ve hegemonyanın yeni bir türü olarak ifade etmektedir (Bourdieu, 2006: 84). Çalışmanın yaşadığımız dünyada evrensel bir değer haline geldiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Bugün çalışmak, yaşamak anlamına gelmektedir. Öyle ki bu iç içe geçmişlik çalışma olgusu sorgulandığında bizatihi yaşamın kendisinin sorgulanması şeklinde anlaşılmaktadır. Bu anlayışın temelinde çalışmak için yaşamak düşüncesi yer almaktadır. Halbuki insan yaşamak için çalışmaktaydı.

Çalışmak, diğer toplumsal olgular gibi bir kurgunun sonucudur. Ekonomik ve sosyal ilişkilerin devamı için geçerli olan bu kurgu, toplumsal huzurun da temelini oluşturmaktaydı. Fakat günümüz dünyası için bu kurgu kökten değişimleri zorunlu hale getirmektedir. Günümüz çalışma hayatı, çalışanlarının (kölelerinin) her an her yerde hazır olmasını isteyerek sosyal kurgunun önemli değişimler yaşamasına zemin hazırlamaktadır. Çalışanlar da işleri etrafında bir dünya kurarak hayatlarını bu dünyaya göre idame ettirmektedirler. Esnek çalışma saatleri, bireyin kendisine ve sosyal hayatına daha fazla zaman ayırması şeklinde pazarlanırken, belirli bir mesai içinde çalışmanın ötesine geçerek günün her anında çalışmayı gerekli kılmaktadır. İletişim imkanlarının gelişmesiyle birlikte çalışmaya her an hazır olma durumu mümkün hale gel-

mektedir. Akıllı telefonlar ve dizüstü bilgisayarlarla her an ulaşılabilir olmak çalışmanın sosyal hayatımıza dahil olmasını kolaylaştırmaktadır (Fleming, 2020: 9). Böylece sömürü, çalışma olgusu içerisinde daha görünür olmakta ve bu, bir “hayat tarzı” hâline gelmektedir. Bugünün dünyasında çalışmanın hayatta kalmak için olmadığı böylece ayırt edici olmaktadır. Hayatta kalmaktan daha çok hayattaki konfor alanı içinde kalmak isteyen çalışan, kapitalist düzen içerisinde tüketim çılgınlığına da ister istemez kapı aralamaktadır. Bu kadar çok çalışan kişinin temel tüketim maddelerine ek olarak, birtakım lüks tüketim ihtiyaçları (!) da mevcuttur. Bu tüketim düzeyine erişebilmek için daha çok çalışması, sistemin çarkları içerisinde daha fazla bulunması gerekmektedir. Mesai saatleri sonrasında ek işler, ek gelirler elde edilmesi, bunun için durmadan hem kendisini geliştirmesi hem de para kazanmaya devam etmesi gerekmektedir. Para kazanmak borçlanmayı da beraberinde getirebilir, bu durumun önemi yoktur. Birey serbest çalışan (freelance) olarak ifade edilen işlerle daha yüksek gelirler elde edebilmeyi umarak bahsi geçen düzenin parçası olmaya böylece gönüllü olmaktadır. Bu gönüllülük ise beraberinde güvencesiz çalışma düzenini getirmektedir. Prekarya ordusu içerisine dahil olan çalışan, daha fazla gelir elde etme isteğiyle ek işlere sıkı sıkıya tutunmaya, durmadan çalışmaya ve üretmeye devam etmektedir. Durmadan çalışmak, olumlu çağrışımlara sahip olsa da insanın sosyal hayattan kopmasına da neden olmaktadır. İnsanın, insan olarak yapması gereken bu dünyaya gelme sebepleri olduğu düşüncesi de unutulmadan çalışmanın insan hayatında nerede konumlandığı yeniden düşünülmelidir.

Prekarya Ordusunun Vazgeçilmez Erleri: Göçmenler

Prekarya olarak tanımlanan emeğin güvencesizliği ile sermayenin emek üzerindeki yarı sömürge anlayışı doğru orantılı olarak çalışma hayatında ilişkisini korumaktadır. Çalışanlar üzerindeki sömürü arttıkça, çalışma koşulları olumsuz anlamda dönüşmektedir. Bu durumda öncelikle ücret ve iş güvencesi ortadan kalkacak, sonrasında da güvenli istihdam yöntemleri değişecek böylece emeğin prekaryalaşma süreci tamamlanacaktır.

Günümüz dünyasında birçok farklı bağlamda kendilerine yer bulan göçmenler, emeğin prekaryalaşması konusunda da başrol oynamaktadırlar. Alex Foti, güvencesizlik evrenini göçmenler ile başlatmaktadır (Foti, 2017: 35). Standing ise bu grubu kapitalizmin hafif piyadeleri

olarak tanımlamaktadır (Standing, 2020: 192). Tekrar vurgulamak gerekmektedir ki “güvencesiz” çalışmak, prekarya göstergelerinin başında gelmektedir. Nedeni ne olursa olsun bir yerden başka bir yere göç eden kimseler için hayat, dezavantajlarla devam etmektedir. Daha iyi şartlarda hayatlarını devam ettirmeyi amaçlayan göçmenlerin geldikleri ülkelerde geçici veya kalıcı güvencesiz istihdam şekillerinin olumsuz sonuçlarından en fazla etkilenen grup oldukları (Standing, 2020: 155) yadsınamaz bir gerçekliktir. İş gücü içerisinde oldukça sınırlı pazarlık gücüne sahip olan göçmenler, güvencesizliği sosyal hayatlarında da hissetmektedirler. Aile ve geçmişlerinden ayrılarak, yani köklerinden koparak, yeni bir hayata başlayan göçmenler uzmanı oldukları mesleklerinde bile neredeyse yeniden başlama noktasına inmekte, eğer mümkün olursa böylece bir kariyer kurabilmektedirler. Göçmenler elbette kariyer fırsatları ve imkanlarından diğer çalışanlara nazaran görece yararlanabilmektedirler. Göçmen sınıfında beyin göçü ile göç hareketleri içerisine dahil olan belirli meslek erbapları hariç tutulduğunda prekarya sınıfına dahil olmamak şanslı azınlığın içerisinde yer almak anlamına gelmektedir. Güvencesiz çalışma, işveren açısından emek faktörüne yaptığı ödemenin minimal seviyelerde kalması anlamına gelmektedir. Sermaye, olguya kâr ekseninden yaklaşmakta ve emeği tüketimin ilk basamağı, sonsuz üretim-tüketim döngüsünün olmazsa olmazı olarak görmektedir. Kimin prekarya sınıfına dahil olduğu bu anlamda önemli görülmemekte, ucuz iş gücüne her zaman kapı açılmaktadır. Ucuz iş gücü kimi zaman stajyerler, kimi zaman öğrenciler veya yeni mezunlar, bazı durumlarda kadınlar fakat çoğunlukla göçmenler olarak kimlik kazanmaktadır. Bu gruplar iş gücünden ayrıldıklarında veya kariyer basamaklarında yükseldiklerinde yerlerine yeni kimseler katılıyorsa sistem açısından sorun olmamakta, fakat bu eksikliğin yeri doldurulmuyorsa çarklar sorunsuz dönmemeye başlamaktadır.

Türkiye’de göçmen denilince akla ilk gelen grup ge-

“İş gücü içerisinde oldukça sınırlı pazarlık gücüne sahip olan göçmenler, güvencesizliği sosyal hayatlarında da hissetmektedirler ... Göçmenlerin olumsuz koşullarda çalışmaya zorlanmaları gerçekte iş gücü piyasasının ortalama çalışma koşullarını da aşağıya doğru çeken önemli bir etki oluşturmaktadır. Bu etkinin sonucu olarak yerli prekaryanın ortalama veya ortalama altı olan çalışma şartları da giderek düşmekte, bu durum iki grup arasında sosyal problemlerin doğmasına da neden olmaktadır.”

“Düzensiz ve güvencesiz işler, düşük ücretler, her an çalışırken dahi yoksulluk ve yoksunluk girdabına sürüklenen çalışanlar, gelişmiş dünyanın en önemli tarihi sorununu yaşamaktadırlar: Hayatta kalabilmek için çalışmak.”

çici koruma altındaki Suriyeliler olmaktadır. Güvencesiz çalışmanın her türlüünü tecrübe eden ve tartışmaların merkezinde yer alan bu grup özellikle yaşanan son siyasi ve askerî gelişmeler sonucunda ülkelerine geri dönecekleri yönündeki beklenti ve isteklerle birlikte yeni tartışmalara da mahal vermektedir. Türkiye’de yeni prekarya sınıfının Suriyeliler olduğu (Şahankaya Adar, 2018) tartışmaları, ülkelere geri döndüklerinde ekonomik yapıda ortaya çıkabilecek boşluğun ne şekilde doldurulacağı sorusunu da gündeme getirmektedir. Bu soruya henüz ikna edici bir cevap verilmemekle birlikte böyle bir planlama yapılmadığı da emek piyasalarının en önemli sorunu olarak tartışmalardaki yerini almaktadır. 2011 yılı itibariyle başlayan göç hareketleri, bugüne gelindiğinde Suriyelileri ekonomik anlamda iş gücü piyasamızın önemli dinamiklerinden biri haline getirmiştir. İş gücü piyasalarında çalışma koşullarını etkileyen bu durum sadece ülkemize özgü bir gerçeklik de değildir. Göçmen emeğinin kapitalizmle olan yakın ve etkili ilişkisi tarihte sıklıkla karşılaşılan bir gerçekliktir. Sanayileşme süreçlerini geliştiren ülkelerin göçmen emeği ile küresel kapitalizmin gelişmesine can suyu olduğu ve sistemin güçlenmesinin asli unsuru olduğunun tarihte birçok örneğine rastlanmaktadır. Esnek çalışma ile güncelliğini koruyan kapitalist sistem, göçmen emeği ve sömürüsü ile yükselişini devam ettirmektedir. Göçmen emeğinin sisteme dahil olması ile yedek iş gücü ordu genişlemekte, böylece sistemin ihtiyaç duyduğu ucuz iş gücü her an sisteme dahil olabilmek adına hazır beklemektedir. Hayatlarını idame ettirebilmek için asgari yaşam koşullarına ihtiyaç duyan, dolayısıyla ne olursa olsun çalışmak zorunda olan göçmen prekaryalar, iş gücü piyasaları için potansiyel çalışanlar olarak, yedek iş gücü havuzunu beslemektedirler. Düşük ücretlerin yanı sıra kontrol edilebilir bağlamında da önemli kolaylıklara (!) sahip olan göçmenler, kayıt dışı istihdam edildiklerinde kolaylıkla işten çıkarılmaktadırlar. Böylece işverenin mutlak otoritesi diğer çalışanlar ve potansiyel adaylar üzerinde artarak devam etmektedir. Göçmenlerin olumsuz koşullarda

çalışmaya zorlanmaları gerçekte iş gücü piyasasının ortalama çalışma koşullarını da aşağıya doğru çeken önemli bir etki oluşturmaktadır. Bu etkinin sonucu olarak yerli prekaryanın ortalama veya ortalama altı olan çalışma şartları da giderek düşmekte, bu durum iki grup arasında sosyal problemlerin doğmasına da neden olmaktadır. Yine Suriyeliler örneği üzerinden göçmen karşıtlığı şeklinde ortaya çıkan problemlerin temelinde ekonomik gerekçelerin yattığı görülmektedir. Prekarya ordusu düşen sosyal güvenceler ve asgariye inen hayat standartları için birbirini suçlarken, piyasaların kalıcı sorunları görmezden gelinmeye başlanmakta, bu sorunlar zamanla kronikleşerek piyasanın doğal akışına dahil olmaktadır. Sonrasında ortaya çıkacağı kesin olan sosyal sorunlar için çözüm, göçmenlerin geri gönderilmelerine indirgenecektir.

Bugün Türkiye'nin sadece büyük şehirlerinde değil artık tamamında gözle görülür şekilde yaşanan ekonomik problemlerinin tek nedene indirgenmesi, diğer nedenlerin sümen altı edilmesine de imkân tanımaktadır. Şirketlerin açıkladıkları yüksek kârlılıkların ülke genelinde bireyin refahına imkân tanımaması, iktisadi açıdan akla uydurulabilirken insani açıdan hiçbir açıklamaya karşılık bulunamamaktadır. Göçmenlere indirgenen problemler aslında bütün iş gücü için geçerliliğini korumaktadır. Düzensiz ve güvencesiz işler, düşük ücretler, her an çalışırken dahi yoksulluk ve yoksunluk girdabına sürüklenen çalışanlar, gelişmiş dünyanın en önemli tarihî sorununu yaşamaktadır: Hayatta kalabilmek için çalışmak.

Kaynakça

BAUDRILLARD, J. (2016). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

BOURDIEU, P. (2006). *Karşı ateşler* (Çev. H. Yüksel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ESED, M. (2004). *Kur'an Mesajı* (Çev. C. Koytak ve A. Ertürk). İstanbul: İşaret Yayınları.

FLEMING, P. (2020). *Çalışmanın Mitolojisi, Kapitalizm Kendine Rağmen Nasıl Ayakta Kalıyor?* (Çev. Ebru Kılıç). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

FOTI, A. (2017). *General theory of the precariat: great recession, revolution, reaction*. Institute of Network Cultures.

GÖZTEPE, Ö. (2012). "Yeni Dönemin Satırbaşları" (Ed. Ö. Gözte-

pe). *Güvencesizleştirme: Süreç, yanılğı, olanak* içinde (s. 15-60), Ankara: NotaBene Yayınları.

GRINT, K. (1998). *Çalışma Sosyolojisi*. İstanbul: Alfa Yayınları.

LORDOĞLU, K., Özkaplan, N. ve Törüner, M. (1999). *Çalışma İktisadı*. İstanbul: Beta Yayınları.

MESS, (2002). *Çalışma Sürelerinde Esneklik*. İstanbul: MESS, Yayın No:378.

ÖREN, K. ve Yüksel, H. (2012). “Geçmişten Günümüze Çalışma Hayatı”, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), ss. 34-59.

STANDING, G. (2020). *Prekarya* (Çev. E. Bulut). İstanbul: İletişim Yayınları.

ŞAHANKAYA ADAR, A. (2018). “Türkiye’de Yeni Prekarya Suriyeli İşgücü mü?”, *Çalışma ve Toplum*, 1(56), ss. 13-36.

fordizmden esnek kapitalizme emek rejimlerinin dönüşümü ve işin örgütlenmesinde sosyolojik yönelimler

m. fatih karakaya*

Giriş

20. yüzyıl boyunca emeğin örgütlenme biçimleri, kapitalist düzenin evrimiyle birlikte köklü dönüşümlere uğramıştır. Fordizm olarak bilinen seri üretime dayalı sanayi rejimi, sadece üretim tekniklerini değil, aynı zamanda çalışanların günlük hayatını, kimliklerini ve kurumsal yapılarla ilişkilerini de dönüştürmüştür. Ancak 1970'lerden itibaren bu rejimin krize girmesiyle birlikte, Postfordizm olarak adlandırılan esnek üretim modelleri, hizmet sektörünün yükselişi ve dijitalleşen emek rejimleri ile gün yüzüne çıkmıştır. Bu çalışma, söz konusu dönüşümleri sosyolojik bir çerçevede değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda klasik iş süreci analizlerinden yeni emek rejimlerine, hizmet emeğinden özneleşme süreçlerine kadar uzanan çok katmanlı bir teorik tartışma sunulmaya çalışılacaktır.

İşin Dönüşen Doğası

Vasıfsızlaşma, Denetim Biçimleri ve Prekarya Üzerine Bir Tartışma

Sanayi kapitalizminin gelişimiyle birlikte emeğin toplumsal örgütlenmesi, tarih boyunca birçok dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümler

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, muhammed.karakaya@istanbul.edu.tr

yalnızca teknolojik yeniliklerle değil, aynı zamanda üretim (Marksist terminolojiye göre “sınıf” olarak da okuyabilirsiniz) ilişkileri, sermaye birikim süreçleri ve siyasal iktidar biçimleriyle de iç içe geçmiştir. Kapitalist iş sürecinde yaşanan dönüşümleri anlamak için yapılan eleştirel çalışmalar arasında Harry Braverman’ın *Emek ve Tekelci Sermaye*, Richard Edwards’ın *Contested Terrain* (Tartışmalı Zemin) ve Guy Standing’in *Prekarya* adlı çalışmaları özel bir yere sahiptir. Bu üç eser, farklı dönemlerde yazılmış olmalarına rağmen ortak bir meseleye odaklanır: Kapitalist üretim ilişkilerinde emeğin denetimi ve işin dönüşen niteliği.

Braverman’ın 1974’te yayımlanan *Emek ve Tekelci Sermaye* adlı eseri, klasik Marksist emek süreci analizini 20. yüzyıl kapitalizminin somut koşullarına uyarlamayı amaçlayan öncü bir çalışmadır. Braverman’a göre kapitalist üretim ilişkilerinde temel eğilim, işin sistematik biçimde vasıfsızlaştırılmasıdır. Frederick Taylor’un öncülüğünü yaptığı ve daha sonra ona atfen Taylorizm diye bilinecek olan bilimsel yönetim ilkeleri, işin zihinsel ve fiziksel yönlerini ayırarak emek sürecini daha denetlenebilir ve parçalara ayrılabilir hale getirmiştir. Bu süreçte üretimden bilgi çekilir, yönetim düzeyine aktarılır ve işçiler yalnızca uygulayıcı pozisyonlara indirgenirken bütün sürecin denetimi sermaye sahiplerinin umdesine verilmek amaçlanır.

Braverman’ın tezi, işçilerin giderek daha az karar alma yetkisine sahip olduğu, standartlaştırılmış ve denetlenebilir işler yaptıkları bir üretim düzenini tarif eder. Bu bağlamda vasıfsızlaşma yalnızca teknik bir süreç değil, sermayenin emek üzerindeki denetimini artırmasının tarihsel bir biçimi olarak anlaşılmalıdır. Braverman, bu sürecin işçilerin üretim sürecine yabancılaşmasını pekiştirdiğini (bu bağlamda Marx’ın yabancılaşma tartışmalarını yürüttüğü *1844 El Yazmaları*’na ve Frankfurt Okulu’nun ikinci nesil entelektüellerinin çalışmalarına bakılabilir), aynı zamanda iş gücünün yeniden üretiminde de belirleyici olduğunu savunur.

Braverman’ın izinden giden ama onun yaklaşımını tarihsel olarak farklılaştıran Richard Edwards ise 1979 tarihli *Contested Terrain* başlıklı çalışmada iş yerindeki denetim biçimlerinin evrimini üç temel döneme ayırır: basit denetim, teknik denetim ve bürokratik denetim.

- Basit denetim, doğrudan gözetim ve emir-komuta ilişkisine dayanır. Patron veya yöneticiler, işçileri doğrudan denetler.

- Teknik denetim, üretim araçlarının kendisi aracılığıyla kontrol sağ-

lar. Örneğin montaj hattı veya otomasyon, işçinin ritmini önceden belirler.

- Bürokratik denetim ise formel kurallar, prosedürler ve hiyerarşik yapılarla işler. Bu tür bir denetim, kurumsallaşmış iş yerlerinde yaygındır.

Edwards’a göre bu denetim biçimleri sadece teknik değil, aynı zamanda sınıfsaldır ve dolayısıyla da siyasal mücadelelerin birer ürünüdür. Her yeni denetim biçimi, işçi direnişlerine verilen bir tepki olarak gelişmiştir. Böylece iş yerleri “tartışmalı zeminler”dir, zira Edwards’a göre sermaye ve emek arasındaki mücadele burada en somut biçimde yaşanır. Braverman’ın vasıfsızlaşma tezine kıyasla Edwards, daha dinamik ve tarihsel olarak farklılaşan bir üretim (sınıf) ilişkileri anlayışı geliştirir.

Braverman ve Edwards’ın analizleri, sanayi kapitalizminin belirli bir dönemine özgü üretim ilişkilerini incelerken, Guy Standing’in 2011 tarihli *Prekarya* adlı eseri, sanayi sonrası diye adlandırılan dönemde kapitalizmin doğurduğu yeni bir emek sınıfını tanımlar. Standing’e göre neoliberal küreselleşme, sendikaların zayıflaması, refah devletinin geri çekilmesi ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle, klasik iş güvencesine sahip işçilerin yerini geçici, esnek, güvencesiz işlerde çalışan geniş bir kitle, yani prekarya, almıştır.

Prekarya, düzenli bir iş tanımı olmayan, mesleki aidiyeti zayıf, sosyal haklardan mahrum bir iş gücüdür. Bu sınıf sadece ekonomik güvencesizlikle değil, aynı zamanda kimlik, aidiyet ve siyasal temsilden yoksunlukla da tanımlanır. Standing, prekaryayı yeni bir sınıf olarak tanımlar ve bu sınıfın yükselişini hem sosyal istikrarsızlıkla hem de siyasal radikalleşme eğilimleriyle ilişkilendirir. Prekarya bağlamında vasıfsızlaşma kavramı daha karmaşık hale gelir. Artık yalnızca işin basitliği değil, işin süresizliği, statüden yoksunluğu ve toplumsal değersizleşmesi ön plana çıkar. İş, bir kariyer inşası olmaktan çıkıp, hayatta kalma aracı haline gelir. Neticede bu durum iş gücünün hem öznel hem de yapısal anlamda kırılma ve yeniden oluşmasına neden olur.

“ Postfordizm olarak adlandırılan esnek üretim modelleri, hizmet sektörünün yükselişi ve dijitalleşen emek rejimleri ile gün yüzüne çıkmıştır.”

“Standing’e göre neoliberal küreselleşme, sendikaların zayıflaması, refah devletinin geri çekilmesi ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle, klasik iş güvencesine sahip işçilerin yerini geçici, esnek, güvencesiz işlerde çalışan geniş bir kitle, yani prekarya, almıştır.”

Bu üç yaklaşım, iş gücünün dönüşümünü farklı odaklarla ele alsada aralarında süreklilikler ve kırılmalar bulunur. Braverman’ın vasıfsızlaşma tezi, işin teknik olarak parçalanmasını ve yönetim süreçlerinden koparılmasını ön plana alırken, Edwards bu dönüşümün denetim biçimleriyle olan ilişkisine dikkat çeker. Standing ise bu dönüşümün artık işin doğasını tümüyle değiştirdiği bir aşamayı tanımlar: Emek artık yalnızca bir üretim girdisi değil, aynı zamanda güvencesizlik, aidiyetsizlik ve kimlik kriziyle tanımlanan bir yaşam biçimidir. Günümüzde dijital platform (gig) işçiliği, esnek çalıştırma biçimleri, taşeronlaşma ve iş güvencesizliği gibi olgular, bu üç yazarın ortaya koyduğu kavramsal çerçevelerle daha derinlemesine anlaşılabilir hale gelmektedir.

Toparlamak gerekirse kapitalist üretim ilişkileri, iş gücünü sürekli yeniden örgütler. Bu yeniden örgütlenme hem teknik hem de siyasal süreçlerin iç içe geçtiği bir alanda gerçekleşir. Braverman, Edwards ve Standing’in çalışmaları, iş gücünün bu dönüşüm sürecinde nasıl konumlandığını anlamamıza yardımcı olur. Bu bağlamda, işin örgütlenmesindeki kriz, yalnızca emeğin niteliğiyle ilgili değil; aynı zamanda toplumsal adalet, siyasal temsil ve insan onuruna yakışır bir yaşam meselesi haline gelmiştir. Gelgelelim emek süreçlerinin ve ilişkilerinin bu tarz bir dönüşüm anlatısı oldukça tepeden inmeci ve emekçiyi pasif birer faili meçhul gibi göstermek kusuru ile malûdür. Bu bağlamda bir rıza imalatından da bahsetmek meseleyi karmaşıktırmakla birlikte kühüne vakıf olmak adına önemli bir ileri adım olacaktır.

Üretim Alanında Rıza ve Siyaset

Sanayi toplumlarının iç dinamiklerini anlamanın en etkili yollarından biri, üretimin gerçekleştiği mikro alanlarda, yani fabrikalarda yaşanan emek süreçlerini incelemektir. Sosyolog Michael Burawoy, bu alanlara bizzat girerek yaptığı etnografik çalışmalarla (hem kapitalist hem sosyalist dünyada iki fabrikada makine operatörü olarak çalışmıştır), üretim alanındaki gündelik pratik-

lerin sadece teknik değil, aynı zamanda politik, ideolojik ve tarihsel olarak da kurulu olduğunu göstermiştir. Özellikle *Manufacturing Consent* (Rızanın Üretimi) ve Üretim Siyaseti adlı eserleri, üretim sürecini sadece ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal bir kategori olarak düşünmeye davet eder. Bu iki eser birlikte okunduğunda, farklı ekonomik sistemlerdeki fabrika rejimlerinin nasıl kurulduğu, sürdürüldüğü ve dönüştüğü üzerine çarpıcı bir analiz ortaya çıkar.

Burawoy'un 1979 tarihli *Manufacturing Consent* adlı eseri, Chicago yakınlarındaki bir makine fabrikasında yaptığı katımlı gözlemlere dayanır. Burada temel iddiası, kapitalist üretim sürecinin yalnızca zorla değil, rızayla sürdürüldüğüdür. Burawoy'un bu bulgusu, klasik Marksist emek süreci kuramına önemli bir katkı ve fakat güçlü bir eleştiridir. Ona göre, işçiler sadece üretime katılmaya zorlanmaz; aynı zamanda üretim sürecine gönüllü olarak katılmaları sağlanır. Bu "gönüllülük" ise rastlantısal değil, sistematik olarak örgütlenmiştir.

İşyerindeki oyunlaştırılmış üretim sistemi (örneğin parça başı ücretlendirme, bireysel performansa dayalı ödüller, ustalık mücadeleleri) işçilerin üretim sürecine katılımını teşvik ederken, aynı zamanda işyerindeki çatışmaları gizler ve emeğin sömürsünü doğal bir düzen olarak sunar. Böylece, rıza yalnızca üstten inşa edilen ideolojik bir aygıt değil, üretimin günlük ritmine gömülü pratiklerle yeniden ve yeniden üretilir. Burawoy'un çalışması, Antonio Gramsci'nin meşhur "hegemonya" kavramına somut bir katkı sunar. Zira Louis Althusser'in daha sonraki bir başka kavramsallaştırmasına atıf yapılacak olursa hegemonya sadece devletin ideolojik aygıtlarında değil, işyerinin gündelik pratiklerinde de kurulur.

Burawoy'un bir diğer önemli çalışması olan Üretim Siyaseti, bu kez yalnızca kapitalist değil, sosyalist bir üretim rejimini de analize dahil eder. Burawoy bu çalışma kapsamında, biri ABD'de (önceki çalışmasının devamı niteliğinde), diğeri ise sosyalist Macaristan'da olmak üzere iki farklı fabrikada bizzat çalışmış ve gözlem yapmıştır. Bu karşılaştırmalı yaklaşım, üretim süreçlerinin yalnızca teknik zorunluluklarla değil, aynı zamanda içinde bulundukları tarihsel ve siyasal bağlamla biçimlendiğini açıkça gösterir. Burawoy'a göre, her iki sistemde de üretim sürecinde farklı türde rıza mekanizmaları devrededir. ABD'de piyasa rekabeti ve bireysel ödüllendirme ile rıza üretilirken, Macaristan'da ise merkezi planlama, iş güvencesi ve enformel ilişki ağları üzerinden bir üretim siyaseti oluşmaktadır. Özellikle Macaristan'daki sistemde "kolay iş", "angarya", "nitelikli işçiye göz yummak" gibi pratikler, res-

mi sosyalist ideolojiyle çatışan ama üretim sürecini sürdürülebilir kılan gündelik politikaları doğurur. Böylece Burawoy, sosyalist rejimin de kendi içinde bir hegemonik üretim alanı kurduğunu, ancak bunun Batı'daki piyasa mekanizmalarından farklı yollarla işlediğini ileri sürer.

Burawoy'un analizinin gücü, yalnızca mikro düzeydeki işyeri pratiklerini ele almasından değil, bu pratikleri geniş tarihsel bağlam içinde konumlandırmasından gelir. Üretim Siyaseti, Fordist üretim modelinden Postfordist esnekliklere, merkezi planlamadan piyasa reformlarına kadar uzanan geniş bir tarihsel dönemi kapsar. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında sanayi toplumlarının geçirdiği dönüşümler, üretim rejimlerini doğrudan etkilemiş; işyerindeki rıza mekanizmaları da bu dönüşümlere göre yeniden şekillenmiştir. ABD'de 1970'lerde yaşanan ekonomik durgunluk ve sendikal hareketlerin zayıflaması, işyerinde bireysel performansa dayalı sistemlerin artmasına neden olmuştur. Aynı dönemde Macaristan'da "gulyás sosyalizmi" olarak da anılan reform süreci, merkezi planlamanın yerini kısmi piyasa mekanizmalarına bırakmış, bu da işyeri düzeyinde yeni üretim siyasetlerini doğurmuştur. Burawoy'un eserleri, bu dönüşümlerin emekçilerin gündelik hayatına nasıl yansıdığını, sadece politik belgeler ve makro verilerle değil, işyerinin "içinden" anlatarak ortaya koyar.

Burawoy'un çalışmaları, üretim sürecini dar anlamda ekonomik değil, aynı zamanda kültürel, ideolojik ve siyasal bir alan olarak düşünmeye olanak tanır. Onun yaklaşımı, işyerini adeta bir siyasal mikrokozmos olarak ele alır. Burada üretilen rıza, sadece iş sürecinin değil, daha geniş siyasal iktidar yapılarının da yeniden üretiminde rol oynar. Bu yönüyle fabrika rejimleri, toplumsal rejimlerin küçük ölçekli laboratuvarları gibidir. Kapitalist ya da sosyalist olsun, üretim süreci hiçbir zaman salt teknik bir faaliyet değildir. Her üretim biçimi, kendine özgü bir siyasal düzenlemeye, ideolojik çerçeveye ve gündelik direniş biçimlerine sahiptir. Ancak emek süreç ve ilişkilerinin gittikçe fabrikaların ağırlıkta olduğu sektörlerden hizmet sektörüne kaydığı bir dönüşüm içerisinde "beyaz yakalı" olarak adlandırılan emekçilerin çalışma pratiklerini de gözeten bir çözümlemeye ihtiyaç ortaya çıkmaktadır.

Duygulanımsal Emek ve Hislerin Ticarileştirilmesi

Arlie Hochschild'ın *The Managed Heart* adlı eseri, kapitalist üretim ilişkilerinin yalnızca fiziksel işgücünü değil, bireylerin duygularını da denetime tabi tuttuğunu ileri sürer. Hochschild, özellikle havayolu

hostesleri ve borç tahsildarları gibi hizmet sektörü çalışanlarını incelediği bu çalışmada, işverenlerin yalnızca çalışanın görünüşünü ve davranışlarını değil, aynı zamanda iç dünyasını, hislerini ve yüz ifadelerini de şekillendirmeye çalıştığını gösterir. Bu durum, çalışanın yalnızca emeğini değil, “yüreğini” de satması anlamına gelir. Hochschild’in sosyal teoriye kazandırdığı en önemli kavramlardan olan “duygusal emek”, özellikle müşteri hizmetleri gibi alanlarda, çalışanın belirli duyguları “gerçekten hissetmesi” ya da en azından “hissetmiş gibi yapması” beklentisiyle tanımlanır. Bu beklenti, bireyin içsel duygusal kaynaklarının ticarileşmesini ve örgütsel denetime açılmasını beraberinde getirir. Hochschild’in analizinde, Goffman’ın benlik sunumu ve çerçeveleme tartışmalarına yaslanan iki temel strateji öne çıkar:

- Yüzeysel oyun (*surface acting*): Çalışanın hissetmediği duyguları dışa vurması.
- Derin oyun (*deep acting*): Çalışanın gerçekten o duyguyu hissetmeye çalışması.

Bu analiz, aşağıda tartışmaya açılacak Catherine Casey’nin işyerindeki kültürel denetim ve özne inşasına dair bulgularıyla doğrudan ilişkilendirilir. Casey’nin özneyi “örgütsel kimlik politikaları” içinde düşünmesiyle Hochschild’in bireyin iç dünyasının işin parçası haline geldiğini göstermesi benzer bir denetim mantığını farklı boyutlardan ele alır. Ayrıca yine aşağıda kısaca ele alınacak Grint ve Woolgar’ın teknolojik sistemler aracılığıyla yapılan denetim analizleriyle birlikte okunduğunda, Hochschild’in sunduğu duygusal denetim boyutu, çağdaş iş rejimlerinin çok katmanlı doğasını ortaya koyar.

Hochschild’in çalışması, işin yalnızca dışsal bir faaliyet değil, bireyin iç dünyasını da kapsayan bir süreç haline geldiğini gösterir. İşin denetimi artık yalnızca zaman, hareket ya da üretkenlikle sınırlı değildir; duyguların düzenlenmesi, performansa tabi tutulması ve pazarlanabilir hale getirilmesi de iş sürecinin bir par-

“Modern kapitalizmde iş, yalnızca üretim değil, kişiliğin, değerlerin ve duyguların da üretildiği bir alandır.”

“Fordist üretim süreçlerinin ardından gelen dijitalleşme ve esnekleşme, iş gücünün örgütlenmesinde radikal değişikliklere yol açmıştır.”

çasıdır. Böylece, Braverman’ın teknik denetimi, Edwards’ın yapısal rejimleri, Casey’nin öznel içselleştirme süreçleri ve Grint & Woolgar’ın sosyo-teknik analizleriyle birlikte düşünülerek, işin modern biçimleri çok daha kapsamlı bir denetim rejimi olarak şekillenir. Bu durum özellikle çağdaş hizmet ekonomilerinde (çağrı merkezlerinde, restoranlarda, otellerde, hatta bugün daha sık muhatap olduğumuz dijital müşteri destek sistemlerinde) açıkça gözlemlenebilir. Artık iş yalnızca “ne yaptığın” değil, “nasıl hissettirdiğin” ile de tanımlanır. Bu da çalışanları hem fiziksel hem duygusal düzlemde üretkenliğe zorlayan, çok katmanlı bir emek rejiminin içine yerleştirir. Ancak dijital dönüşümün bütün bu süreçleri nasıl etkilediğini ele almadan iş kurumlarını ve bu kurumlarda çeşitli görev tanımlarına göre bir rol performansı icra eden çalışanları incelemek uygun olacaktır.

“Örgüt İnsanı” ve Bürokratik Uyumun Kültürü

William H. Whyte’ın *The Organization Man* adlı eseri, 20. yüzyıl ortası Amerikan toplumunun yükselen kurumsal kültürünü çözümleyerek, işin örgütlenmesinde yeni bir özne tipinin, yani “örgüt insanı”nın, ortaya çıktığını gösterir. Whyte’ın örgüt insanı dediği figür, Fordist üretimin fabrika emekçisinden farklı olarak büro ortamında çalışan, beyaz yakalı ama yönetici olmayan, büyük kurumsal yapılarda eriyerek kendini anonim bir “biz” içinde tanımlayan kişidir. Bu figür, Max Weber’in bürokrasi çözümlemelerinde ele aldığı rasyonelleşmiş ve uzmanlaşmış bürokrat tipinin, alt seviyelere yayılmış, gündelik iş yapış biçimlerine sızmış bir tür “kitle örneği” olarak düşünülebilir.

Whyte’a göre örgüt insanı, bireysel inisiyatifi ve özgünlüğü değil, uyumu ve sadakati ödüllendiren bir kurumsal kültürün ürünüdür. Bu kişi için başarı, bireysel yaratıcılıktan çok, organizasyonun genel hedefleriyle ne kadar uyumlu çalıştığıyla ölçülür. Bu durum, işin yalnızca teknik olarak değil, aynı zamanda kültürel ve normatif düzeyde de denetlendiğini ortaya koyar. Birey-

lerin içselleştirdiği değerler, işyerindeki davranış normları haline gelir. Dolayısıyla, denetim artık yalnızca dışsal bir gözetim değil, bireyin iç dünyasına nüfuz eden bir kimlik inşası sürecine dönüşür. Bu analiz, aşağıda tartışılacak Catherine Casey'nin *Work, Self and Society* adlı eserinde ele aldığı “kurumsal özneleşme” süreçleriyle doğrudan ilişkilidir. Casey'nin tanımladığı gibi, örgütler artık yalnızca emek sömürsünün değil, kişilik biçimlerinin yeniden üretildiği alanlardır. Whyte'in örgüt insanı da tam olarak bu yeniden üretim sürecinin bir ürünüdür. Yani teknik bilgiyle donanmış, kurumsal değerlere bağlı, bireyselliğini topluluğa feda eden bir öznedir söz konusu olan. Ayrıca Whyte'in çalışması, Grint ve Woolgar'ın işyerinde teknolojinin denetim aracı olarak kullanımı analizleriyle birlikte düşünüldüğünde daha da anlam kazanır. Teknoloji yalnızca işin rasyonelleştirilmesi değil, aynı zamanda bireyin örgütsel değerlerle uyumlu hale getirilmesini sağlayan bir araçtır. “Örgüt insanı” teknolojik sistemlerin ve bürokratik mekanizmaların bir parçası haline gelir; iş tanımı, performans ölçütleri ve iletişim biçimleri bu sistemler tarafından belirlenir.

Whyte'in örgüt insanı, günümüzün kurumsal çalışan tipleriyle (örneğin kurumsal iletişim uzmanları, insan kaynakları personeli, proje yöneticileri ya da veri analistleri) doğrudan ilişkilendirilebilir. Bu figürler, Weber'in rasyonel-yasal otoriteye dayalı bürokrat tipinin çağdaş uzantılarıdır. Ancak bu kez denetim yalnızca kural ve prosedürlerle değil, kurumsal kültür, özdeğerler, hedeflerle özdeşleşme gibi duygusal ve zihinsel mekanizmalar aracılığıyla işler. Arlie Hochschild'ın duygusal emek analizi, Grint ve Woolgar'ın teknolojik denetim incelemesi, Catherine Casey'nin özne inşası çözümlemesi ve Whyte'in “örgüt insanı” kavramsallaştırması bir araya geldiğinde, işin örgütlenmesinin artık çok katmanlı, çok düzlemli ve bireyin iç dünyasını da kuşatan bir yapı halini aldığı görülecektir. Dolayısıyla modern kapitalizmde iş, yalnızca üretim değil, kişiliğin, değerlerin ve duyguların da üretildiği bir alandır.

“Going Concerns” ve Kurumsal Sürekliliğin Aktörleri

Everett C. Hughes, “Going Concerns” adlı makalesinde kurumları, sadece yapılar değil, sürdürülebilir faaliyetler olarak ele alır. Kurumlar “gitmeye devam eden işlerdir” (concerns that keep going), yani belli bir amacı olan, bu amacı gerçekleştirmek üzere toplumsal aktörleri organize eden ve kendi varlığını devam ettirmek için çeşitli stratejiler

geliştiren yapılarıdır. Bu yapıların sürekliliği ise büyük ölçüde “functionary” dediği orta ve alt düzey görevli grupların mobilizasyonuna, yani bu bireylerin kurumsal amaçlarla uyumlu hale getirilmesine bağlıdır. Hughes’ün analizinde bu işlevsel (functionary) gruplar, ne kurumun üst düzey karar vericileri ne de en alt düzey işçileridir. Bunlar çoğunlukla öğretmen, tekniker, memur gibi kurumsal hedeflere hizmet eden ama aynı zamanda günlük işleyişin taşıyıcısı olan aracı aktörlerdir. Bu bireyler, kurumun hem sembolik hem operasyonel devamlılığı için kritik öneme sahiptir. Hughes’ün çalışması özellikle eğitim kurumları bağlamında bu mobilizasyonu tartışsa da, bulgular çalışma sosyolojisinin geniş alanlarında (hastane, fabrika, kamu kurumu, büro vb.) işyerinin düzenlenmesi bağlamında geniş biçimde kullanılabilir.

Hughes’ün sunduğu çerçeve, William H. Whyte’in “örgüt insanı” çözümlemesiyle doğrudan ilişkilidir. Her iki metin de orta düzey görevli figürünün kurumsal rasyonalite içinde nasıl şekillendiğini ve bireylerin nasıl kurumsal rollerle özdeşleştiğini gösterir. Bu figür, aynı zamanda Catherine Casey’nin “kurumsal özne” kavramsallaştırmasında vücut bulan bireyselleşme biçimleriyle, Arlie Hochschild’ın duygusal emek analizinde de rastladığımız “içselleştirilmiş denetim” modelleriyle kesişir. Ayrıca Hughes, kurumların işleyişinde resmi yapı ile enformel pratikler arasındaki gerilimi vurgular. İşlevsel aktörler çoğu zaman yalnızca prosedürleri uygulamakla kalmaz, sistemin yürümesi için esneklikler geliştirir, sınırları aşar ya da inisiyatif alır. Bu yönüyle Hughes’ün çözümlemesi, işyerinin sabit değil, dinamik bir toplumsal yapı olduğunu ve bu yapının da özne, ilişki ve gündelik pratikler üzerinden yeniden üretildiğini gösterir.

Hughes’ün “Going Concerns” metni, fabrika ve hizmet sektörü odaklı çalışmalarda görülen üretim/emek ilişkileri analizlerini, daha geniş bir kurumsal süreklilik sorunsalına taşır. Bu sayede yalnızca üretimin örgütlenmesini değil, kurumsal yapıların iç dinamiklerini, özne üretimini ve kültürel sürekliliğini de anlama imkânı doğar. Özellikle günümüzün dijital platform temelli işyerlerinde, örneğin uzaktan çalışan müşteri temsilcileri, çevrim içi eğiticiler, algoritmik gözetim altında çalışan ofis personelleri gibi örneklerde, bu “işlevsel” tipi özne giderek daha merkezi hale gelmektedir. O halde, emek sürecindeki özne(leş/tiril/me)leri ele almak bunun son sosyo-teknik dönüşüm içerisinde alacağı görünümü incelemek adına da anlamlı olacaktır.

İş, Özne ve Toplumsal Dönüşüm

Catherine Casey'nin *Work, Self and Society* (1995) adlı eseri, işin örgütlenmesinde yaşanan dönüşümü yalnızca teknik ya da yönetsel değil, aynı zamanda kültürel ve öznel bir mesele olarak ele alır. Casey, işyerinin yeniden yapılandırılmasına dair 1980'ler ve 1990'lar boyunca öne çıkan Postfordist söylemleri, neoliberal ekonomik politikaları ve bireysel öznelliğin dönüşümünü bir arada düşünür. Eserin temel iddiası, yeni iş rejimlerinin sadece çalışma biçimlerini değil, çalışanların kimliklerini, aidiyetlerini ve öz-anlayışlarını da köklü biçimde yeniden şekillendirdiğidir.

Casey, bu dönüşümü anlamak için yalnızca kuramsal çerçeve sunmakla kalmaz, aynı zamanda İngiltere'de gerçekleştirdiği etnografik saha araştırmasıyla bu teorik zemini somut örneklerle zenginleştirir. İncelediği mühendislik firmasındaki dönüşüm süreçleri (yeniden yapılandırma, yalın üretim, kalite çemberleri vb. uygulamalar) çalışanlar açısından bir yandan daha fazla katılım ve öz-yönetim vaat ederken, öte yandan kontrolün daha derinleştiği, öznenin içselleştirilmiş denetimle biçimlendiği bir rejime işaret eder. Bu yönüyle Casey'nin çalışması, Braverman'ın dışsal denetim ve vasıfsızlaşma analizini öznenin içselleştirilmiş biçimlerde yeniden kurulmasıyla tamamlar. Edwards'ın tanımladığı bürokratik denetim formunun yerini, öz-disiplin ve içsel motivasyon odaklı "kültürel denetim" biçimleri alır. Guy Standing'in prekarya analizinde değindiği kimiksizlik ve güvencesizlik meseleleri, Casey'nin çalışmasında daha çok kurumsal kimlik politikaları ve bireysel aidiyet arayışları düzleminde ortaya çıkar.

Bu bağlamda, işin örgütlenmesi yalnızca teknik bir süreç değil, aynı zamanda ideolojik ve kültürel bir mücadeleye alanı haline gelmiştir. İşyerinin yeniden tasarımı, sadece verimlilikle ilgili değil, aynı zamanda yeni bir özne tipi üretmekle ilgilidir. Amaçlanan adeta katılımcı ama denetlenen, girişimci ama güvencesiz, özgürleştirici söylemlerle kuşatılmış ama içsel kontrol mekanizmalarına bağlı bir özne elde etmek gibidir. Günümüzde

“ İş gücünün dijital okuryazarlık, eğitim ve deneyim gibi faktörlere dayalı olarak ayrışması, iş gücünün farklı tabakalarının dijitalleşen dünyada daha farklı fırsatlarla karşılaşmasına yol açmıştır.”

dijital platformlar, uzaktan çalışma, yapay zekâ temelli üretim sistemleri ve algoritmik yönetim biçimleri bu tarihsel dönüşümün yeni aşamalarını temsil eder. Braverman'dan Casey'ye uzanan kuramsal miras, bu yeni rejimleri çözümlmek için güçlü kavramsal araçlar sunmaktadır.

Teknoloji, Denetim ve İktidarın Sosyo-Teknik Doğası

Keith Grint ve Steve Woolgar'ın *The Machine at Work: Technology, Work and Organization* (1997) adlı çalışması, işyerindeki teknolojik dönüşüm süreçlerini yalnızca teknik ilerlemeler olarak değil, aynı zamanda sosyo-teknik inşa süreçleri olarak ele alır. Kitap, teknolojiyi “kendinde bir güç” olarak gören deterministik yaklaşımları eleştirirken bunun yerine, teknolojinin hem anlamının hem de işlevinin örgütsel ve toplumsal bağlamda kurulduğunu savunan teorik geleneğe yaslanır. Grint ve Woolgar'a göre bir teknolojinin işyerindeki etkisi, yalnızca onun teknik özelliklerinden değil, o teknolojinin nasıl yorumlandığı, nasıl kullanıldığı ve ne tür yönetim pratiklerine gömüldüğünden neşet etmektedir. Bu yaklaşım, özellikle “yönetimsel denetim” (management control) bağlamında önemlidir. Grint ve Woolgar, teknolojinin üretim sürecinde ve işin örgütlenmesinde denetim aracı olarak nasıl işlev gördüğünü ele alırken, teknolojinin nötr olmadığını, aksine belirli iktidar ilişkileri ve örgütsel stratejiler doğrultusunda şekillendiğini ortaya koyar. Örneğin bilgisayar destekli üretim sistemleri (CAD/CAM), veri toplama araçları ya da işyeri yazılımları, yalnızca üretkenliği artırmakla kalmaz; aynı zamanda çalışan davranışlarını görünür kılar, ölçer ve normatif çerçeveler içinde disipline eder.

Grint ve Woolgar'ın katkısı, Braverman'ın vasıfsızlaşma analizini bir adım öteye taşıyarak teknolojinin sadece işin niteliğini değil, aynı zamanda iş üzerindeki denetimin doğasını da dönüştürdüğünü vurgular. Bu yönüyle çalışma, Richard Edwards'ın denetim biçimleri tipolojisiyle doğrudan ilişkilendirir: Basit, teknik ve bürokratik denetimin ötesinde artık teknolojik denetim gibi daha entegre, görünmez ve yaygın biçimler öne çıkmaktadır. Bu, Catherine Casey'nin kültürel ve öznel denetim biçimleriyle de örtüşür; teknolojik sistemler artık yalnızca fiziksel gözetim değil, aynı zamanda bilişsel ve Hochschild'ın dikkat çektiği duygusal işçiliği düzenleyen araçlar olarak işler. Grint ve Woolgar ayrıca teknolojiye atfedilen “kaçınılmazlık” söyleminin de yönetimsel bir strateji olduğunu savunur. İşçileri ikna etmek, değişime direnci kırmak ya da yeni üretim rejimlerini meşrulaştırmak için “teknolojik zorunlu-

luk” argümanı kullanılır. Bu bağlamda, teknolojik sistemler yalnızca üretkenlik araçları değil, örgütsel iktidarın sembolleri ve taşıyıcılarıdır.

Bugüne baktığımızda yapay zekâ sistemleri, otomatikleştirilmiş zaman izleyiciler, algoritmik yönetim biçimleri, platform emek süreçleri bu dönüşümün en ileri biçimlerini temsil ettiği görülecektir. Teknolojinin masum ya da nötr olmadığı; işyeri ilişkilerinin, emeğin değerinin ve özelliğinin inşasında etkin bir iktidar aygıtı olduğu açıktır. Dolayısıyla, teknolojik yenilikler üzerine düşünmek, aynı zamanda işin anlamı, kontrolü ve insan olma biçimleri üzerine düşündürmektir. Bu bağlamda Richard Sennett’in dönüşen emek süreçleri ile gözlenen “karakter aşınması” fikri ve fabrikanın mensesinden yahut bürokrasinin demir kafesinden kurtulan modern insanın hemen her yere sirayet eden bir tür standart paketleme diyebileceğimiz MacDonalddlaşma ile karşılaşması meseleyi salt emek süreçlerinden alıp gündelik hayatın tüm kılcallarına zerk etmektedir.

Nitekim Sennett’in *Karakter Aşınması* başlıklı eseri, Postfordist düzende esnek çalışmanın birey üzerindeki etkilerini sorgularken, esnekliğin gittikçe bireyin öngörülemez, parçalı ve kısa vadeli iş deneyimlerine mahkûm edilmesi anlamına gelir. Bu durum, bireyde sadakat, aidiyet, hikâye oluşturma gibi karakter oluşturuç unsurları zayıflatır. İş yaşamının dönüşümlerinin toplumsal karakter üzerindeki etkileri, Fordist rejimdeki istikrar fikriyle keskin bir karşıtlık içerir. Fakat öte yandan George Ritzer’in *Toplumun McDonalddlaşması* eserinde de aktardığı üzere, Weberci anlamda rasyonalite anlayışı kılık değiştirerek hizmet sektöründeki standartlaşma, hesaplanabilirlik, denetim ve öngörülebilirlik şeklinde bireyin en umulmadık yerde karşısında çıkmaktadır. McDonalddlaşma, özellikle emek sürecinde bireyselliğin kaybolması, rutine ve prosedüre dayalı performansın ön plana çıkması anlamına gelirken kişinin tüketim, boş zaman vs. gündelik pratiklerini de dönüştürmektedir.

Sonuç

Postfordist çalışma rejimlerinin dijitalleşme ile şekillenen yapıları, yalnızca iş gücünün örgütlenmesinde değil, aynı zamanda toplumsal yapılar ve sosyal ilişkiler bağlamında da köklü dönüşümlere yol açmıştır. Bu dönüşüm, iş süreçlerinin teknolojik yeniliklerle yeniden yapılandırılmasından, dijital denetim araçlarının kullanımıyla iş gücünün izlenmesine kadar geniş bir yelpazede etkiler yaratmaktadır. Geleneksel iş

“Dijitalleşen iş dünyasında çalışanlar arasındaki eşitsizliklerin derinleşmesi, bu dönüşümün bir başka kritik boyutunu oluşturmaktadır.”

gücü örgütlenme biçimlerinin yerini esnek, dijitalleşmiş ve (dik)izleme temelli yeni çalışma düzenleri alırken, bu düzenler iş güvencesizliğini ve sosyal eşitsizlikleri derinleştirici bir etki yaratmıştır.

Fordist üretim süreçlerinin ardından gelen dijitalleşme ve esnekleşme, iş gücünün örgütlenmesinde radikal değişikliklere yol açmıştır. Öncelikle, dijital teknolojiler işin şeklinin ve değer biçiminin dönüşmesinde merkezî bir rol oynamaktadır. Emeğin değerinin fiziksel üretimden çok, hız, esneklik ve dijital performansa dayalı olarak ölçülmesi, dijitalleşmenin etkilerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, dijitalleşme ve esnek çalışma biçimlerinin güçlenmesi, iş güvencesizliğini artırarak daha esnek, daha mobil ama aynı zamanda daha güvencesiz bir iş gücü yaratmıştır.

Dijitalleşme ile birlikte, işin denetimi de yeni bir boyut kazanmıştır. Microsoft Teams benzeri dijital platformlar üzerinden yapılan işlerde, çalışanların performansları sadece sonuçlarla değil, aynı zamanda süreçlerle de ölçülmeye başlanmış, bu durum da sürekli izleme ve anlık geri bildirim mekanizmalarının gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu dönüşüm, çalışanlar arasında yeni sosyal sınıfların doğmasına yol açmıştır. Prekarya kavramı, güvencesiz çalışanları tanımlayarak, dijitalleşme ile büyüyen yeni bir sınıfı işaret etmektedir. Dijital platformlarda çalışanlar (gig workers), daha düşük ücretli, geçici ve güvencesiz işlerde yer almakta, böylece emek ilişkileri daha karmaşık hale gelmektedir.

Öte yandan, dijitalleşme ve esnekleşmenin getirdiği bu dönüşüm, iş gücündeki tabakalaşmayı da yeniden şekillendirmiştir. İş gücünün dijital okuryazarlık, eğitim ve deneyim gibi faktörlere dayalı olarak ayrışması, iş gücünün farklı tabakalarının dijitalleşen dünyada daha farklı fırsatlarla karşılaşmasına yol açmıştır. Bu durum, Richard Sennett'in *Karakter Aşınması* eserinde de belirtildiği gibi, çalışanların karakterlerinin, güvenlerinin ve becerilerinin aşındığı bir süreci beraberinde getirmiştir.

Bununla birlikte, dijitalleşen iş dünyasında çalışanlar

arasındaki eşitsizliklerin derinleşmesi, bu dönüşümün bir başka kritik boyutunu oluşturmaktadır. İşin değer biçimi ve iş gücünün örgütlenmesi yalnızca fiziksel işyerlerinde değil, dijital platformlarda da farklılıklar gösterirken, dijitalleşme yalnızca emek süreçlerindeki ayrımları değil, aynı zamanda iş gücünün sosyal ilişkilerini de yeniden şekillendirmiştir. William H. Whyte'ın *The Organization Man* eserinde tanımladığı “örgüt insanı” türünde, işçi sınıfı ve beyaz yakalı arasındaki sınırları giderek bulanıklaştıran yeni bir çalışan profili ortaya çıkmıştır. Bu, modern iş gücünün merkezine yerleşen ve işin dijitalleşmesi ile birlikte daha da belirginleşen bir sosyal sınıfı ifade etmektedir.

Bu süreçte, iş gücünün dijital denetimi, işin esnekliği ve güvencesizliği gibi unsurlar daha fazla belirginleşmiş ve iş dünyasının dönüşümü, toplumsal yapıları yeniden şekillendirmiştir. Gelecekte, dijitalleşme ve esnek çalışma modellerinin daha da yaygınlaşmasıyla birlikte, iş gücünün daha fazla bölünmesi ve toplumsal tabakalar arasındaki eşitsizliklerin daha da belirginleşmesi muhtemeldir. Bu dönüşümün etkilerini anlamak, toplumsal eşitsizlikler ve iş güvencesizliği gibi konuları ele alırken, yeni sosyal sınıfların ortaya çıkışını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Sosyolojik bakış açısıyla yapılacak derinlemesine çözümlemeler, bu dönüşümün toplumsal eşitsizlikler üzerindeki etkilerini doğru bir şekilde anlamamıza ve daha eşitlikçi bir iş gücü yapısının şekillendirilmesine katkı sağlayabilecektir.

Kaynakça

BRAVERMAN, H. (2008). *Emek ve Tekelci sermaye* (Çev. Ç. Çiçamlı). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

BURAWOY, M. (1979). *Manufacturing Consent: Changes in the Labor Process Under Monopoly Capitalism*. Chicago ve Londra: University of Chicago Press.

BURAWOY, M. (2015). *Üretim Siyaseti: Kapitalizm ve Sosyalizmde Fabrika Rejimleri* (Çev. Ç. Gümüşoluk). Ankara: NotaBene Yayınları.

CASEY, C. (2005). *Work, Self and Society: After Industrialism*. New York: Routledge.

EDWARDS, R. (1979). *Contested Terrain: The Transformation of the Workplace in the Twentieth Century*. New York: Basic Books.

GOFFMAN, E. (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.

GOFFMAN, E. (2014). *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu* (Çev. B. Cezar). İstanbul: Metis Yayınları.

GRİNT, K., & Woolgar, S. (1997). *The Machine at Work: Technology, Work, and Organization*. Oxford: Polity Press.

HOCHSCHILD, A. R. (2012). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley, Los Angeles & Londra: University of California Press.

HUGHES, E. C. (1993). *Sociological Eye: Selected Papers*. New Brunswick & Londra: Transaction Publishers.

MARX, K. (2011). *1844 El Yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe* (Çev. K. Somer). Ankara: Sol Yayınları.

RİTZER, G. (2011). *Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme* (Çev. Ş. S. Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

SENNETT, R. (2008). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri* (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

STANDING, G. (2022). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf* (Çev. E. Bulut). İstanbul: İletişim Yayınları.

WEBER, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum I-II* (Çev. L. Boyacı). İstanbul: Yarı Yayınları.

WHYTE, W. H. (2002). *The Organization Man*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

özgürleşme ve güçlenme aracı olarak kadın istihdamına bakış

seyhan büyükcoşkun*

*B*u çalışmada, önce hayatını idame ettirmesi için insandan ayrı düşünölemeyecek olan iş ve çalışma kavramının son iki yüzyıldaki değişimine ve kimliğe anlam veren yegâne eylemlilik olarak kabulüne işaret edilecektir. Ardından, kadın emeğinin daha geniş bir şekilde kullanılmasını gerektiren hizmet sektöründeki aşırı büyümenin ve kalkınmaları ihracata dayalı ölkelerin mal üretiminde, kadınısı özellikleri taşıyan iş gücüne duyulan ihtiyacın kadınların emek piyasasına katılmasını doğal akışın dışına çıkardığına dikkat çekilecektir. Çalışmanın bu kısmında, kadınların iş gücüne katılmasının erkek tâbiyetinden özgürleşerek güçlenmenin yegâne yolu olarak savunulmasının küresel kapitalizmin önündeki sosyo-költörel mâniaların bertaraf edilmesine zemin hazırladığının altı çizilecektir. Nihayetinde, kadınların iş gücü piyasasına katılmalarının özel alan dışında farklı bağımlılıklar kurulmasına yol açması nedeniyle, çalışma başlığının esasen bir paradoksa işaret ettiği sonucuna varılacaktır.

Demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, insan hakları, eşitlik, dışa açık ve rekabetçi pazar ekonomisi gibi kavramların ortak değerler ola-

* Dr., sbuyukcoskun@yahoo.com

rak benimsendiği, mal ve finans piyasalarının ülkelerin sınırını aştığı küresel sistemde ekonomi üst değer olarak belirginleşir.¹ Bireysel ve toplumsal ölçekteki her türlü faaliyetin kıymetinin bu üst değere göre tayin edilmesi kaçınılmaz bir durumdur.

Bugün kadınların kimlik algısını ve toplum ve ailedeki konumunu iş gücü piyasalarında yer alması ile ilişkilendiren hâkim sosyo-politik yaklaşım da esasen ekonomiyi üst değer olarak benimsemektedir. Kadınların erkeklerle eşit haklara ve statüye sahip olabilmelerinin ve özgürleşmelerinin yegâne şartının ancak iş gücüne katılmaları olduğu, sorgulanamaz bir formülasyon haline gelmiştir.

H. Arendt, “Ne nedir?” sorusuna verilen her cevabın ve getirilen her tanımın politik bir eyleme dönüştüğünü ve hegemonya riski taşıdığını vurgular. İnsanın temel yaşam eylemlerinden olan “iş”, “çalışma”, “üretme” kavramlarına verilen karşılıklardaki değişim yeni tanımların politik ve ekonomik üstünlük sahiplerince şekillendirildiğini ihsas eder. Dönüşen bu kavramlar akademide, siyasette ve kültürel mecralarda tanımlama üstünlüğüne sahip olanların onlara yüklediği anlamları ile tedavülde ve ilgili sahalardaki paradigma oluşumunu belirlemektedir. Böylece “iş”in, “çalışma”nın ve “üretme”nin dünkü ve bugünkü anlamlarındaki değişim, düşüncenin değişimi yoluyla kişilerin hayatın farklı evrelerinde yapacakları tercihlerin farklılaşmasına yol açmaktadır.

Yüzyıllar boyunca haneye dair işler ve çocuk bakımı, esasen kadınlar tarafından yürütülmüş olsa da bunların yanı sıra tarla-bahçe işleri veya dokuma işleri de gündelik faaliyetlerin içinde yer almıştır. Üretimin makinelere devredilmeye başlandığı 18. yüzyıla kadar ev ile çalışma mekânı arasında bir ayrışma olmadığından çalışma kavramında bir farklılaşma görülmemiştir. “Daha sonraki çağlarda görülen, evde yapılan işler ile “üretken olmayan” çalışmanın ilişkilendirilmesi o dönemde henüz mevcut değildi”². Dolayısıyla “ev kadını” ve “çalışan kadın” kavramı da henüz inşa edilmemiştir.

Piyasa ekonomisinin gelişmesi ve sanayileşmenin derinleşmesiyle birlikte üretim merkezi evden iş yerine, mübadele de piyasaya kaymış,

1 Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000). T.C. Devlet Planlama Teşkilatı, s. 77.

2 Sheila Margaret Pelizzon, *Kadının Konumu Nasıl Değişti?: Feodalizmden Kapitalizme*, İmge yayınları, 2009, s. 187.

ev dışında çalışmak iş gücüne bağımlı çalışma statüsü kazandırmıştır.³ Böylece, kapitalist ekonomik anlayışta ölçülebilir ve iş verenle bağımlılık ilişkisi içindeki iş “üretken” olarak tayin edilmiştir. Marksist yaklaşım da mal ve hizmetin ferdî ihtiyaç için üretilmesiyle piyasa için üretilmesi arasına çizgi çekmiştir. Her iki ekonomik anlayışın evdeki işleri üretim dışı olarak görmesi hanedeki kadınların atıl sayılmasını hükme bağlamıştır. Artık ne çocuklarına elbise dikmesinin ne hastalanan aile efradına bakmasının ne de ayaküstü kapıdaki komşunun derdini dinlemesinin bir kıymetiharbiyesi vardır. Çünkü “modern toplumlar, bireylerin toplumsal konumunun başarılarına göre belirleneceği, başarının ise her şeyden önce maddi başarı anlamını taşıdığı bir düzenlemeye sahiptir.”⁴ Batı medeniyetinin işe yüklediği bu anlam gereği hanelerinde ürettikleri fiziksel ve duygusal nitelikteki bütün hizmet türleri görünmez ve itibarsız kılındığından, kadınların ancak istihdam yoluyla önem ve itibar kazanacağı savunulmaktadır.

Kadınların İşçileşme Süreci

Tarihçilerin ve sosyologların işaret ettiği gibi, kadınlar her daim çalışmışlardır. Fakat, piyasa kurallarına tabi olarak ve bu seviyede hiç olmamıştır⁵. Sanayi öncesi dönemde Fransa ve Britanya’da kadınların ücretli çalışması daha çok ev hizmetlerindedir. Sanayileşme ile evlerde dokudukları ürünlerin fabrika ürünleriyle rekabet edememesi üzerine kocaları ve çocuklarıyla köy ve kasabalarından fabrikaların bulunduğu şehirlere göç ederek işçileşmeye mecbur kalmışlardır. Yirminci

“Bugün kadınların kimlik algısını ve toplum ve ailedeki konumunu iş gücü piyasalarında yer alması ile ilişkilendiren hâkim sosyo-politik yaklaşım da esasen ekonomiyi üst değer olarak benimsemektedir. Kadınların erkeklerle eşit haklara ve statüye sahip olabilmelerinin ve özgürleşmelerinin yegâne şartının ancak iş gücüne katılmaları olduğu sorgulanamaz bir formülasyon haline gelmiştir.”

3 Mustafa Delican, “Aile, Ekonomi ve Sosyal Politika”, *Ekonomik Hesaplamalarda Bir Birim Olarak Aile*, proje koordinatörü Mustafa Delican, Ankara; Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1998, s. 5.

4 Alain de Botton, *Statü Endişesi*, Çev. Ahu S. Bayer, 3. bs., Sel Yayıncılık, İzmir, 2005, s. 109.

5 Alan Wolfe, *Whose Keeper?: Social Science and Moral Obligation*, University of California Press, Los Angeles, 1989, p. 53.

“Piyasa ekonominin gelişmesi ve sanayileşmenin derinleşmesiyle birlikte üretim merkezi evden iş yerine, mübadele de piyasaya kaymış; ev dışında çalışmak iş gücüne bağımlı çalışma statüsünü kazandırmıştır.”

yüzyıla gelindiğinde, yaşanan iki büyük dünya savaşının erkek nüfusta yarattığı büyük kayıp nedeniyle onların yerine fabrikalara celbedilirler. Örneğin, II. Dünya Savaşı esnasında İngiltere’de hükûmet geleneksel sınırlarını aşarak evli kadınları fabrikalara, hastabakıcılığa vb. işlere başlamaları için teşvik etmiştir.

Benzer şekilde, Osmanlı Devleti topraklarındaki dokuma fabrikalarında Müslüman kadın işçi sayısı çok düşük iken, I. Dünya Harbi esnasında cepheye sevk edilen erkek işçilerin geride kalan ailelerinin geçim zorluğu ve emek arzı eksikliği sonucunda kadınların da istihdamı söz konusu olur. II. Dünya Savaşı yıllarında ise savaşa girilmemekle birlikte Cumhuriyet hükûmetinin seferberlik ilanı nedeniyle yine erkek işçi eksikliği fabrikaların kadın işçi talebini artırır. Cumhuriyet döneminde kadınların istihdama teşvikinde önemli yeri olan Kamu İktisadi Teşebbüsü kurumlarından Sümerbank’ta 1933’te 2500 erkek işçi yanında 500 kadın işçi çalışırken, Batı’da savaşın sürdüğü 1943’te bu rakam 15000 erkek ve 6000 kadın olarak kaydedilir.⁶ Kadın işçi sayısı bu on yılda hem sayısal hem de oransal olarak yükseliş göstermiştir.

Elbette savaşın yarattığı şartlarda erkek iş gücünün yerini alan kadınlar için çalışmaya dair algı bugün mevcut olandan farklıdır. İngiltere’de yayınlanan Mass Observation’a konuşan bir kadın işçinin iş tanımı “Bir kısa akşamla bir sonraki arasında heder edilen hayat dilimi” şeklindedir.⁷ Ortalama bir kadın işçinin işe dair algısı böyle iken ne oldu da “iş” ve “çalışma” kavramları bugün bu kadın işçinin ifade ettiğinden farklı anlamlar taşıyor hâle geldi ve özellikle kadınlar için diğer bütün dışıl fonksiyonlarının önüne geçti?

Bu soruya cevap arayanlardan A. Wolfe, II. Dünya Savaşı sonrasındaki bazı gelişmelere bağlı olarak giderek daha yüksek sayıdaki kadının istihdamda yer alması-

6 Ahmet Makal, “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği”, *Çalışma ve Toplum*, 2010/2, s. 27.

7 Keith Grinith, *Çalışma Sosyolojisi*, Çev. Editörü. Veysel Bozkurt, İstanbul, Alfa Yayınevi, 1998, s. 14.

nı “önceki örneklerin bir devamı değil onlardan kopuş” olarak niteler.⁸ Çünkü, kadınların iş gücü içindeki payının gitgide artması doğal bir akışın değil; ekonomik değişimlerin, feminizmin etkisiyle gerçekleşen sosyo-kültürel değişimlerin ve alınan siyasi kararların sonucudur. Bir yandan ekonomik küreselleşmenin üretimin ulus aşırı topraklara taşınmasını sağlaması diğer yandan hizmet sektörünün hızla büyüyerek esnek istihdama elverişli kadın iş gücüne yoğun talebi kadın iş gücünün emek piyasasına katılmasını teşvik etmiştir. Özellikle çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelerde yaptıkları sanayi yatırımları, birçok kadını kendi ülkelerinde gelişmiş kapitalist ülkelerin iş gücü piyasasının bir parçası hâline getirmiştir.⁹ Uluslararası sermayenin, ayakkabıdan giysiye, elektronik eşyadan oyuncağa uzanan bir ürün yelpazesindeki üretimini geç kapitalistleşen ülkelere taşıması sonucunda, bu fabrikalarda çalışanların büyük çoğunluğu genç, evlenmemiş kadınlardan oluşmuş; Tayvan’dan Çin’e, Meksika’dan Malezya ve Endonezya’ya bütün dünyada kadınlarının “becerikli ve ucuz parmakları” uluslararası sermayenin emek yoğun sanayileri için en elverişli seçim hâline gelmiştir.¹⁰ Okyanus aşırı ülkelerdeki ucuz kadın iş gücünün yanı sıra yeni emek havuzları için yeni hedef ülkelerin belirlenmesinde IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşları da etkin olmaktadır. Bir Dünya Bankası yetkilisi, “özel sektör ihracatına dayanması istenen ekonomilerini, bu yönde değiştirmek için daha fazla kadın çalışana ihtiyaç duyan Orta Doğu ve Kuzey Afrika’da (MENA ülkeleri), kadınların devasa ve ‘musluğu açılmamış bir kaynak’ (untapped resource)” olduğunu belirtmiştir¹¹. Kadın iş gücünün bizatihi kadınlıkla ilişkili sayılan uysallık, monoton işlerde daha sabırlı olma ve el becerileri nedeniyle ve özellikle hizmet sektöründe insan ilişkilerinde daha iyi oldukları ve kapalı mekanlarda sabırla çalışabildikleri için tercih edildikleri oldukça açıktır.¹²

8 Wolfe, *Whose Keeper: Social Science and Moral Obligation*, p. 54.

9 Yıldız Ecevit, “Türkiye’de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi”, içinde *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s. 267.

10 Melda Yaman Öztürk, “Kapitalist Gelişme ve Kriz Sürecinde Kadın Emeği: Asya Deneyiminden Çıkarılacak Dersler”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı 24, 2010/1, s. 111.

11 Eisenstein, “A Dangerous Liaison?”, p. 511.

12 Gülay G. Şenesen-Ergin Pulhan, *Kadın İstihdamı İçin Yeni Perspektifler ve Kadın İşgücüne Muhtemel Talep*, Ankara, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 2000, s. 141.

Kadınların cinsiyetlerine has özellikleri nedeniyle tercih edildikleri diğer bir alan ise hizmet sektörüdür. Bu sektörün tarım ve endüstriyel üretim sektörlerine kıyasla aşırı büyümesi sonucunda, “OECD üyesi ülkelerde, istihdam edilen kadınların %80’i hizmet sektöründe yoğunlaşmıştır; erkeklerde ise bu oran %60’tır. Bu sektörde, kadınlar sağlık ve toplum hizmetlerinde orantısız bir şekilde yüksek bir iş payına sahip iken; bunu eğitim alanı takip etmektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nün yaptığı bir analiz, kadınların düşük statü ve ücretle karakterize edilen sektörlerde aşırı şekilde temsil edildiğini bulmuştur.”¹³. IMF’nin çalışması ise, kadınların iş gücüne katılımı hızla yükselirken, erkeklerin iş gücüne katılma oranlarında kaydedilen düşüşü de göstermektedir. Büyük ölçüde erkek iş gücü katılım oranlarında gözlenen dünya çapındaki düşüş nedeniyle özellikle Avrupa ülkelerinde kadın ve erkek iş gücüne katılım oranlarındaki fark 1990-2010 arasında yaklaşık 10 puanlık, Kuzey Amerika’da 6 puanlık düşüş göstermiştir. İş gücü piyasasında gözlenen bu olgu iş gücünün feminizasyonu olarak adlandırılmaktadır.¹⁴ Türkiye’de de benzer şekilde, 2007-2016 döneminde kadın iş gücü %55’lik bir artışla 6 milyondan 9,3 milyona yükselmiştir. Aynı dönemde erkek işgücünde ise sadece %22’lik bir artış gerçekleşmiştir.¹⁵

Buraya kadar sunulan veriler ve alıntılanan tespitler kadınların kendiliğinden gerçekleşmeyen bir akışın neticesinde ulaşılan ve yükselmeye devam eden sayı ve oranlarda iş piyasasında yer aldıklarını göstermektedir. Bu tablo, küresel kapitalizmin kârlılığını daha da artıracak ucuz, mahir ve uysal emek kadın iş gücünü devasa bir altın madeni gibi gördüğü izaha ihtiyaç göstermemektedir.

İstihdamın Özgürleşme ve Güçlenme Teminatı Olarak Görülmesi

Yukarıda, kadınların piyasa işine yönelmelerinde Marksist ve kapitalist ekonomi anlayışı doğrultusunda kadınların evdeki “yeniden

13 IMF, *Women, Work, And The Economy: Macroeconomic Gains From Gender Equity*, 2013, s. 6. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2013/sdn1310.pdf>. Erişim tarihi.7.12.2024.

14 Betül Urhan- Nilay Etiler, “Sağlık Sektöründe Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı:29, 2011/2, s. 193.

15 Tekin Akgeyik, “Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler”, *Sosyal Siyaset Konferansları / Journal of Social Policy Conferences*, Sayı: 70–2016/1, s. 40. <http://dergipark.gov.tr/iusskd>.

üretim” olarak adlandırılan işlerinin kıymetini kaybetmesi ve modern toplumların bireyin toplumsal konumunu maddi başarılarına göre tayin etmesi iki güçlü etken olarak gösterildi. Bu kısımda, kadınların zihinsel kabullerini değiştirerek işçileşmelerine elverişli zemini oluşturan kadıncı hareket (feminist hareket)’e yer verilecektir.

Kadın hareketinde ikinci dalga olarak da anılan 1960’lı yıllarda gelişen feminist ideoloji, kadınların ancak piyasa işinde yer alarak bağımsızlık elde edeceklerini ve özgürleşeceklerini savunmuştur. Bu varsayımın ilham kaynağı olan Wirginia Woolf, 1929’da *Kendine Ait Bir Oda*’yı yazdığında, kadınların ve erkeklerin durumlarını kıyaslayarak kadınların özgür olmadığını, özgür bir ruha sahip olmadıklarını, bunun da kadınların kendi gelirlerinin denetimini ellerinde tutmamalarından kaynaklandığını ifade etmişti. Woolf, kitabını somut taleplerle sona erdirirken şerefli bir yaşam için kadınların yıllık 500 Pound’luk bir gelire, eşit koşullarda eğitime ve kendilerine ait bir odaya ihtiyaçları olduğunu belirtti.¹⁶

Aslında Woolf’tan önce Engels ve onu takip edenler, modern ve geniş çaplı sanayi yapısının gelişiminin ve ev dışı toplumsal üretime katılacak kadın sayısının olabildiğince artışının, kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizliği hızla azaltacağını savunmuşlardı. Böylece karının ve kocanın ayrı ayrı bağımlılık ilişkisi kuracakları işlerde istihdam edilerek cinsiyet eşitsizliğinin yok edileceği ve kadının erkeğe tâbiyet durumunun ortadan kalkacağı öngörülmüştü. İşte bu varsayımı, yani kadınların özgürleşmesi ile iş piyasasına dâhil olması arasında kurulan ilişkiyi Pearson, Engels’in bu savunusuna atıfla “Engelian mitoloji” olarak adlandırmaktadır.¹⁷ Dünyanın birçok ülkesinde kadın istihdamındaki büyük artışa karşın kadınların iş şartları ve güvenliklerinin kötüleşmesine dair verileri derleyip değerlendiren Pearson “Kadınların ücretli işe katılımı hakkındaki Kuzey merkezli (North centered) genelleştirmelerden çıkarılan politika ve politik stratejiye dair varsayımlar yanlış ve yersiz olabilir, çünkü, cinsiyet eşitliği hedefine nasıl katkı sağlayacağını ve kadınların güçlendirilmesinde nasıl teşvikkar olabileceğini anlamaya çalıştığımızda ortaya karmaşık meseleler çıkmaktadır” demektedir.¹⁸ Bu durumda şu soruyu sormak gerekiyor: Hem kadın hareketinin hem

16 Alain de Botton, *Statü Endişesi*, Çev. Ahu Sıla Bayer, 3. bs., Sel Yayıncılık, İzmir, 2005, s. 245.

17 Ruth Pearson, “Reassessing Paid Work and Women’s Empowerment: Lessons from The Global Economy” in *Feminisms in Development*, Ed. by Andrea Cornwall, E. Harrison and A. Whitehead, Zed Books, London, 2007, p. 203.

18 A.g.e., s. 205.

de her düzeydeki bürokratin ve akademisyenin savunageldiği ücretli işin özgürleştiriciliği hangi yolla gerçekleşmektedir?

Kadınların iş akdi ile yeni bir bağımlılık ilişkisi kurmaları anlamına gelen ücretli çalışma yoluyla kocalarından bağımsızlaşarak özgürleşmeleri varsayımı esasen paradoksal görünüyor. N. Gilbert bu paradoksu şöyle açıklıyor: “Bir ücret için çalışan çoğu kadın ve erkek için şeflerinin otoritesine itaat, işyeri düzen ve disiplinine uymak, müşterilere hürmet ve modern zamanın artan istihdam güvencesizliğine karşı tetikte olmak maaş çeki ile gelen ekonomik bağımsızlığa eşlik etmektedir.”. Gerçekte, kocasına ve çocuklarına bakan yemeklerini hazırlayan sıcaklık ve sevecenliğini ihsan eden kadın, mali olarak bağımlı olduğu kocası karşısında bir maaş çeki ile mali olarak bağımlı olduğu patronu ve müşterileri karşısında olduğundan çok daha fazla kudret sahibidir. Buna istisna iş, politika, sanat, akademik ve profesyonel hayat bakımından piramidin en tepesinde yer alanların sahip olduğu güçtür.”¹⁹ Kadınlar piyasada istihdam edilerek kocalarına bağımlı olmaktan kurtulurken, evli ve çocuklu çift gelirli bir aile olarak hızlı yemek endüstrisinin, kuru temizlemecilerin, ev temizleme şirketlerinin, dadı ve kreşlerin hizmetlerine bağımlı hale gelmektedirler.”²⁰

Feminist hareketin kadınların ekonomik olarak özgürleşmesi ve güçlenmesi ile iş piyasasına katılması gereği arasında kurduğu ilişkinin asıl yararının sermayenin yüksek kârlılık hedefine olduğu izah gerektirmeyecek denli açıktır. Temsil gücü yüksek bir örnek olarak Edward Barneys’in 1929’da ABD Tütün Kurumu (American Tobacco Company) için hazırladığı reklam kampanyasının sloganı verilebilir. Sloganı Amerikan toplumunda kadınlar için bir sosyal tabu olan sigara içmek «Özgürlük meşalelerini yakın!» sloganıyla özgürleşme ile ilişkilendirmişti. Bu kampanyanın etkinliği neticesi Amerika’da 1923’te kadınlar arasında %5 olan sigara içme oranı 1965’te %33’e yükselmiş; benzer durum Kıta Avrupası’nda da gerçekleşmişti. Aynı şekilde Almanya’da sigara içmek kadınlara özgürleşme (emancipation) sembolü olarak sunulurken tüketim oranları 1993-1997 arasında %27’den %47’ye yükselmiştir.

Malezya’daki Japon elektronik şirketleri üzerine çalışan Aihwa Ong ise, gözlerinde görme bozukluğu başlar başlamaz işten kovulan köylü

19 Neil Gilbert, *A Mother’s Work: How Feminism, the Market and Policy Shape Family Life*, Yale University Press, United States, 2008, s.119.

20 a.g.e. s. 56.

kızların sömürülen işçiler olabileceğini kabul etmesine mukabil bu kızların geleneksel köylü giysilerinden arınarak kot pantolon giyen ve kocalarını seçme şansına sahip olmayı uman modern kızlar olduklarını savunur.²¹ Özgürleşme ve güçlenme olarak kabul edilen bir ücret kazanmak ve kot giyebilmek mukabilinde feda edilenler, tablonun karanlık kısmında bırakılmaktadır.

Kadınlar için istihdam ile özgürleşme, güçlenme ve erkeklerle eşitlenme arasında kurulan “olmazsa olmaz” (cine qua non) ilişki, sorgulanmayı gerektiren mahiyettedir. Modern hayatın ikonik değerdeki yaşam ritüelleri yerine getirilince mi özgürleşmiş olunuyor sorusu, tüm sertliğiyle görünürlük arz ediyor. Ücretli işin kadınları özgürleştirip güçlendireceği kabulü, gerçekte kadınların tercihlerinin kapitalizm kültürü, feminist öngörüler ve refah devleti politikaları tarafından şekillendirildiği iddiası karşısında gücünü kaybetmektedir.

Kaynakça

AKGEYİK, Tekin (2016). “Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler”, *Sosyal Siyaset Konferansları / Journal of Social Policy Conferences*, Sayı: 70 (1), s. 31-53. <http://dergipark.gov.tr/iusskd>

BOTTON, Alain de. (2005). *Statü Endişesi* (3. Bs.). Ahu S. Bayer (Çev.), İzmir: Sel Yayıncılık.

DELİCAN, Mustafa (1998). “Aile, Ekonomi ve Sosyal Politika”, *Ekonomik Hesaplamalarda Bir Birim Olarak Aile*, Proje koord.: Mustafa Delican, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

ECEVİT, Yıldız (1998). “Türkiye’de Ücretli Kadın Emeginin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi”,

“Feminist hareketin kadınların ekonomik olarak özgürleşmesi ve güçlenmesi ile iş piyasasına katılması gereği arasında kurduğu ilişkinin asıl yararının, sermayenin yüksek kârlılık hedefine olduğu, izah gerektirmeyecek denli açıktır.”

21 Melda Yaman Öztürk, “Kapitalist Gelişme ve Kriz Sürecinde Kadın Emegi: Asya Deneyiminden Çıkarılacak Dersler”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı.24, 2010/1, s.120.

içinde *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

EISENSTEIN, Hester (2005). “A Dangerous Liaison? Feminism and Corporate Globalization”, *Science & Society*, C. 69, No. 3 (Jul.), pp. 495-496. <http://www.jstor.org/stable/40404269>, (Erişim tarihi: 22/03/2012).

GILBERT, Neil (2008). *A Mother's Work: How Feminism, the Market and Policy Shape Family Life*, United States: Yale University Press.

GRINTH, Keith (1998). *Çalışma Sosyolojisi*. Veysel Bozkurt (Çev. Editörü), İstanbul: Alfa Yayınevi.

IMF (2013). *Women, Work, And The Economy: Macroeconomic Gains From Gender Equity*. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2013/sdn1310.pdf>. Erişim tarihi. 7.12.2024

MAKAL, Ahmet (2010). “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emegi”, *Çalışma ve Toplum* (2), sayfa aralığı?

PEARSON, Ruth (2007). “Reassessing Paid Work and Women’s Empowerment: Lessons from The Global Economy”, in *Feminisms in Development*, Ed. by Andrea Cornwall, E. Harrison and A. Whitehead, Zed Books, London.

PELIZZON, Sheila Margaret (2009). *Kadının Konumu Nasıl Değişti: Feodalizmden Kapitalizme*. Basım yeri:, İmge yayınları.

ŞENESEN, Gülay G.-Ergin Pulhan (2000). *Kadın İstihdamı İçin Yeni Perspektifler ve Kadın İşgücüne Muhtemel Talep*, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

URHAN, Betül- Nilay Etiler (2011). “Sağlık Sektöründe Kadın Emeginin Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 29/2, sayfa aralığı?

WOLFE, Alan (1989). *Whose Keeper: Social Science and Moral Obligation*, Los Angeles: University of California Press.

YAMAN ÖZTÜRK, Melda (2010). “Kapitalist Gelişme ve Kriz Sürecinde Kadın Emegi: Asya Deneyiminden Çıkarılacak Dersler”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı 24/1, sayfa aralığı?

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000, Ankara, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı. <http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13742/plan7.pdf>.

işsizlik ve gençler

eyüp kürşat güler*

*İ*şsizlik, günümüzde taşıdığı anlamlar itibarıyla ağırlıklı olarak varlığını ilk kez sanayi toplumu üzerinde hissettirmiş olsa da insanlık tarihinin başlangıcından bu yana hayatını devam ettirme gayesi güden insanoğlunun mücadele ettiği bir olgudur. Tarihin bazı dönemlerinde farklı mekanizmalar, işsizliğin bireysel ve toplumsal alanda yol açtığı sorunları önleme vazifesini yerine getirmiş; bazı dönemlerde ise mekanizmaların etkisini yitirmesi veya otoritelerin, koruyucu politikaları rafa kaldırılması yönündeki tercihleri ile insanlar korumasız durumda bırakılmıştır.

Batı dünyası, kendi gelişim süreci içerisinde sanayi toplumu aşamasına geçmeden önce kölecî ve feodal toplum deneyimleri yaşamıştır. Kölecî toplumlar, tarım ekonomisini, çalışma eylemini küçük düşürücü bir faaliyet olarak gören özgür insanların tahakkümü altında zorunlu çalışmaya tabi tutulan köleler sayesinde sürdürmüş; feodal toplumlar ise bir tarafta kırsal alanlarda köylüler ve toprağın eklentisi biçimindeki serflerin toprağı işleme sonucunda üretilen değere el koyan senyörlerin hakimiyetine ve diğer taraftan kentsel yaşamın sınırları dahilinde

* Araş. Gör., Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, kursat.guler@marmara.edu.tr

çırak, kalfa ve usta arasında hiyerarşik ilişkiyi esas alan lonca düzeninin zanaat ve ticaret hayatına dair kuralları belirlemesine dayanmıştır (Güven, 1995, s. 29-31).

Sanayi öncesi toplumlarda üretim arzusunun sadece kişisel ya da küçük bir yerleşim biriminin zorunlu yaşam ihtiyaçlarını karşılamaktan ibaret olması ve başta aile kurumu olmak üzere lonca sistemi, akrabalık, komşuluk ve dinî kurumların ekonomik ilişkilere katılamayan insanlara sağladığı güvenli alan, işsizliğin sosyal bir sorun olarak toplumsal yaşamda belirmesini engellemiştir.

I.

Aydınlanma Çağı'nın, temellerini attığı yeni fikir akımları ve buharlı makinelerin iş ve üretim organizasyonlarına entegrasyonu, Sanayi Devrimi'ne giden yolun altyapısını meydana getirmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren peş peşe gerçekleşen teknolojik gelişmeler vasıtasıyla hızla şiddetini artıran sanayileşme dalgaları, kısıtlı bölgesel piyasaların ihtiyaçlarını karşılamaya muktedir organizasyonların üstlendiği üretim görevlerini uluslararası piyasaları bile doyurma kabiliyetine sahip fabrika merkezlerinin almasını ve daha da önemlisi bu ekonomik değişimlerin toplumsal yaşamın geçmişten gelen birikimlerini tamamen yıkmasına neden olmuştur (Talas, 1995, s. 59).

Makineleşmenin tarım sektörüne sirayet etmesi, beraberinde bu alanda emek gücüne olan ihtiyacı azaltarak büyük insan topluluklarını köylerden fabrikaların inşa edildiği şehirlere doğru göç etmeye zorlamıştır. Fabrika tarzı üretim tipine dış geçiremeyen küçük sanayi ve atölye tarzı üretim yerlerinde faaliyet gösteren kişiler ile tarımdan gelenler, iş gücüne aç olan fabrikaların aradığı işçi ihtiyacından katbekat fazlasını karşılamıştır (Ekin, 1979, s. 3). Sanayileşmenin ilk dönemlerinden itibaren hızla büyümeye başlayan iş gücü, emeği dışında mübadeleye konu olabilecek herhangi bir araca sahip olmadığı için toplumdaki bir avuç sermaye sahibinin zenginliklerine zenginlik katmasını sağlayacak fabrikalarda sefalet ücretlerini kabul etmek dışında bir çareleri kalmamıştır. Fakat emek arzının emek talebinden bol olması, asgari yaşamsal gereklilikleri dahi karşılamaya yetmeyecek ücret düzeyini kabul etmesine rağmen iş bulamayan işsizler topluluğu ya da Marx'ın ifadesi ile 'Yedek İşgücü Ordusu' grubunu var ederek, bu grubu işveren sınıfı tarafından hâlihazırda istihdam edilen işçilerin işsizlikle korkutulması ve artık değere el koyulmasının meşrulaştırılması dışında, emeğin tek gelir

kaynağı olan ücretlerin aşağı çekilmesini için de kullanıma açık hale getirmiştir (Omay, 2011, s. 139-140).

İşsizlik oranlarının yüksekliği ve istihdam edilen işçilerin yetersiz ücretleri, geleneksel aile yapısının mihenk taşları kadınları ve çocukları temel vazifelerinin dışına çıkarıp, iş gücü piyasalarının birer metası haline getirmiştir. İşçi sınıfı, fabrikalarda düşük ücretler, sağlıksız koşullar ve uzun çalışma süreleri gibi kötü koşullarla boğuşurken, aynı zamanda altyapı imkânlarının elverişsiz olduğu ve insanların sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi açısından yeterli koşulları barındırmayan gecekondu bölgelerinde hayatta kalma savaşı vermiştir. Sanayi toplumunun elverişsiz şehirlerinde aile, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin erimesi, dinî kurumların yetersiz kalması ve devletin seyirci rolü, geçmişin aksine insanoğlunu güvencesizlik üzerine inşa edilmiş *yeni dünyada* işsizliğin başını çektiği yoksulluk, hastalık, sakatlık ve yaşlılık gibi sosyal sorunlar karşısında tek başına korumasız bir hâlde bırakmıştır (Yazgan, 2019, s. 36-39).

Sanayi Devrimi'ni takip eden yıllarda sanayi toplumunda her geçen gün büyüyen işsizlik ve diğer sorunlar, aslında bu döneme ruhunu veren liberal görüşün savunduğu fikirlerin bir yansımasıdır. Liberalizm:

“...ortaçağ düzeninin çözülmesiyle ortaya çıkan ulus devletlerin sosyal organizasyon arayışlarının, eski düzenin reddi sonucu yeni düzen oluşturma çabalarının, eski referans noktasının (kilise) reddi ile yeni bir referans noktası bulma ihtiyacının ve yükselme eğilimine giren burjuvazinin kendisine toplumda ve devlette (yönetimde) pay isteyişinin sonucudur” (Çalışkan Akçetin & Akçetin, 2015, s. 16).

Siyasi alanda burjuvazinin önündeki engelleri bir aşan liberalizm, ekonomik alanda ihtiyaç duyduğu desteği Adam Smith, Jean Baptiste Say ve Thomas Robert Malthus gibi iktisatçıların savunduğu klasik iktisadi ekolden almıştır. Klasik iktisadi ekol, serbest piyasa ekonomisini dokunulmaz bir şekilde kutsallaştırarak,

“Sanayi öncesi toplumlarda üretim arzusunun sadece kişisel ya da küçük bir yerleşim biriminin zorunlu yaşam ihtiyaçlarını karşılamaktan ibaret olması ve başta aile kurumu gelmek üzere lonca sistemi, akrabalık, komşuluk ve dini kurumların ekonomik ilişkilere katılamayan insanlara sağladığı güvenli alan, işsizliğin sosyal bir sorun olarak toplumsal yaşamda belirmesini engellemiştir.”

bireyi sadece kendi rasyonel çıkarlarını maksimize etmeyi amaçlayan tek bir insan tipolojisine sıkıştırarak, görünmez elin yardımı ile eksikliklerin itici bir güç hâline gelip hem büyümenin hem de refahın optimal dağılımının gerçekleşeceğini öngörerek, sistemin mağluplarını beceriksizlik suçlamaları ile ötekileştirerek ve piyasa işleyişi içerisinde akan hayata karşı devletin seyirci ve pasif kalması gerektiği görüşlerini savunarak, ister istemez yalnızca bireysel ekonomik hırslarla hareket eden bir insan topluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu ekonomik ve ideolojik fikriyat birliği, işveren sınıfını sanayi toplumunun mutlak hâkimi kılmanın yanı sıra işçi sınıfını da eşitsizlikler girdabının içine sokmuştur.

II.

İşsizlik sorununun hangi nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığı ve çözümlenmesi adına ne şekilde davranılması gerektiğine dair iktisat literatüründe ön plana çıkan Klasik ve Keynesyen yaklaşımlar, kendi dönemlerindeki sorunlara çözüm üretebildikleri müddetçe hâkim bakış açıları olarak kabul görmüştür. Ancak yeni gelişmelerin işsizlik üzerinde yarattığı değişimleri açıklama konusunda yetersiz kaldıkları noktada ise önemini yitirmiş veya temel kabullerinde değişikliklere gidilmesi ile yeni görüşlerin hareket noktasını oluşturmuşlardır (Esen, 2020, s. 27).

Klasik yaklaşıma göre devlet müdahalesi, asgari ücret uygulaması ve işçi sendikaları gibi monopollerin olmadığı serbest şekilde işleyen bir ekonomide, emek arzı ve emek talebi tam rekabet şartları altında ekonomik insan modeli doğrultusunda faydalarını maksimize etme amacı ile tek bir durağan işgücü piyasasında etkileşime geçmekte ve bu piyasada arz ve talebin kesiştiği denge ücret noktasını kabul eden her işçi istihdam edilebilmektedir (Goodwin, Nelson, Ackerman, & Weisskopf, 2006). Bu durum: “Klasik economicilerin genel işsizliği imkânsız gören teorilerinin, esas olarak Mahreçler Kanunu veya Say Kanunu adı verilen temel ilkeye” (Talas, 1972, s. 109) dayandırılmasının bir sonucudur. Say Kanunu’nun her arzın kendi talebini yarattığı fikri, klasik yaklaşımda talebin eksilmesinden kaynaklı işsizliğin ortaya çıkabileceği ihtimalinin göz ardı edilerek, işsizliğin bireyin gönüllü tercihi veya beceriksizliğinden kaynaklandığı ön kabulünü zihinlere yerleştirmiştir.

1929 Krizi’nin en önemli nedeninin efektif talep eksikliği olduğunun ayyuka çıkmasının ardından John Maynard Keynes ‘Genel Teori-

si'nde, klasik yaklaşımın piyasada atıl bir üretim faktörü olmaksızın daima tam kapasitede faaliyet gösteren ekonomi tasviri ile tam rekabet piyasasında görünmez elin tam istihdamı sağlama fonksiyonlarının yanlış olduğunu ortaya çıkarmıştır (Carabelli & Cedrini, 2014, s. 110). Keynes, toplumu her açıdan sarsan işsizlik gerçeğiyle mücadele etmek için klasiklerin belirttiği ücretlerin düşürülmesi, piyasanın tabi düzen içerisinde kendiliğinden dengeye gelmesi ve faiz mekanizmasının aktif bir biçimde işlemesi yönünde basit önermelerin aksine devlet gelirleri, vergiler ve yoğun kamu harcamalarıyla desteklenen maliye politikalarının ekonomide toplam talep miktarını artıracaklarını ve bu artış sayesinde işsizlik oranlarının da azalacağını savunmuştur (Ekelund & Hébert, 2014, s. 532-535). Ulusal ekonomi-politik dengesiyle sınırlı Keynesyen görüşler, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1960'ların sonlarına kadar hakimiyetini sürdürmüş, ancak gerek 1970'lerde gerçekleşen petrol krizleri ve stagflasyon dalgası gerekse de 1980'lerden sonra neredeyse ülke fark etmeksizin tüm dünyaya hızla nüfus eden neo-liberalizm, küreselleşme ve uluslararası ticaretin serbestleşmesi faktörlerinin etkisi ile ana yaklaşım konumunu kaybetmiştir.

III.

Dar manada emeğin mal veya hizmet üretimi süreçlerinde yer alması durumunu ifade eden işsizlik, sosyal eşitsizlikleri artıran karakteri ile maruz kalan bireylerde akabinde çeşitli sosyal sorunlarında yaşanmasına neden olup olmadığı zıt görüşleri ileri süren kişiler ve ekollerce tartışılmaktadır (South, 1984, s. 390-392). İşsizlik ve diğer sosyal sorunlar arasındaki bağ tartışılacaktır, emeğini piyasa şartlarında değerlendiremeyen insanların eş zamanlı olarak aile kurumunun birlikteliğinin zarar görmesinden yoksulluğa ve psikolojik rahatsızlıklardan sosyal dışlanmaya varıncaya kadar birçok sorunla boğuştukları görülmektedir. Ayrıca toplumsal düzeyde suça katılımı artırma riski taşımaktadır.

İşsizlik ve artçı sorunları karşısında mücadele etmekte zorlanan grupların başını iş gücü piyasalarına yeni katılacak veya bu piyasalarda ilk yıllarını geçiren genç nüfus çekmektedir. Genç nüfus; genel işsizliğin oluşumunda etkili olan ekonomik kriz, toplam talebin yetersizliği, devletlerin ücretlere müdahalesi, istihdam yaratmayan ekonomik büyüme ve demografik yapıdan doğan temel sebeplere ilaveten örgün eğitim ile istihdam edilebilirlik arasındaki zayıf ilişkiye bağlı olarak beceri uyumsuzluğu, istihdam halinde olan bireylere güvence sağlayan

“Genç bireyleri hedef alacak yeni politikaların ileri süreceği vaatlerin gerçeğe dönüşme ihtimali, yapım ve uygulanma süreçlerine devletler, çok uluslu şirketler, küresel organizasyonlar ve sivil toplum kuruluşlarının birlikte katılımıyla yürütülecek uluslararası düzeyde bir iş birliğine bağlıdır.”

kanunların gençlerin emek piyasalarına girişini zorlaştırması ve genç nüfusun artmasının açık işler için gençler arasındaki rekabeti kızıştırması gibi genç işsizliğin nedenleri ile de mücadele etmek mecburiyetindedir (Görlü, Stepanok, & Al-Hussami, 2013, s. 3-5). Bu durum, ülkeleri genç nüfuslarını işsizlik karşısında özel olarak koruma sağlayacak politikalar üretmeye itmektedir.

Ülkelerin büyük bir bölümü politika yapıcı kurumlarının aracılığıyla gelecekte sosyo-ekonomik kalkınmanın kilit rolünü verecekleri genç bireylerini işler hale getirebilmek maksadıyla genç işsizliğin kronik sorunlarını ortadan kaldırmayı ya da bu sorunun azaltılmasını hedefleyen aktif iş gücü piyasası politikaları uygulamaktadır. İtalya’da genç vatandaşların işsizlik sorununu azaltmak adına kendi işlerini kuracaklara düşük faizli kredi imkânı, kendi hesabına faaliyette bulunacaklara vergi muafiyeti ve işverenlere genç istihdamının özendirilmesi için ödedikleri ücretlerin vergi oranlarında indirim sağlanmış; ilgili alanlarda da teknik eğitimler verilmiştir (Caroleo & Mazzotta, 1998). Güney Kore, genç işçileri istihdam eden kobilere vergi indirimi ve mali teşvik avantajı, 2014 yılından başlayarak kamu kurumlarında yapılan işe alımların yüzde üçlük bir kısmının genç işsizlerden sağlanması ve emek arzı ile talebi arasındaki niteliksel dengesizliklerin azaltılmasına dair ortaokullarda eğitim içeriğinin değiştirilmesi politikalarını uygulamıştır (Jones & Beom, 2022, s. 10-11). Türkiye’de ise aktif iş gücü piyasası politikaları özelinde ön plana çıkan İŞKUR, emek arzı ve talebini bir araya getirerek iş gücü piyasalarındaki açık işler hakkında bilgi eksikliğinin giderilmesi ve istihdam garantili kurslar da dâhil olmak üzere mesleki eğitim programları sayesinde iş gücünün istihdam edilebilirliğini artıracak yeni yetkinlikler kazandırılması faaliyetlerini yerine getirmektedir.

İşsizlikle ilişik bağı taşımasına karşın teknik tanımların dar kapsamı ve daha geniş bir kesimi ilgilendirmesi sebebiyle genç işsizliğin içerisinde değerlendirilmeyen lakin zaman geçtikçe genç nüfusun önemli bir bölümünü kuşatan görece yeni bir sorun dünya çapında hızla

yükselişe geçmeye başlamıştır. Bu sorun, 15-29 yaş aralığındaki bireylerin istihdam, eğitim ve yetiştirme faaliyetlerinden herhangi birinde bulunmadığını anlatan ‘ne eğitimde ne istihdamda ne de yetiştirmede’ (NEİY) kavramı ile ifade edilen gençlerin durumudur. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) istatistiklerine göre 2023 yılında ülkemizde NEİY oranının %22,5 düzeyinde gerçekleşmesi meselenin ciddiyetini gözler önüne sermektedir. Nüfusun yaşlanacağı ve mevcut toplumsal dinamiklerin ilelebet değişmez kalmayacağı gerçekliği altında, gelecekte değer taşıma açısından kaybolma riskine giren NEİY olan gençlerin topluma fayda sağlayacak şekilde değerlendirilebilmeleri için işsizlik politikalarına ek olarak sosyal ve psikolojik politikalarla hayata tutundurulmaları elzemdir.

Her geçen gün maruz kalan insanlarda neden olduğu olumsuzlukların daha fazla hissedilmeye başlandığı işsizlik sorununun en büyük mağdurlarından biri olan genç nüfus, mevcut sorunu çözecek politikalarla henüz kayda değer bir koruma elde edememiştir. Ekonomilerin küreselleşmesi ve ulusal politikaların sınırlılığının birleşmesi, faal olarak uygulanmakta olan yerel politikaları yetersiz kılmaktadır. Bununla birlikte emek piyasası politikaları ile çözümü mümkün olmayan yeni sorunlar da çoğalmış vaziyettedir. Bu sebeple, genç bireyleri hedef alacak yeni politikaların ileri süreceği vaatlerin gerçeğe dönüşme ihtimali, yapım ve uygulanma süreçlerine devletler, çok uluslu şirketler, küresel organizasyonlar ve sivil toplum kuruluşlarının birlikte katılımıyla yürütülecek uluslararası düzeyde bir iş birliğine bağlıdır.

Kaynakça

CARABELLI, A. M., & Cedrini, M. A. (2014). Keynes, The Great Depression, and International Economic Relations. *History of Economic Ideas*, 22(3), s. 105-135. <http://www.jstor.org/stable/43924203>

CAROLEO, F. E., & Mazzotta, F. (1998). *Youth Unemployment and Youth Employment Policies in Italy*. CELPE Discussion Papers 45. CELPE - Center for Labor and Political Economics, University of Salerno, Italy.

ÇALIŞKAN AKÇETİN, N., & Akçetin, E. (2015). Liberalizmin Dönüşümü. *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), s. 15-26.

EKELUND, R. B., & Hébert, R. F. (2014). *A History of Economic Theory and Method* (Sixth Edition). Waveland Press.

- EKİN, N. (1979). *Endüstri İlişkileri*. İstanbul: İ. Ü. İktisat Fakültesi.
- ESEN, E. (2020). *İstihdam ve İşsizlik Üzerine Bir Analiz BRICS-T Ülkelerinde Büyümenin İstihdama Etkisi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- GOODWIN, N. R., Nelson, J. A., Ackerman, F., & Weisskopf, T. (2006). Theories of Unemployment. <https://resources.saylor.org/www-resources/archived/site/wp-content/uploads/2010/11/Theories-of-Unemployment.pdf>
- GOÖRLİCH, D., Stepanok, I., & Al-Hussami, F. (2013). *Youth unemployment in Europe and the world: Causes, consequences and solutions*. Kiel Policy Brief 59, Kiel Institute for the World Economy (IFW Kiel).
- GÜVEN, S. (1995). *Sosyal Politikanın Temelleri*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- JONES, R., & Beom, J. (2022). *Policies to increase youth employment in Korea*. OECD Economics Department Working Papers, No. 1740, Paris: OECD Publishing. doi:<https://doi.org/10.1787/fe10936den>
- OMAY, U. (2011). Yedek İşgücü Ordusu Olarak Kadınlar. *Çalışma Ve Toplum*, 3(30), s. 137-166.
- SOUTH, S. J. (1984). Unemployment and Social Problems in the Post-War United States. *Social Indicators Research*, 15(4), s. 389–416. <http://www.jstor.org/stable/27521262>
- TALAS, C. (1972). *Sosyal Ekonomi - İkinci Kitap* (3. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- TALAS, C. (1995). *Toplumsal Politika* (4. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. İstatistiklerle Gençlik, 2023. Erişim Tarihi: 23.02.2025. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Gençlik-2023-53677>
- YAZGAN, T. (2019). *İktisatçılar İçin Sosyal Güvenlik Ders Notları* (3. Baskı). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

emeklilik sonrası hayata uyum sağlamada karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri

yusuf ziya yıldırım*

Giriş

*E*meklilik kavramı, Türk Dil Kurumunca emekli kavramından hareketle tanımlanmıştır. Buna göre emekli kavramı “belirli bir süre çalıştıktan sonra kanunlar gereği işi ile ilgisi kesilerek kendisine aylık bağlanmış olan kimse, tekaüt” olarak açıklanırken emeklilik ise “emekli olma” durumu ile ifade edilmiştir. Benzer şekilde bir başka tanımda da yasa ile öngörülen belirli bir süre bir kurumda çalışma şartını yerine getirmiş olmak ve sonrasında kurumdan ayrılarak çalışılan süreye karşılık bir gelire sahip olmak” şeklinde ifade edilmiştir (Akçay, 2015, s. 199). Genel olarak temelinde emek kavramı ile tanımlanan olan emeklilik çalışma hayatını sona erdiren bir olay olarak tasvir edilmiştir.

Emeklilik Yaşlılık İlişkisi

Emeklilik belirli bir yaş ile gerçekleşen bir statü olduğundan çoğu gelişmiş ülkede, genellikle yaşlılık dönemi emeklilik dönemiyle eş tutulmuştur. Genelde 65 yaş, yaşlılık döneminin başlangıcı olarak sayılmakta ancak yaşlılık dönemini emeklilik dönemi ve yaşı ile ilişkilendiren görüşler ve politikalar yalnızca sınırlı bir kesimi kapsamaktadır

* Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, yzyildirim@yalova.edu.tr

“Emeklilik belirli bir yaş ile gerçekleşen bir statü olduğundan çoğu gelişmiş ülkede genellikle yaşlılık dönemi emeklilik dönemiyle eş tutulmuştur. Genelde 65 yaş yaşlılık döneminin başlangıcı olarak sayılmakta ancak yaşlılık dönemini emeklilik dönemi ve yaşı ile ilişkilendiren görüşler ve politikalar yalnızca sınırlı bir kesimi kapsamaktadır.”

(Karadeniz ve Öztepe, 2013, s. 81). Her ne kadar emeklilik yaşlılık dönemi ile kesişen bir dönem olarak değerlendirilebilse de ülkemiz açısından emeklilik yaşının, yaşlılığın başlangıcı olmayacağı söylemek mümkündür. Tufan (2014) emeklilik ve yaşlılık arasında kurulan bağlantıların anlamsız olduğunu, yeni yasalardan önce erkeklerde 25 ve kadınlarda 20 olan çalışma yılının tamamlanması ile 40-45’li yaşlarda emekli olanların mevcudiyetinden bahsetmektedir. Ayrıca iş bulamadığı için veya maluliyet nedeniyle veya geriye dönük ödeme ile emekli olanları emeklilik ile yaşlılık ilişkisini anlamsızlaştıran diğer nedenler arasında göstermektedir. Ancak emeklilik dönemi bir noktada yaşlılık dönemi ile kesiştiğinde çoğu zaman yaşlılıkla ilgili araştırmalarda ortaya konan bulgular emeklileri de kapsayacak şekilde yer verilebilmektedir. Emeklilik hayatına uyumla ilgili hususlar yaşlıların uyumu bağlamında da ele alınabilmektedir.

Emekliliğe Uyumun Tanımı

Emeklilik insan hayatında yeni bir dönemin başlangıcı farklı bir yaşam tarzına geçiş olarak değerlendirilmekte, bu süreçte çalışma hayatının terki ile insanlar başta ekonomik olmak üzere sosyal çevre ve ilişkilerde, fiziksel ve psikolojik sağlıklarında birtakım değişimlere maruz kalabilmektedirler. Türkiye’de ve dünyada emeklilik yaşantısına ilişkin araştırmalar artmakta, bu dönemin getirdiği değişimler veya sorunlar ilgili konusu olmakta ve bu hususta çözüm önerileri aranmaktadır.

Emekliliğe uyum aşaması emeklilikle ilgili doyum ya da doyumsuzluk belirtilerinin ortaya çıktığı ve bireylerin belirli tercihlerde bulunarak söz konusu tercihlere ilişkin olarak yaşamlarını yeniden düzenlemeye çaba gösterdiği bir aşama olarak tanımlanmaktadır (Arpacı, 2014, s.74). Bu aşamada emekliliğe uyum sağlayarak başarılı bir emeklilik yaşamı geçirebilmek için artan boş zamanların değerlendirilmesine, toplumsal ilişkilerin sağlıklı sürdürülmesine, gelirin yeterliliğine, sağlığın iyi olmasına ve aile ile olumlu ilişkilerin sürdürülmesine ihtiyaç vardır.

Bunun için henüz çalışma yaşamında iken atılması gereken bazı adımlar ve alınması gereken bazı kararlar vardır. Bunlar (Günay, 2006, s.9):

- Emeklilik yaşamına yönelik amaçların belirlenmesi,
- Emeklilik zamanına karar verilmesi,
- Emeklilik yaşamına yönelik ekonomik yatırımlar yapılması,
- Fiziksel ve zihinsel sağlığın korunması ve sürdürülmesi,
- Aile, akraba ve arkadaşlarla olan ilişkileri geliştirilmesi,
- İlgi alanlarının belirlenmesi,
- Emeklilikte çalışma hayatına tekrar katılma durumunun belirlenmesi şeklinde özetlenebilmektedir.

Emeklilik Hayatına Yönelik Kurumsal Gelişmeler

Emeklilik döneminde daha iyi bir yaşam imkanına sahip olabilmek için bireysel çabaların yanı sıra kurumsal faaliyetlerle de emeklilik hayatını ilgilendiren düzenlemeler yapılmaktadır. Başta Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı olmak üzere yaşlılara/emeklilere yönelik çeşitli uygulamalar, politikalar yakın dönemde hayata geçirilmiştir.

6 Aralık 2022’de Bakanlığın ve Ankara Üniversitesi Yaşlılık Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (YAŞAM) iş birliği ile “Uluslararası Yaşlı Refah Çalıştayı” düzenlenmiştir. Çalıştayda yaşlı bakım hizmetleri, aktif ve sağlıklı yaşlanma ile hayat boyu öğrenme konularına yer verilmiştir (YAŞAM, 2022).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yaşlı insanların yaşam koşullarını iyileştirmek ve haklarını korumak adına çeşitli politika belgeleri de düzenlenmiştir. Bunlar arasında 2023 yılında yayımlanan “Yaşlanma Vizyon Belgesi” ve sonrasında buna bağlı olarak oluşturulan “Yaşlı Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2035” yer almaktadır.

Yaşlı haklarına ilişkin eylem planı kapsamında hayat boyu öğrenme fırsatlarının güçlendirilmesi, istihdam imkânlarının geliştirilmesi ve emekliliğe uyum çalışmalarının yürütülmesi, ekonomik güvenliğin güçlendirilmesi, gönüllülüğün teşvik edilmesi, yaşlı bireylerin sosyal, kültürel etkinlikler ile turizm, rekreasyon ve sportif faaliyetlere katılımının teşvik edilmesine yönelik tedbirlerin alınması amaçlanmaktadır (https://aile.gov.tr/media/133624/yasli_haklari_ulusal_eylem_plani.pdf, e.t. 15.11.2024).

“Yaşlı Hakları Ulusal Eylem Planı 2023-2035” kapsamında doğrudan emeklilik hayatına uyum eylem alanı ile ilgili olarak yaşlılık öncesi 45-65 yaş arası dönem içinde emekliliğe uyum ve ikinci işe hazırlık konularında kursların düzenleneceği belirtilmektedir. Bu hususta öncelikli sorumlu kuruluş Millî Eğitim Bakanlığı olarak belirlenirken Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ilgili kurum ve kuruluşlar olarak gösterilmiştir (https://aile.gov.tr/media/133624/yasli_haklari_ulusal_eylem_plani.pdf, e.t. 20.11.2024).

2024 yılı da Cumhurbaşkanlığıınca “Emekliler Yılı” olarak ilan edilmiş, emeklilerin yaşam kalitesini artırılması, sağlıktan ulaşım, sosyal imkanlardan kültürel faaliyetlere kadar yürütülecek çalışmalarda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yetkili ve sorumlu Bakanlık olarak belirlenmiştir (<https://emekliler.gov.tr/hakkimizda>, e.t. 15.11.2024).

Emeklilik Hayatının Değerlendirilmesi

Emeklilik hayatına ilişkin konuların artarak araştırmalara konu olması ve bu hayatı doğrudan etkileyecek politikaların ortaya çıkması ile emeklilik döneminin daha iyi anlaşılması ve bu döneme ilişkin sorunların ortaya konarak ve çözüm önerilerinin geliştirilmesinin gerekliliği önemlidir.

Emekliliğe Geçiş Süreci

Emeklilik hayatına uyumun önemli şartlarından biri de emeklilik öncesinde bu döneme iyi hazırlanabilmek, bu dönemle ilgili plan yapabilmek ve belirsizlikleri ortadan kaldırabilmekten geçmektedir. Şayet emeklilik beklenen ve hazırlık yapılan bir durum ise bu döneme uyumun daha kolay olacağı ortaya konmuştur (Gönüllü Taşkesen, 2017; Terakye ve Güner, 1997). Zira bir araştırmada emekliliğe hazırlıksız girenlerde depresyon ve alkolizm oranlarının daha yüksek olduğu bildirilmiştir (Terakye ve Güner, 1997).

Emekliliğin gönüllü olarak tercih edilip edilmediği de bu döneme uyum sağlamada belirleyici olabilmektedir. Türkiye’de yapılan bazı araştırmalar emekliliğin çoğunlukla gönüllü gerçekleştiğini ortaya koymuşlardır (Çakır, Aksaraylı, Müge ve Türk, 2013b; Erol, 2011). Ancak çeşitli sebepler çalışanların emekliliğe geçişini geciktirebilmektedir. Örneğin eğitim ve gelir durumuna bağlı olarak yüksek eğitim ve gelir düzeyinde olan çalışanlar arasında özellikle erkekler daha yüksek

oranda çalışma hayatında kalmakta, emekliliğe geçişi geciktirebilmektedirler (Karahanoğlu, 2020).

Emeklilik Sonrası Psikolojik Durum

Emeklilik insanlarda psikolojik açıdan farklı tepkilere sebebiyet verebilir. Yapılan çalışmalarda emekliliğin psikolojik etkilerinin farklı değerlendirildiği görülmektedir. Örneğin emekliliğe geçiş ile çalışma düzeninin ve alışkanlıklarının kaybolmasının emeklilerde depresyonla sonuçlandığına; kendilerini yalnız, işe yaramaz ve boşlukta hissettiklerine yönelik geri bildirimler alınmıştır (Aktin, 2020). Ancak emekli öğretmenler özelinde yapılan bir başka çalışmada katılımcıların tamamının emekli olmanın atıl kalmak ve işi bitmiş olmak gibi olumsuz anlamlar yüklemeliklerini bildirmişlerdir (Ulukavak, Yüzlü ve Özkayran, 2024, s. 97). Emekliliğe yüklenen anlamlar psikolojik durumdan ötürü olabilmektedir. Emeklilik hayatına uyum sağlamada psikolojik durumda eğitim ve gelir durumu, sağlık ve aile ilişkileri gibi bir dizi faktörün etkili olması muhtemeldir. Emeklilerin genel sağlık durumlarının psikolojik durumlarını anlamlı bir şekilde etkilediği belirlenmiştir (Akpınar, 2019). Düşük gelir durumunun da emeklilerde yüksek depresyon sebebi olduğu sonucuna da ulaşılmıştır (Ör. Koçak, Abdülhakim ve Serkan 2018).

Emeklilik Sonrası Sağlık Durumu

Emeklilik sonrası sağlık durumu da emeklilerin yeni hayat tarzına uyumlarını kolaylaştırmada önemli etkenlerdir. Bazı çalışmalarda emeklilerin herhangi bir sağlık sorununa sahip olmadıkları (ör. Ateş, 2015, Çakır, Aksaraylı, Çınar ve Denizli, 2013a), sağlıklı yaşam biçimine sahip olma ve sağlık sorunları ile mücadele etme düzeyleri yüksek olduğu (Hançeroğlu Kandemir ve Pak Güre, 2024) sonucuna ulaşılırken bazı çalışmalarda ise yüksek tansiyon, kalp, diyabet ve romatizma gibi kronik hastalıklara sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Ba-

“Emeklilikle beraber sosyalleşme düzeyleri meslek, eğitim durumu, gelir durumu, cinsiyet gibi kişisel özelliklerin yanı sıra yaşanan şehrin fiziki imkânları gibi çok çeşitli açılardan farklılaşabilmektedir.”

ran, Kalinkara, Aral, Akın, Baran ve Özkan, 2007, Can vd., 2008). Kronik hastalık veya fiziksel engeli gibi kötü sağlık koşullarında ise emeklilerin sosyal çevre ilişkilerinin, psikolojik durumlarının ve genel yaşam kalitelerinin olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır (Çakır vd. 2013a).

Emeklilik Sonrası Sosyal Yaşam

Emeklilik yaşamına uyum sağlamada önemli bir diğer husus bu dönemde sosyalleşmeyi sürdürebilmekten geçmektedir. Bu ise hem çevre ile birebir ilişkilerde hem de çeşitli etkinliklere katılım ile sağlanmaktadır. Sosyal ilişkilerin sürdürülmesi veya sosyal etkinliklere katılım hususunda araştırmalar farklı bulgulara ulaşabilmektedir. Örneğin bir araştırmada yaşlıların toplumsal yaşama aktif şekilde katılımının yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Hançeroğlu Kandemir ve Pak Güre, 2024). Ancak emekli askerler özelinde bir başka araştırmada ise katılımcıların sosyal ilişkiler ve toplumsal katılımı da içeren konularda sivil hayata iyi bir uyum sağladıkları sonucuna ulaşılmıştır (Yıldız ve Başpınar, 2022).

Emeklilikle beraber sosyalleşme düzeyleri meslek, eğitim durumu, gelir durumu, cinsiyet gibi kişisel özelliklerin yanı sıra yaşanan şehrin fiziki imkânları gibi çok çeşitli açılardan farklılaşabilmektedir. Yapılan bir araştırmada eğitim düzeyi ve kadro durumu niteliği yüksek olan kişilerin emeklilikten sonra sosyal hayata uyum sağlamada daha yüksek oranda başarılı oldukları ifade edilmektedir (Aktin, 2020). Emeklilikle beraber eğitim düzeyi yüksek olan kimseler düşük eğitim düzeylerinde olanlara göre emeklilik öncesindeki sosyal ilişkilerini daha yüksek oranda sürdürebilmektedirler (Şahin, 2006). Emeklilik sonrası sosyal yaşama uyum cinsiyete göre de anlamlı bir şekilde farklılaşabilmektedir. Emekliler arsında kadınların erkeklere göre boş zamanlarını değerlendirmelerinde daha etkin ve başarılı oldukları sonucuna ulaşan araştırmalar mevcuttur (Ör. Su ve Yıldırım, 2022). Emeklilikte boş zamanın değerlendirilmesi hususunda kadınlar için özellikle “gün” adı verilen ev ziyaretlerini içeren etkinliklere katılım önemli bir sosyalleşme aracı olmaktadır. Çeşitli çalışmalarda bu hususun kadınlar için önemine yer verilmiş ve ayrıca ev dışında restoran, alışveriş merkezi ve kafe gibi yerlerde de bu faaliyetlerin sürdürüldüğü bildirilmiştir (Aktin, 2020). Yine emeklilik sonrası kadınların sosyalleşme amacıyla dikiş, nakış ve boyama gibi kurslara katılım sağlayarak boş zamanlarını değerlendirdikleri ve de bu eğitimlere katılımlarının yaşam doyumlarını

arttırdığına yönelik bulgulara ulaşılmıştır (Dağlı, 2018, s.524). Yapılan bir araştırmada ileri yaşlarda ya da emeklilik hallerinde dahi kadınların çocukları ile yaşamaları ve onların sorumluluklarını üstlenmeye, eğitim ve evliliğe hazırlık hususunda maddi ve manevi desteklemeye devam ettikleri belirlenmiştir (Dağlı, 2018).

Sosyal yaşantı için bir diğer önemli etken şehrin sunduğu fiziksel imkanlar olmaktadır. Sinop ilinde gerçekleştirilen bir çalışmada emeklilerin boş zamanlarını yürüyüş ve yüzme gibi aktivitelerle değerlendiren emeklilerin aktivitelere olan ilgililerinin ise şehrin fiziki imkanları ile doğrudan ilgili olduğu ifade edilmiştir. Bu anlamda şehrin sunduğu bisiklet ve koşu yolları, spor salonları rekreasyon alanları gibi imkanların mevcudiyetinin ve yeterliliğinin önemine vurgu yapılmaktadır (Tekin, Parlar ve Ercan, 2020).

Emeklilik sonrası sosyal hayata katılımı da sağlık durumu da önemli bir etken olabilmektedir. Bir araştırmada emekli öğretmenlerin sosyal ilişkilerin sürdürüldüğü yaşam boyu eğitim faaliyetlerine katılım durumlarının sağlık sorunları nedeniyle engellendiği sonucuna ulaşılmıştır (Ulukavak, Yüzlü ve Özkavran, 2024). Bununla birlikte emekli bireylerin boş zamanlarını sağlıklı yaşam üzerine değerlendirme motivasyonlarının da sağlık bilincine sahip olmaları ile yakından ilişki olduğu yine araştırmalarda dile getirilmiştir (Tekin, Parlar ve Ercan, 2020).

Emeklilik Sonrası Ekonomik Durum

Ekonomik durum, emeklilik sonrası en sorunlu alanların başında gelmektedir. Emeklilik sonrasında elde edilen emekli aylıklarının geçinmede yetersizliği çeşitli araştırmalarda emeklilerin çoğunluğu tarafından dile getirilmektedir (ör. Hançeroğlu Kandemir ve Pak Güre, 2024; Kösem Çınay, 2023). Emekli aylıklarının yetersizliği yaşlıların yoksulluk boyutunu ve sonuçlarını önemli ölçüde artırmaktadır (Karadeniz ve Öztepe, 2013).

Türkiye’de reform ile birlikte aylık bağlama oranlarının düşürülmesi, birçok çalışanın emeklilik maaşını olumsuz etkilediği, gelirlerinin düştüğü ifade edilmektedir (Kösem Çınay, 2023). Gelirin düşmesinin yanı sıra çocukların maddi sorumluluklarının sürdürülmesi ve sağlıkla ilgili harcamaların artışı da emekliler tarafından araştırmalarda dile getirilmektedir (ör. Dağlı, 2018). Emekli maaşlarının yetersizliği karşısında emeklilerin bankalara borçlanmaları da söz konusu olmaktadır (Kösem Çınay, 2023).

Emeklilik döneminde özellikle kadınların çalışma hayatında iken daha düşük ücretlere sahip olmaları ve daha erken emekli olmaları gibi nedenlerle erkeklere göre emeklilik gelirleri daha düşük olabilmektedir (Terakya ve Güner, 1997). Sönmez (2020) tarafından TÜİK verileri dikkate alınarak yapılan bir araştırmada emekli aylığı, emeklilik ikramiyesi ve malullük aylığının toplamından oluşan genel emeklilik ödenekleri ile sadece emekli aylıklarının yoksulluk düzeyleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Genel örneklem üzerinde emekli ödenek ve aylıklarının yoksulluk düzeylerini azalttığı sonucuna ulaşılmış ancak kadınların elde ettiği emeklilik aylık ve ödeneklerinin yoksulluğu azaltma noktasında etkin olmadığı bulunmuştur. Araştırmada bunun sebeplerini toplumsal cinsiyet rollerinin ve sorumlulukların farklılığından kaynaklanan gelir eşitsizliği olarak tahmin edilmektedir. Ancak araştırma sonuçlarına göre kadınların erkeklerden anlamlı şekilde daha az yoksul olduğu bunda özellikle çocuk ve akrabalarından gelen yardımların, dul aylıklarının ve nafaka ödemelerinin etkili olabileceği ifade edilmiştir. İlaveten cinsiyet bağlamında bir değerlendirmede emeklilik sonrası erkeklerin yaşam doyumlarına ilişkin ortalama puanlarının kadınlara göre anlamlı düzeyde düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacılar bu durumu ailenin ekonomik yükünün sorumluluğunun erkekte olmasının psikolojik etkilerine bağlamaktadırlar (Su ve Yıldırım, 2022).

Emeklilik Sonrası Çalışma Durumu

Emeklilik tercihlerini etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Çalışanların bireysel özellikleri, mesleki ve kurumsal etkenler, ailevi durumlar, sosyo-ekonomik faktörler emekliliğin tercihiinde rol oynayabilmektedirler.

Emeklilik bir statü olarak görülebilmekte, bu statüyü elde ettikten sonra dahi insanlar çalışma hayatlarına devam edebilmektedirler. Türkiye koşullarında emekli aylıklarının aktif çalışma hayatındaki ücretlere göre düşük olması ve de yaşam beklentisinin yüksek olması ile bireylerin üretkenlik güçlerinin devam etmesi emeklilikte çalışmaya devam etmeye iten faktörler arasında yer alabilmektedir (Baran, 2017, s. 9).

Emekli aylıklarının yetersizliği özellikle bağımlı nüfusun mevcudiyetinde daha şiddetli hissedilebilmektedir. Bakmakla yükümlü olunan eğitim çağındaki çocuklar ile işsiz çocukların mevcudiyeti ekonomik durum üzerinde önemli bir baskı unsuru olabilmektedir (ör. Kösem Çınay, 2023). Diğer yandan ekonomik anlamda emeklilik geliri ile emek-

lilikte borçluluk durumu da etkili faktörler olmaktadır (Durmaz Bodur ve Kumaş, 2021). İstanbul, Sakarya ve Kocaeli illerinde emeklilik sonrası çalışma hayatına dönenleri kapsayan bir araştırmada emekliliğin katılımcılar üzerinde ekonomik baskılara sebep olduğu, ilave olarak itibar kayıpları ve buna bağlı olarak da sosyal çevrenin değişiminin de katılımcıları çalışma hayatına geri dönmeye zorladığı belirlenmiştir (Çakan ve Gök, 2022).

Sosyo-ekonomik faktörler dışında emeklinin emeklilik yaşantısı ile ilgili planlarının olmayışı ve kendilerini boşa hissetmeleri nedeniyle de çalışma hayatında yer almayı tercih etmeleri diğer nedenler arasında yer almaktadır (Baran, 2017, s. 9). Çalışmaya devam etmenin hayatı anlamlı ve verimli kılan bir eylem olduğu gerekçesiyle de emekliler çalışma yaşamına geri dönebilmektedir (Kösem Çınay, 2023, s. 321).

Emeklilikte çalışma tercihi cinsiyet bağlamında da farklılaşabilmektedir. TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasını temel alan bir araştırmaya göre cinsiyet ayrımında özellikle erkeklerin kadınlara göre çalışma hayatına geri dönme olasılıklarının daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Durmaz Bodur ve Kumaş, 2021). Bir başka araştırmada da emekli olduğu halde çalışma hayatına devam eden kadın katılımcının olmadığı belirlenmiştir (Dağlı, 2018).

Emeklilikte elde edilen gelirin yeterliliği çalışmaya yönelimini belirleyebildiği gibi çalışma sürelerini de etkileyebilmektedir. Emeklilik geliri ve hane halkı geliri ortalamanın üstünde olanların tam zamanlı çalışma yerine yarı zamanlı çalışmayı tercih edebilmektedirler (Önder, 2022, s. 66).

Emeklilik sonrası çalışma durumu her emekli için eşit koşullarda gerçekleşmeyebilir. Çeşitli meslek gruplarından emeklilerin daha fazla istihdam şansı bulabilmesi söz konusu olmaktadır. İş ilanlarının incelenmesi yoluyla gerçekleştirilen bir araştırmada çalışma hayatında profesyonel meslek mensupları ve kişisel hizmet

“Emeklilerin faydalanabileceği sosyal alanların sayılarının arttırılmasının yanı sıra mevcut yapıların da emeklilerin erişebileceği şekilde olmasına özen gösterilmelidir.”

“Gerek araştırmalarda gerekse eylem planlarında bahsi geçen önerilerin hayata geçirilmesi, uygulanması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için bireysel ve kurumsal çabalara ihtiyaç vardır.”

veren elemanlar olmak üzere emekli personel talebinin en yüksek olduğu alanlar olarak belirlenmiştir. Profesyonel meslek grubundan gelen taleplerin büyük çoğunluğu sağlık sektöründe 60 yaş üstü emekli doktorların talep edilmesine yönelik olmaktadır. Kişisel hizmet veren elemanlar kapsamında ise büyük çoğunlukla şoför talep edilmektedir (Durusoy Öztepe ve Adalı, 2022, s.153-154). Diğer yandan emeklilik sonrası çalışma hayatına dönmek isteyen kimselerin daha düşük statülü ve daha düşük ücretli olan sınırlı sayıda işlerde tercihe sahip oldukları da belirtilmektedir (Özen ve Özbek, 2017, s. 559). Emeklilerin çalışma hayatına katılmalarının talep yönlü tarafında yaşla ilgili kurumsal normlara, işgücüne olan ihtiyaca, yaşlı istihdamını destekleyici politikaların mevcudiyetine kadar çeşitli faktörlerden etkilenmektedir (Durusoy Öztepe ve Adalı, 2022, s.160). Diğer yandan emekli istihdamının düşük prim ödemeleri ve düşük işçilik maliyetleri nedeniyle de talep edilmesi söz konusu olabilmektedir (Baran, 2017, s. 12).

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de emeklilik her bireyin benzer süreçler yaşadığı bir dönem olmamakta, çok çeşitli faktörler emekliliğe geçiş sürecini ve sonrasında bu hayata uyum sağlayabilme yeteneklerini etkileyebilmektedir. Ancak ekonomik durum gibi bazı sorun alanları çoğunluk için yaygın olabilmektedir. Emeklilik hayatının başarılı bir şekilde sürdürülmesi de sadece bu dönemi ilgilendirmekte, çalışma hayatı süresinde alınması gereken önlem ve tedbirler de bu noktada etkili olabilmektedir. Emeklilik hayatına hazırlanmak, emekliliğe geçişin sağlanması ve emeklilik dönemine başarılı bir uyum sağlamada bireyin kendisini doğrudan ilgilendiren süreçler olabildiği gibi işletmeler, yerel yönetimler, merkezi idarinin ilgili birimlerine kadar çok çeşitli kurum ve kuruluşları ilgilendiren çok taraflı süreçleri de kapsamaktadır.

Bu doğrultuda Türkiye’de emeklilerin, emeklilik yaşantılarına sosyo-ekonomik uyumlarının gerçekleşmesi

ile ilgili öneriler ve eleştiriler çeşitli araştırmalarda ve platformlarda dile getirilmektedir. Bu araştırmalardan hareketle emeklilik dönemine uyum sağlanması için atılması gereken adımlar aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

1. Kamusal ve Özel Alanların Yaygınlaştırılması

Emeklilerin sosyal hayata katılımlarını sağlamak için kamu ve özel alanların mevcudiyetinin önemi, araştırmalarda sıklıkla vurgulanmaktadır (Tekin, Parlar ve Ercan, 2020). Emeklilerin vakit geçirebilecekleri özel alanların oluşturulması sosyal hayata katılımlarını olumlu etkileyebilecektir. Emekli köyleri ve emekli üniversitelerin sayılarının artırılması bu doğrultudaki öneriler arasında yer almaktadır (TİHEK, 2019, s. 64).

2. Kamusal Alanlara Ulaşım İmkanlarının Kolaylaştırılması

Emeklilerin faydalanabileceği sosyal alanların sayılarının artırılmasının yanı sıra mevcut yapıların da emeklilerin erişebileceği şekilde olmasına özen gösterilmelidir. Türkiye'nin farklı bölgelerinde yapılan çalışmalarda sosyal alanlara ulaşımın kolaylaştırılmasına yönelik geliştirmelere de ihtiyacın olduğu dile getirilmektedir (Tekin, Parlar ve Ercan, 2020).

3. Başarılı Yaşlanmaya İlişkin Farkındalık Sağlanması

Emeklilik dönemine uyum sağlamada bir diğer önemli öneri ise başarılı yaşlanma üzerine olmaktadır. Bu hususta fiziksel aktivite, beslenme ve diyet, süregelen hastalıkları önleme ve yönetme, duygusal sağlık ve stresle başa çıkma, gibi içeriklerin ön plana çıktığı belirtilmektedir (Demir Çelebi, 2021).

4. Emeklilerin Teknoloji Kullanımına Yönelik Eğitimler

Teknoloji kullanımının başarılı yaşlanmaya katkı sağladığı ve bu doğrultudaki beceriler ile toplumsal hayata katılımı artırarak sağlanacağı da ifade edilmektedir. Bu anlamda emeklilik dönemi öncesi ve sonrasında temel bilgisayar, sosyal medya platformları ve internet kullanım becerileri gibi konuları kapsayan dijital okuryazarlık programlarının geliştirilebileceği önemli öneriler arasında yer almaktadır. Bu durum bankacılık işlemleri, hastane randevuları ve alışveriş gibi alanlarda konfor sağlayacağı dile getirilmektedir (Hançeroğlu Kandemir ve Pak Güre, 2024, s. 77).

5. Boş Zaman Yönetimi Eğitimlerinin Verilmesi

Emeklilerin sosyal yaşama uyumunu kolaylaştıracak bir diğer etken ise emekli bireylere yönelik boş zaman yönetimleri için eğitim ve seminerler verilmesine yönelik olmaktadır (Su ve Yıldırım, 2022). Emek-

lilerin zamanlarını yönetebilmesi ve planlama yapabilmesi ile aktif bir yaşam sürmelerine katkı sağlayacaktır. Bu eğitimler emeklilik öncesi emekliliğe hazırlık eğitimleri kapsamında verilebileceği gibi emeklilik döneminde de verilebilir.

6. Kuşaklararası Bilgi ve Deneyim Aktarımına Yönelik İmkânların Sağlanması

Emeklilerin zamanlarını değerlendirmeleri hususunda bir diğer nokta, sahip oldukları bilgi ve deneyimleri ihtiyaç duyan insanlarla paylaşma fırsatları ile ilgilidir. Zira emekliler sahip oldukları bilgi birikiminden toplumun yarına paylaşma isteği ve arzusuna sahip olmaktadır. Yapılan bir araştırmada emekli öğretmenler, kendi deneyim ve tecrübelerinden faydalanılması gerektiğini düşündüklerini belirtmişlerdir (Ulukavak, Yüzlü ve Özkayran, 2024). Bu durum emeklilerin sosyal ilişkilerini sürdürmelerine katkı sağlamakla birlikte kendilerini yararlı hissetmelerine sağlayarak psikolojik durumlarını olumlu etkileyebilecek ve başarılı bir uyum süreci yaşamalarına yardımcı olacaktır.

7. Gelir Düzenlemeleri ve Yardımlar ile Ekonomik Güçlendirme

Emeklilik dönemine uyum sağlamada bir diğer önemli husus emeklilikteki ekonomik durumla ilişkili olmaktadır. Emeklilerin ekonomik yönden güçlendirilmesine yönelik çeşitli öneriler mevcuttur. Bu hususta öncelikle emekli aylıklarının düzenlenmesine yönelik öneriler ön plandadır. Emekli aylıklarının hesaplanmasında yoksulluk sınırının dikkate alınması ve çalışma döneminde iken brüt aylıkların artırılarak yüksek prim ödemelerinin gerçekleştirilmesi ile daha yüksek ekonomik şartlara sahip olmalarının sağlanması önerilmektedir (Sönmez, 2020). Diğer yandan emeklilikle birlikte aile yardımlarının kesilmemesi ve dolayısıyla emekli olanlara ekonomik anlamda desteklerin sürdürülmesine yönelik talepler mevcuttur (TİHEK, 2019, s. 70).

8. Yeni İş ve Mesleki Eğitimlerin Verilmesi

Emeklileri ekonomik yönden güçlendirmenin bir diğer yönü de çalışma gücü ve arzusu devam eden ancak geçmişte yaptığı işi devam ettirmede sorun yaşayanlara yeni eğitimler verilmesine yöneliktir. Bir araştırmada emeklilik sonrası çalışmaya devam etmenin hem ekonomik hem de sosyal bir ihtiyaç olduğu ifade edilmiş ve emekli katılımcıların da bu doğrultuda iş ve meslek eğitimine ihtiyaçlarını dile getirdikleri belirtilmiştir (Dağlı, 2018, s. 525).

9. Emekliliğe Kademeli Geçişin Sağlanması

Emeklilik hayatına uyum, emekliliğe geçişin gönüllüğüne de bağlı olabileceğinden ötürü bu doğrultuda birtakım öneriler de bu geçiş süreci ile ilgili olmaktadır. Örneğin insanların belirli bir yaşta zorunlu olarak emekliye ayrılmalarının yerine kendi arzu ve isteklerine göre iş gücünden ayrılmalarını sağlayacak esnek veya aşamalı emeklilik uygulamaları önerilmektedir (Arıkan, 2020; Özen ve Özbek, 2017; Müftüler, 2018). Böylelikle belirli bir yaşta emekli olma ile çalışma hakkı arasında denge sağlanacağı ve yaşam kalitesinin de artmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Örn. Müftüler, 2018). Bu tarz bir geçiş çalışılan saatlerde veya günlerde zamana bağlı olarak azalma yönünde gerçekleşerek emeklinin çalışma hayatından aniden ayrılmasının önün geçerek emeklilik yaşantısına uyumunu kolaylaştıracaktır.

Sonuç itibarıyla gerek araştırmalarda gerekse eylem planlarında bahsi geçen önerilerin hayata geçirilmesi, uygulanması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için bireysel ve kurumsal çabalara ihtiyaç vardır. Bireylerin daha çalışma hayatında iken emeklilik dönemine ilişkin farkındalıklarının artması, dönemi planlamaları ve hayatlarını bu doğrultuda sürdürmeleri gerekebilir. İşletmeler, organizasyon yapılarında farklı kuşakların ihtiyaçlarına cevap verebilmeli ve tüm çalışanlarını da emeklilik dönemine ilişkin eğitim ve seminerler aracılığıyla bilinçlendirmelidir. Yerel yönetimlerin toplumun her kesimi için var olan ve her kesimin ulaşabileceği mekanlar, sosyal alanlar tasarlayarak ve inşa ederek toplumsal katılımı artırmaları önemli bir başka gerekliliktir. Merkezi idarenin de yasalarla ve politikalarla bir bu döneme ilişkin geniş bir çerçeve sunması önemlidir. Özellikle emeklilik dönemi refahın önemli bir unsuru olan emekli aylıklarının tatmin edici düzeylerde belirlenmesi öncelikli sorumluluk alanıdır. Ayrıca ilgili bu dönemi doğrudan veya dolaylı etkileyen eylem planlarının zamanında hayata geçirilmesinde ve bu doğrultuda kurumsal süreçlerin yönetiminde birincil dereceden

“Emeklilerin yeni düzenlerine uyum sağlaması hususunda hayatlarını kolaylaştırıcı uygulamalarda kurum ve kuruluşların rollerinin belirlenmesi ve netleştirilmesi, kurumlar arasında koordinasyon ve iş birliği de önemli bir etken olmaktadır.”

sorumludur. Emeklilerin yeni düzenlerine uyum sağlaması hususunda hayatlarını kolaylaştırıcı uygulamalarda kurum ve kuruluşların rollerinin belirlenmesi ve netleştirilmesi, kurumlar arasında koordinasyon ve iş birliği önemli bir etken olmaktadır.

Kaynakça

AKÇAY, Cengiz (2015). *Yaşlılık ve Emeklilik: Kavramlar, Kuramlar, Sorunlar*. Ankara, PEGEM Akademi Yayıncılık.

AKPINAR, A. (2019). Kentsel Yeşil Alanların Kalitesinin İnsan Sağlığı Ve Fiziksel Aktivitesi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2019, Cilt: 20, Sayı: 1, s. 36-46.

AKTİN, S. (2021). Emeklilik Sonrası Gündelik Yaşam ve Boş Zaman Pratikleri: Kabul Günleri Örneği. *Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi*, 4(4), s. 17-39. Doi: 10.24876/senex.2021.29

ARIKAN, G. (2020). Yaşlı Bireylerin Ekonomik ve Sosyal Sorunlarına İlişkin Politikalar Belirleme. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(2), s. 260-274.

ARPACI, Fatma (2014). Emekli Bireylerin Emekliliğe Uyum Konusundaki Görüşleri ve Emekliliğin Yaşamlarında Meydana Getirdiği Değişikliklerin İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 33, s.73-85.

ATEŞ, U. (2015). Çalışan Emekliler ile Çalışmayan Emeklilerin Depresyon Düzeyinin İncelenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BARAN, A. G. (2017). Türkiye’de Yaşlıların Dezavantajlı Konumu Kapsamında Yoksulluk ve Çalışma Yaşamına Katılım Düzeyleri. *Toplum ve Demokrasi*, 11(24), s.1-16.

BARAN, A. G. Kalıncara V., Aral N., Akın G., Baran G., Özkan Y. (2007). Farklı Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Yaşlıların Gündelik Yaşamdan Tatmin Düzeyleri: Ankara Kentsel Kesit Örneği. *Turkish Journal of Geriatrics*, 10(1), s.10-18.

ÇAKAN, S., ve Gök, B. (2022). Türkiye’de Emekli Bireylerin İş Yaşamlarına Yeniden Dönmelerine İlişkin Sosyoekonomik Nedenler. *Journal of Awareness*, 7(3): 97-110. DOI: 10.26809/joa.7.3.02.

ÇAKIR, Ö., Aksaraylı M., Çınar E., Denizli U. (2013a), Günlük Yaşam Aktiviteleri -Yaşam Kalitesi - Psikolojik ve Fiziksel İyilik Hali

İlişkisi: Türkiye’de Emekliler Açısından Bir İnceleme, *19. Ulusal Ergonomi Kongresi Bildiriler Kitabı*, s. 458-475.

ÇAKIR, Ö., Aksaraylı M., Müge Kart N., Türk M. (2013b), Türkiye’de Emeklilerin Yaşam Kalitesini Geliştirmede Öncelikli Faktörlerin Belirlenerek Stratejik Plan Oluşturulması, TUBİTAK Proje No: 111K104, May.

DAĞLI, Y. (2018). Yaşlılık Dönemindeki Bireylerin Yaşlılığa İlişkin Algılarının ve Yaşam Boyu Öğrenme İhtiyaçlarının Değerlendirilmesi. *Journal of Turkish Studies*, Volume 13/27, p.499-530. Doi: 10.7827/TurkishStudies.14409.

DEMİR ÇELEBİ, Ç. (2021). Başarılı Yaşlanma ve Kadın. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 79-107.

DURMAZ BODUR, N., ve Kumaş, H. (2021). Türkiye’de Emekli Bireylerin İşgücü Piyasasına Katılımını Belirleyen Faktörler: Mikro Ekonomik Bir Analiz. *Emek Araştırma Dergisi*, Volume 6(1) s.155-190.

DURUSOY ÖZTEPE, N. ve Adalı, A. (2022). İşverenlerin Emekli Çalışan İstihdam Etme Kararlarına İlişkin Nitel Bir Çözümleme. *Yönetim ve Çalışma Dergisi*, 6(2), s. 145-164.

EROL, Pelin Önder (2011). Sosyolojik Perspektiften Demografik Yaşlanma: Toplumsal, Ekonomik ve Politik Alanlarda Yaşlı Failliliği. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÖNÜLLÜ TAŞKESEN, C. (2017). Kırsal ve Kentsel Alanlarda Yaşlanma, Yaşlılık ve Yaşlılar: Denizli İli Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), s. 92-124.

HANÇEROĞLU KANDEMİR, B., ve Pak Güre, M. D. (2024). Yaşlılarda Teknoloji Kullanımının Toplumsal Hayata Katılıma ve Başarılı Yaşlanmaya Etkisinin İncelenmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi* (22), s. 60-82. <https://doi.org/10.46218/tshd.1335473>.

KARADENİZ, O., ve Öztepe, N. D. (2013). Türkiye’de Yaşlı Yoksulluğu. *Çalışma ve Toplum*, 3(38), s. 77-102.

KARAHANOĞLU ERDEM, M. G. (2020). Türkiye’de Emekliliğe Geçiş Etkileyen Faktörler. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 1, s. 100-118.

KOÇAK, O., Abdülhakim B. ve Serkan E. (2018), The Effects of the Different Activities on the Depression Level of Older People, *Uluslararası Toplum Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 8, Cilt: 8, Sayı: 15, s. 1241-

1266.

KÖSEM ÇINAY, M. (2023). Türkiye’de Emeklilik Yaşı Sonrası Çalışma: Yaşam Seyri Yaklaşımından Niteliksel bir Analiz. *REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), s. 309–329. <https://doi.org/10.47613/reflektif.2023.107>

ÖNDER, K. (2022). Emekli Bireylerin Emek Arzını Etkileyen Unsurların Nested Logit Model ile Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(33), s. 57-69. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.904624>

ÖZEN, S., e Özbek, Ç. (2017). Çalışma Yaşamında Yaşlılık: Yaşlı Çalışanlar ve İnsan Kaynakları Uygulamaları. *Çalışma ve Toplum*, 53(2), s. 547-572.

SÖNMEZ, B. (2020). Emekli Aylıkları Ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Yardımların Yoksulluk Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Araştırma. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SU, İ. H. ve Yıldırım, İ. (2022). Emeklilerde Boş Zaman Yönetimi, Rekreatif Etkinlik Katılımı ve Yaşam Doyumunun İncelenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 6(2), s. 117-132.

ŞAHİN, J. (2006). Emekliler ve Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Şanlıurfa Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TEKİN, N., Parlar, F. M., ve Ercan, Ö. (2020). Emekli Bireylerin Bir Serbest Zaman Etkinliği Olarak Fiziksel Aktivitelere Dair Görüşleri: Türkiye’nin En Yaşlı ve Mutlu İli Sinop Örneği. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), s. 50-58. <https://doi.org/10.22466/acusbd.719626>

TERAKYE, G., ve Güner, P. (1997). Kriz Potansiyeli Taşıyan Bir Dönem: Yaşlılık. *Kriz Dergisi*, 5(2), s. 95-101. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000013

TİHEK (2019). *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Yaşlı Hakları Çalıştayı*. <https://www.tihek.gov.tr/public/editor/uploadds/1601546034.pdf>, e.t. 30.11.2024

TUFAN, İ. (2014). *Türkiye’de Yaşlılığın Yapısal Değişimi*, 1. Baskı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

ULUKAVAK, A., Yüzlü, Y., ve Özkayran, S. E. (2024). Emekli Öğ-

retmenlerin Hayat Boyu Öğrenme Tutumları. *Bartın Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(1), s. 84-99.

YAŞAM, (2022) <https://yasam.ankara.edu.tr/2022/12/06/uluslararası-yasli-refahi-calistayi/>, e.t. 15.11.2024.

YILDIZ, Ö., ve Başpınar, A. (2022). Türkiye’de Subayların Emeklilik Sonrası Sivil Hayata Uyum. *TESAM Akademi Dergisi*, 9 (1), s. 263-287. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1065508>

<https://emekliler.gov.tr/hakkimizda>, e.t. 15.11.2024

https://aile.gov.tr/media/133624/yasli_haklari_ulusal_eylem_plani.pdf, e.t. 15.11.2024

 ocuk ve emek: türkiye’de  ocuk işçiliği üzerine*

mert alparslan karabal**

I

*T*oplumsal hayatın akışı içerisinde insanların birbirlerini anlama, değerlendirme ve ele alma biçimleri birbirinden farklı olabileceği gibi toplumların çocukluk kavramını algılayış biçimleri de farklı olabilmektedir. Bu nedenle  ocuk kavramı ile ilgili olarak genel bir tanım yapmak kolay değildir.  ocuk kavramının tanımını yapmak için sosyolojik ve biyolojik literatür ağırlıklı bir tanım mı yapılacağı yoksa hukuki literatür içerisinde bir tanım mı yapılacağı ayırt edilmesi gereken önemli bir husustur.      bu noktada yapılacak tanım toplumun  ocuk kavramına olan anlayışı açısından oldukça önemlidir (Sağlam ve Aral, 2016:44). Bu çalışmada  ocuk kavramı  ocuk işçiliği konusu üzerinden ele alınacağı için ulusal ve uluslararası hukuktaki  ocuk tanımı ön plana çıkmaktadır. 20 Kasım 1989 senesinde Birleşmiş Milletler  ocuk Hakları Sözleşmesi’nin birinci maddesinde belirtildiği üzere bireyin henüz olgunluğa eri meden yani 18 ya ını doldurup re it olmamış hâli  ocuk kabul edilmektedir. Bu durum biyolojik bir aşama olan ergenlik döneminde ayırt edilmelidir (Karadoğan, 2019: 196).

* Bu  alı ma yazarın “Türkiye’de  ocuk işçiliği ve Mücadele Stratejileri” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Yüksek Lisans Mezunu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, karabal-mert@outlook.com.

Bir insanın doğumundan hayatın sonuna kadar olan süreçte çocukluk dönemi önemli bir yere sahiptir. Kişinin çocukluk döneminde yetiştirilme şekli, içinde bulunduğu ortam ve aldığı eğitim, onun hem yetişkin bir birey olarak toplum içindeki yerine hem de nitelik ve donanım olarak ülke geleceğine nasıl katkı sağlayacağı açısından oldukça önemlidir (Avşar ve Ögütoğulları, 2012: 10).

Çocuk işçiliği hususu, tarihsel süreç içerisinde ele alındığı vakit çok eski dönemlere kadar uzanan ve bugün hâlâ güncelliğini koruyan bir problemdir. Genel anlamda insanlık tarihi incelendiğinde ilk çağlardan itibaren çocukların çalıştığına dair bulgulara rastlamak mümkündür. İlk çağlarda insanlar karnını doyurmak için avcılık, balık tutma gibi faaliyetler gerçekleştirmekte, bu faaliyetler esnasında çocuklar da ailelerine yardım etmekteydiler. Böylelikle tarihsel süreç içerisinde çocuklar ilk defa çalışmış oluyorlardı (Elma, 2021: 1).

Yıllardan beri çocuk işçiliği farklı boyutlarda varlığını göstermeye devam etmiştir. Dünya genelinde çocuk işçiliğinin birçok nedeni olmakla birlikte bunların en önemlisi yoksulluktur. Yoksullukla birlikte adaletsiz gelir dağılımı, işsizlik, enflasyon gibi nedenler de çocuk işçiliğine neden olabilmektedir. Dünya genelinde yoksulluk üzerinden çocuk işçiliği sorunu ele alındığı vakit, yoksulluğu besleyen en önemli unsurlardan birinin nüfus artışı olduğu görülmektedir. Nüfus artışı plansız bir şekilde gerçekleştiği için kırdan kente göçü ve buna ek olarak hem kırsal alanda çocuk işçiliğini hem de kentsel bölgelerde çocuk işçiliğini tetiklemektedir (Barışık, vd., 2016:167). Yoksul aileler çocukları çalışmadan geçimlerini sürdürememekte, onların aile ekonomisine yapacağı katkıya muhtaç bir hâle gelmektedirler. Yoksul ailelerin elde ettikleri gelir sadece beslenme ihtiyacını karşılayabilmekte, bu durum ise çocuğun çalışmasının ne kadar hayati bir öneme sahip olduğunu göstermektedir (Çöpoğlu, 2018:370).

Bugün dünya geneline bakıldığı zaman çocuk işçi-

“Çocuk işçiliği uluslararası hukukta bir suç olarak kabul edilmekle birlikte, çocuk işçiliğinin bir insanlık suçu olduğu da unutulmamalıdır. Zira çocuklar en doğal hakkı olan eğitim hakkından, sosyalleşmekten, hayattan keyif alıp çocukluğunu yaşamaktan mahrum bırakılıp kendi rızası dışında aileleri tarafından zorla çalıştırılmaktadır. Geleceğe yönelik sağlıklı bir birey olma yolunda dezavantajlı bir konuma gelmektedirler.”

liğinin, başta az gelişmiş ülkelerde olmak üzere hâlâ ciddi bir sorun olarak varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde devletler, kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri çocuk işçiliği ile mücadele noktasında birtakım faaliyetlerde bulunmaktadır.

Toplumlar genel anlamı ile çocuk işçiliğine karşı bir düşünce yapısı içerisinde olmalarına rağmen kendi çocuklarının çalışmalarına göz yummaktadırlar. Hâlâ birçok toplumda çocuklar çalışmaya devam etmektedir. Tüm bunların yanı sıra çocuk işçiliği uluslararası hukukta bir suç olarak kabul edilmekle birlikte, çocuk işçiliğinin bir insanlık suçu olduğu da unutulmamalıdır. Zira çocuklar en doğal hakkı olan eğitim hakkından, sosyalleşmekten, hayattan keyif alıp çocukluğunu yaşamaktan mahrum bırakılıp kendi rızası dışında aileleri tarafından zorla çalıştırılmaktadır. Geleceğe yönelik sağlıklı bir birey olma yolunda dezavantajlı bir konuma gelmektedirler (Çöpoğlu, 2018:671).

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de çocuk işçiliği sorunu çok derin bir şekilde hissedilmektedir. Bu sorun Türkiye’nin sahip olduğu eğitim, ekonomi, nüfus, istihdam gibi dinamikleri ile oldukça alakalıdır (Tor, 2010:27). Türkiye’de çocuk istihdamı her geçen yıl azalma gösterse de hâlâ istenilen seviyede değildir. Türkiye’de özellikle 2. Dünya Savaşı’nın ardından birçok ülkede olduğu gibi kırdan kente doğru yoğun bir nüfus akımı yaşamıştır. Günümüzde de çocuklar özellikle de büyükşehirlerde enformel sektör içerisinde istihdam edilmektedirler. Türkiye’de enformel sektör dönemsel olarak gelişme kaydetmiştir. 1940’lı yıllara gelinmesinin ardından Türkiye’de enformel sektör varlığını göstermeye başlamıştır. Türkiye’deki enformel sektör ağırlıklı olarak ayakkabı boyacılığı, seyyar satıcılık, işportacılık gibi meslekler üzerinden ilerlemiştir. 1980’li yıllara gelinmesiyle birlikte çocukların enformel sektör içerisine iyice yerleştirdiği ve bu sektörde varlığının devam ettirmesinde önemli bir pay sahibi olduğu görülmektedir (Barışık, vd., 2016:139).

Dünyada çocukların çalışma yaşamı içerisinde korunmasına ilişkin ilk gelişme kapitalizmin en acımasız olduğu 19. yy.da yaşanmıştır. İngiltere’de bu konuya ilişkin çocukların sağlığı ve ahlakı hakkında bir kanun çıkarılmıştır. Ancak dönemin bireysel liberal politik anlayışı kâğıt üzerinde böyle bir yasa olmasına rağmen pratikte çocukların çalışma yaşamında korunmasına yönelik ciddi bir adım atılmasını engellemiştir. Çocukların maruz kaldıkları bu olumsuz tablo devam etmiştir. Dönemin İngiltere’sinde çocuklar madenlerde ve bunun gibi birçok ağır işte çalışmak mecburiyetinde kalmıştır (Demir, 2010:547-549). Devam

eden süreçte 1878 yılında Fabrikalar Kanunu ile asgari çalışma yaşı 10 yaşına kadar düşürülmüştür ve bununla birlikte 14 yaşın altında olan çocukların normal çalışma süresinin yarısı kadar çalışması kararlaştırılmıştır. İlerleyen yıllarda bu ve benzeri kararlar diğer Avrupa ülkelerinde de alınmıştır. 1890 yılına gelindiğinde ise Berlin Konferansı'nda çocukların çalışma yaşı işçi sağlığı ve güvenliği ve çocukların çalışma saatleri ile ilgili kararlar alınmıştır. 1919 senesinde ILO'nun (Uluslararası Çalışma Örgütü) kurulmasının hemen ardından 5 Sayılı Sanayiye Asgari Yaş Sözleşmesi kabul edilmiştir. Bu sözleşme ile birlikte çocukların sanayide çalışma yaşı sınırlandırılmış ve 14 yaşın altındaki çocukların sanayide çalışması yasaklanmıştır. Devam eden yıllarda çocukların çalışma yaşamı içerisinde korunmasına yönelik birçok yasa ve sözleşme oluşturulmuştur.

II

Günümüzde Covid-19 salgını dünyayı şu ana kadar benzerine rastlanmamış ekonomik bir dar boğaz içerisine sokmuştur (ILO, 2023:24 Mart). Bu sağlık krizinin sonuçlarını tam anlamıyla kestirmek mümkün olmasa da aile geçindirmekle yükümlü alan belli bir gelir seviyesindeki çalışanları oldukça zor bir durumda bıraktığı aşîkârdır (Ay, 2020:10). Covid-19 salgınının yarattığı ekonomik buhran yoksulluk işsizlik gibi birçok problemin de kaynağı haline gelmiştir. Meydana gelen bu sağlık krizi bugün hâlâ etkilerini devam ettirmektedir. Bu tarz kriz ya da salgın hastalıkların yarattığı kasırgalardan ilk etkilenen yoksul aileler ve birtakım spesifik meslek gruplarıdır. Pandemi sürecinden çocuklar büyüklere göre virüse yakalanma ve virüsten etkilenme bakımından daha az hasar görmüş olsa da bu salgının beraberinde getirdiği ekonomik sorunlar ve sosyal tahribattan daha çok etkilenmişlerdir. Yoksul ailelerin çocukları bilhassa bu krizden en çok etkilenenler olmuşlardır. Pandemi sürecinin devamında ailelerin giderek yoksullaşması sonucunda birçok çocuk iş yaşamına dâhil olmuştur ve bu çocukların sayısı giderek artmıştır. Ekonomik şartlardan ötürü hem çalışma saatleri artmış hem de kazandıkları ücret düşmüştür. Bununla birlikte çalışma yaşamına dâhil olan çocuklar direkt olarak bu salgına maruz kalmışlardır. ILO sözleşmesinde bahsedilen ve yasaklanan 182 numaralı çocuk işçiliğinin en kötü biçimi bütün dünya ülkelerinin önünde açık bir biçimde sergilenmiştir (Güler ve Parlak, 2022:57).

Son yıllarda Türkiye'de ve dünya genelinde çocuk işçiliğini önle-

“Pandemi sürecinin devamında ailelerin giderek yoksullaşması sonucunda birçok çocuk iş yaşamına dâhil olmuştur ve bu çocukların sayısı giderek artmıştır. Ekonomik şartlardan ötürü hem çalışma saatleri artmış hem de kazandıkları ücret düşmüştür.”

meye yönelik birçok politika ve strateji geliştirilmiştir. Bununla birlikte Covid-19 salgını bu gelişmelere ve yeniliklere ağır darbe vurmuştur. Özellikle değişime karşı direnen bölgelerdeki gelişmeler duraksamış ve çocuk işçiliği yeniden artış yakalamıştır (ILO UNICEF, 2023, 19 Aralık). Bununla ilgili olarak bu salgınla birlikte okulların kapanması da çocuk işçiliğinin tetiklemiştir. Özellikle kız çocukları ücretsiz aile işçisi olarak çok daha fazla savunmasız hale gelmişlerdir. Bu durumda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini artırmıştır (ILO -UNICEF, 2023, 19 Aralık). Ekonomide meydana gelen dar boğaz olgun bireyler için iş fırsatlarını azaltmakta ve kayıt dışı sektörü daha cazip hale getirmektedir. Kayıt dışı iş piyasasında meydana gelen bu hareketlilik çocukları da içine çekmekte ve çocuk işçiliğini çok daha cazip bir hale getirmektedir (Güler ve Parlak, 2022:58).

Covid-19 sağlık krizi tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de birçok sarsıcı etki yaratmıştır. Eğitim-Sen, 2021 yılında yapmış olduğu bir araştırmada Türkiye’de 5-11 yaş arasında çocuk işçi olarak çalışan çocukların yaklaşık %28’inin okula gitmediğini ve yine 12-14 yaş aralığındaki çocuk işçilerin %35’inin okula gitmediğini ortaya koymuştur. Türkiye’deki toplumsal çatışmanın ve toplumsal eşitsizliğin en belirgin şekilde yaşandığı mahallelerden biri olan Tarlabası’nda yapılan bir araştırmada pandemi sürecinin çocukları ne derece etkilediğine dair bir araştırma yapılmıştır. Yapılan bu araştırmada çocukların eğitim, sosyalleşme, boş zamanlarını değerlendirme, internete ve haber kaynaklarına ulaşım gibi faaliyet ve uygulamalara ne sıklıkla ulaşabildiği araştırılmıştır. Yapılan bu araştırma sonucunda Tarlabası’nda ikamet eden çocukların yaşlıtlarına göre bu imkânlarla oldukça uzak oldukları tespit edilmiştir. Böyle bir atmosfere sahip olunan bir ortamda çocukların sosyal, psikolojik, fiziksel gelişimlerini düzgün bir şekilde tamamlamalarını beklemek bir yana çalışma hayatına katılmaya zorlanmaları ve çevreleri tarafından şiddet ve baskıya maruz kalmaları oldukça muhtemeldir (Yüceol, 2022:50-51).

Çocuk işçiliğinin önüne geçmek adına yapılan çalışmalara meydana gelen Covid-19 sağlık krizinin etkileri de göz önünde bulundurularak ilaveler yapılması gereklidir. Bu noktada kamu kurumları ve sivil toplum örgütlerine de pay düşmektedir. Birbirinden bağımsız hem de bütüncül politikaların benimsenmesi şarttır. Belediyelere bağlı kurumlar virüsün yayılmasını önlemeye yönelik çalışmaların haricinde çocukların internet ağına erişimini kolaylaştırmak adına yeni model ve stratejiler geliştirmelidir. Bu sayede çocukların bulunduğu ortama dair sorunlar ve dolayısıyla çalışma yaşamına katılmasına yönelik baskılar daha kolay tespit edilebilir. Millî Eğitim Bakanlığı, sağlık ile ilgili yaşanan sorunların ardından eğitim sürecinin zarar görmesinden dolayı eğitim hakları ile ilgili olarak koruyucu geniş kapsamlı bir proje ortaya koymalıdır.

Tarım işçisi olarak çalışan çocukların sağlık ve hijyen ile ilgili olarak ciddi sıkıntılar yaşadıkları bilinmektedir. Bu konuda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı koordineli bir şekilde çalışıp ihtiyaçlar ve eksiklikler doğrultusunda uluslararası politikaları da dikkate alarak bir çalışma yürütmelidir. Bunun yanı sıra ILO, UNICEF, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kimliğe sahip olan kurum ve kuruluşlar AB'nin de desteğini alarak ortaklaşa bir akıl oluşturup bu nokta faaliyetlerine devam etmelidirler (Yüceol, 2022:50-51).

III

Günümüz dünyasında dijital platformlar toplum üzerinde büyük bir hâkimiyet kurmuştur. Çocuklar da bu durumdan nasibini almıştır. Bilhassa YouTube bu dijital platformlar arasından ön plana çıkmıştır. Çocuk emeği yalnızca çocukların fiziksel gücünü ortaya koyarak bir işte çalışmaları anlamına gelmez aynı zamanda yaratıcılık ve yeteneklerini ön plana çıkararak içerik üretmeleri de çocuk emeğinin bir versiyonudur. Bu noktada YouTube bunun için en iyi alandır.

YouTube içeriklerinde yer alan çocuklara bakıldığında herhangi bir yaş sınırı bulunmamaktadır. Her ne kadar YouTube 13 yaş sınırı koymuş olsa da yayınlanan içeriklerde her yaş grubundan çocuğu görmek mümkündür. Sokaklarda çalışan çocukların güvensiz çalışma koşulları içerisinde yer aldığı söylenmektedir fakat çocuk YouTubelar da sanayiler içerisinde binlerce insana ulaşabildiği için güven açısından sokakta çalışan çocuklardan pek farklı durumda değildirler.

“Bugünün dünyasında çocuk emeğinin birçok versiyonu vardır. Günümüzde bunların en popüler olanlarından biri de görsel medyada çocuk işçiliğidir. Görsel medyada çocuk emeğinin en spesifik yönü çocuğun tanınırlık ve ünlü olma potansiyelinin ön plana çıkmasıdır. Aynı zamanda çocukların bu işten yüksek miktarlarda para kazanma olasılığı bu işi aileleri için cazip bir hâle getirmektedir.”

YouTube çocuklar açısından bazı etik ve yasal sorunları da beraberinde getirmektedir. Bunun yanı sıra çocukların yer aldıkları içeriklere göre istismara açık hale gelmeleri de mümkündür. Bu içerikler çocukların ruhsal ve fiziksel sağlığına ciddi anlamda zarar verebilir. Bu hususta anne babaların önemli bir sorumluluğu bulunmaktadır. Çocuklarının içerisinde bulunduğu içerikleri takip etmeli ve onlara rehberlik yapmaları gerekmektedir. Ancak YouTube videolarına bakıldığı vakit, anne babaların bu konuda koruyucu davranışları bir yana çocukları adeta bu işe teşvik ettikleri görülmektedir. Birçok içerikte anne babalar çocuklarıyla birlikte yer almaktadırlar.

YouTube gibi dijital yayın organları emek sömürsünün çok iyi bir şekilde organize eder. Youtube bireysel kullanıcı verileri üzerinde hedefli reklamcılık anlayışıyla sermaye birikimi yapar. Biriken bu sermayenin bir kısmını da içerik üreticileri arasında bölüştürür. Bu şekilde YouTube içerik üreticilerini daha çok içerik üretmeye sevk eder ve bu sayede Foucault’un söylediği gibi çalışanları üretim makinasına dönüştürür (Cıngı ve Köse- dağ, 2024:181-185).

Bugünün dünyasında çocuk emeğinin birçok versiyonu vardır. Günümüzde bunların en popüler olanlarından biri de görsel medyada çocuk işçiliğidir. Görsel medyada çocuk emeğinin en spesifik yönü, çocuğun tanınırlık ve ünlü olma potansiyelinin ön plana çıkmasıdır. Aynı zamanda çocukların bu işten yüksek miktarlarda para kazanma olasılığı bu işi aileleri için cazip bir hâle getirmektedir.

Çocuk emeğinin görsel medyada kullanımı ile ilgili olarak 2 temel husus gündeme gelmektedir. Bunlardan ilki çocukların bu süreçten nasıl etkilendiği ikincisi ise medyada kullanılma çocuk emeğinin kötüye kullanılma potansiyelidir. Bu açıdan bakıldığında şöhret basamaklarını hızla tırmanan çocukların bu durum ile nasıl baş edecekleri hayati bir önem taşımaktadır. Bununla birlikte çocukların şöhret ve ünlülük ile psikolojik anlamda nasıl baş edebileceğine dair yapılan çalışma sayısı çok azdır. Yapılan az sayıdaki araştırmalarda şöhretin çocuk

üzerinde oluşturabileceği psikolojik boyutlardan bahsedilmiştir (Değirmencioğlu, 2010:3-5).

Çocuğun merkezde yer aldığı görsel bir basın inşa etmek günümüzde birçok izleyiciyi ekran başına çekmektedir. Bu şekilde kamera önünde homojen bir yapının olduğu çocuk vizyonunun oluşmuş olduğu bir görsel medya meydana gelmektedir (Cıngı ve Köseadağ, 2024:187).

IV

Çocuklar bir ülkenin en değerli beşerî sermayelerinden biridir. Bu sermayeyi onların iradesi dışında fiziksel bir güç olarak çalışma hayatına entegre etmek ülkenin kaynağını bilinçsiz bir şekilde kullanmak anlamına gelir. Bununla birlikte Türkiye demografik fırsat penceresi sürecindedir. Yani çalışma çağındaki nüfusu çocuk işgücünü içerisine dâhil etmeden kullanmak için önemli bir fırsata sahiptir. Aynı zamanda fiziksel ve zihinsel olgunluğa erişememiş olan çocukların ağır işlerde kullanılması en başta insan haklarının yok sayılması anlamına gelmektedir.

İlk çağdan günümüze kadar çocuklar hep çalışmaya devam etmiştir. Çocuklar başta sanayi, tarım ve hizmet sektörü olmak üzere birçok sektör içerisinde yer almışlardır. Günümüzde ise dijital mecralar çocuklar için son derece popüler hâle gelmiştir. Çocuk işçiliğinin hem yerel hem küresel düzeyde ekonomik, toplumsal birçok etki yarattığı bariz bir biçimde ortadadır. Bu nedenle çocuk işçiliğini ortadan kaldırmakla sadece çocukların çalışmasının önüne geçilmeyecek aynı zamanda uzun vade de oluşacak toplumsal, ekonomik birçok sorunun da önüne geçilmiş olunacaktır. Çocuk işçiliğinin birçok olumsuz etkisine rağmen ekonomik düzeyde olumlu etkilerinden de bahsetmek mümkündür. Bununla birlikte çocuk işçiliğini normalleştirmek ve meşrulaştırmak adına bu etkileri ön plana çıkarmanın kabul edilebilir bir yanı yoktur.

Tarihsel süreç içerisinde çocuk işçiliği her zaman gündeme gelen bir sorun olarak varlığını sürdürmüştür. Devletler, sivil toplum örgütleri, uluslararası kurum ve kuruluşlar çocuk işçiliği sorununu önce kademe olarak azaltmak ve daha sonra da ortadan kaldırmak amacıyla her zaman kamuoyu oluşturmuştur. Bu noktada öncelikli hedef çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerine son vermek, daha sonrasında ise çocuk işçiliğini tamamen ortadan kaldırmak olmuştur. Birçok dünya ülkesi gibi Türkiye’de de bu sorun çok derin bir şekilde hissedilmektedir. Türkiye’de çocuk işçiliği sorununu ortadan kaldırmak amacıyla birçok yasa

çıkartılmış ve birçok uluslararası antlaşmaya üye olunmuştur. Bununla birlikte birçok sivil toplum örgütü bu konuda bir sosyal farkındalık oluşturmaya gayret etmişlerdir. Tüm bunlara rağmen bu konuda gözle görülür bir mesafe kat edilememiştir. Bu durum yalnızca Türkiye'de değil başta gelişmiş ülkeler olmak üzere birçok dünya ülkesinde benzer durumdadır. Bu kurumların verdikleri mücadele yüksek oranda çocuk işçiliği sorununun gündeme gelmesi konusunda fayda sağlamakla beraber bu sorunun önüne geçilmesi noktasında yetersiz kalmaktadır.

Bütün bu çaba ve uğraşlara rağmen çocuk işçiliği ile mücadele noktasında ilerleme kaydedilememesinin bir sebebi de alınan tedbirlerin ve uygulanan cezaların yetersiz olmasıdır. Hem uluslararası hukukta hem de yerel hukukta çocuk işçiliği ile mücadele noktasında birçok yasa çıkarılmıştır. Bununla birlikte bu yasaların çocuk işçiliğini önlemek bir yana en kötü biçimlerinin önüne geçilmesi noktasında bile yetersiz kaldığı görülmektedir.

Türkiye'de çocuk işçiliği ile mücadele noktasında görevli birçok kurum ve kuruluş vardır: Bakanlıklar, diğer kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve bazı özel kurum ve kuruluşlar... Bu kurumların çocuk işçiliğinin önüne geçmek adına verdikleri mücadele ve aldıkları tedbirler son derece yetersizdir. Bunun yanı sıra yasalarda çocuk işçi çalıştırmanın cezası caydırıcı nitelikte değildir. İşverenler bu cezaları göze almakta ve çocuk işçi çalıştırmaya devam etmektedir.

Türkiye'de ve dünya genelinde çocuk işçiliğinin önüne geçilememesinin bir diğer önemli nedeni de küresel piyasalar hâkim olan liberal sistemdir. Bu liberal sistem hükümetlerin elini kolunu bağlamakta, çocuk işçiliğinin önüne geçme noktasında kararlı adımlar atmasına mani olmaktadır. Liberal ekonominin temel prensipleri doğrultusunda gerek dünya genelinde gerek Türkiye'de çocuk işçiliği ile mücadele noktasında yeterli bir mücadele ortamı oluşmamaktadır.

Türkiye'de liberal piyasaların dayattığı şartlar nedeni ile tüm bu çaba ve emeğe rağmen bu sorunla ilgili belirgin bir şekilde mesafe kat edilememesinin nedeni, hükûmetin işverenle çalışanlar arasında bir denge politikası benimsemiş olmasıdır. Burada denge politikasından kastedilen iki tarafı da idare etme çabasıdır. Bunca yasaya ve devletin imkânına rağmen çocuk işçiliğinin önüne geçilememesi, ILO'nun 182 sayılı sözleşmesinde bahsedilen en kötü biçimlerinin bile engel olunamamış olması gerçeklik algısından oldukça uzak bir konumdur.

Dünya üzerinde hükûmetler, ömürlerini uzatacak siyasi kararlar

alma mekanizmasına sahiptirler. Seçmen çoğunluğunun yararına olacak kararlar hükûmetlerin ömrünü uzatıyorsa bunun etik olup olmadığı veya ahlaklı olup olmadığı her zaman ikinci planda kalmaktadır. Bu durum Türkiye’de de aynı etkiye sahiptir.

Türkiye’de başta hizmet sektörü olmak üzere tarım, sanayi ve enformel piyasalarda birçok çocuk çalışan bulunmaktadır. Çocuk çalışanların iş gücü maliyeti düşük olduğu için çocuk işçi çalıştırmak işverenlere daha cazip gelmektedir. Aynı zamanda birçok aile maddi anlamda sıkıntılar çektiği için çocuklarının çalışmasına müsaade etmektedir. Özellikle kırsal kesimlerde ve şehirlerdeki getto mahallelerde aileler yaşamlarını idame ettirebilmek için çocukların çalışıp elde ettiği gelire muhtaç durumdadır.

Günümüz dünyasının ekonomik koşullarının oluşturduğu atmosfer nedeni ile hem işveren grubu hem de aileler çocukların çalışma hayatı içerisinde olmalarına göz yummaktadır. Bu durum kısa vadede her iki tarafın da menfaatine gelmektedir. Bu durum içerisinde devlet de çocuk işçiliği ile mücadele noktasında birçok yasa bulunmasına rağmen küresel düzeyde dünyaya hâkim olan ekonomik koşullar nedeni ile ve özellikle ekonominin resesyona girdiği dönemlerde çocuk işçi çalıştırılma noktasında daha esnek hareket etmektedir. Bu noktada devlet, yapılan denetimler ve kesilen cezalar doğrultusunda daha esnek ve anlayışlı davranmaktadır. Her ne kadar devlet, etik ve kanunen çocuk işçiliğine karşı bir tavır almış olsa da ülke ekonomisinin mevcut durumundan ötürü daha esnek bir tutum sağlama eğilimindedir. Mevcut gidişat doğrultusunda çocukların çalışması hem işveren hem de ailelerin yararına olduğu için yerel yönetimler düzeyinde daha toleranslı hareket edilmektedir.

Türkiye’de çocuk işçiliği ile etkin bir şekilde mücadele edilme noktasında önce, gerekli zeminin oluşturulması gereklidir. Uzun vadede ülke ekonomisini liberal sistemin küresel düzeyde oluşturduğu etkilerden minimum zararı görececek bir noktaya getirmek

“Türkiye’de çocuk işçiliği ile etkin bir şekilde mücadele edilme noktasında önce, gerekli zeminin oluşturulması gereklidir. Uzun vadede ülke ekonomisini liberal sistemin küresel düzeyde oluşturduğu etkilerden minimum zararı görececek bir noktaya getirmek gereklidir.”

gereklidir. Bu noktada işsizlik ve enflasyon gibi ülke ekonomisinin sırtına yük olmuş sorunlar kısmen aşıldıktan sonra çocuk işçiliği ile daha etkili bir şekilde mücadele etmenin önü açılacaktır. Bu aşamaya gelindiğinde ise kamu kurum ve kuruluşları daha sıkı bir denetim sistemi oluşturmali ve bu noktada sert ve caydırıcı bir ceza hukuku politikası benimsenmelidir.

Kaynakça

AVŞAR, Z. ve Öğütoğulları, E. (2012). “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği Mücadele Stratejileri”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, C:2, S:1, s. 9-40.

AY, Z.B. (2020). *Yaşanan Sağlık Krizi ve Türkiye’de Çocuk İşçiliği*, Erişim adresi: https://www.academia.edu/44484307/YA%C5%9EANAN_SA%C4%9ELIK_KR%C4%B0Z%C4%B0_VE_T%C3%9CRK%C4%B0YEDE_%C3%87OCUK_%C4%B0%C5%9E%C3%87%C4%B0L%C4%B0%C4%9E%C4%B0.

BARIŞIK, S., Ege, T. ve Şimşek, T. (2016). “Türkiye’de Çocuk İşçiliği ve Ekonomik Etkileri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C:17, S:2, s.161-179.

CINGI, Y. ve Köseadağ, M. (2024). “YouTube’da Çocuk Emegi: İzleyici Çocuklar Perspektifinden Nitel Bir Araştırma”, *Erciyes İletişim Dergisi*, C:11, S:1, s. 181-203.

ÇÖPOĞLU, M. (2018). “Türkiye’de Çocuk İşçiliği”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S:14, s. 357-398.

DEMİR, F. (2010). “Çalışma Hayatında Çocukların Korunması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:12, s. 547-577.

ELMA, Y. (2021). Türkiye’de Çocuk İşçiliği: İstanbul Saya İşçileri Örneği, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜLER, Ç. ve Parlak, N. (2022). “Covid 19 Gölgesinde Çocuk İşçiliği”, *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, C:15, S:1, s. 49-66.

ILO (2023). Erişim Adresi: <https://www.ilo.org/ankara/projects/childlabour/lang>.

ILO-UNICEF. (2023). Erişim Adresi: <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/europe/ro-geneva/ilo-ankara>.

KARADOĞAN, U, C. (2019). “Çocuk ve Çocukluk Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi”, *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, C:4, S:7, s. 195-226.

SAĞLAM, M ve Aral, N. (2016). “Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları”, *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, C:1 S:2, s. 43-56.

TOR, H. (2010). “Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutları”, *Journal of World Of Turks*, C:2, S:2, s. 25- 42.

YÜCEOL, H.M. (2022). “Çocuk İşçiliği Sorununun Analizi ve Politika Önerileri”, *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:5, S:2, s. 40-53.

1980 yılına kadar türk sendikacılığında komünizme bakış

ömer koç**

Türk sendikal hayatı, birbirinden farklı merhalelerden geçerek ilerlemiştir. Avrupa'daki işçi ve sendika mücadelelerinin aksine Türk sendikal hayatı, yoğun mücadelelerin olmadığı ve özellikle Türkiye Cumhuriyeti döneminde 1960-1980 arasında, devlet tarafından daha lütufkâr bir yapıyla inşa edilmiştir. Ancak sendikacılığın içerik açısından algılanışının kökenleri sosyalizm ve komünizme dayandığı için bu noktada ülkemizde tarihsel süreç içerisinde bir ön yargı ile karşı karşıya kalmıştır. Avrupa sendikal mücadele tarihine bakıldığında özellikle Sanayi Devrimi sonrasında oluşan konjonktür, yoğun toplumsal sorunları ve sefaleti beraberinde getirdiği için işçi ve sendika hareketinde sosyalizm ve komünizm büyük bir popülerite yakalamıştır. İşçi sınıfı büyük bir sefalet ve acı içinde yaşarken Marx'ın sistematiğe döktüğü ve en anlaşılır şekilde "Zincirlerinizden başka kaybedecek bir şeyiniz yok bütün dünyanın işçileri birleşin." diyerek desteklediği hareket umutsuz ve sefil yığınların sermayeye ve devlete karşı tutunduğu bir umut ışığı olmuştur.

* Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, omer.koc@istanbul.edu.tr.

Osmanlı İmparatorluğu Dönemine Bakış

Bu durumun yaşandığı dönemlerde ve özellikle 20. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumunun kozmopolit yapısına yansımaları da kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı'nın bir imparatorluk olmasından mütevellit farklı milletlerin ve coğrafyaların bir arada yaşaması küresel fikir rüzgarlarının da farklı mahiyetlerde tezahür etmesine zemin teşkil etmiştir. Özellikle Balkan coğrafyasında bu yeni ideolojik fikirlerin karşılık bulması, devamında sürecin imparatorluğun ve devletin ekonomisinin başkenti İstanbul'da da duyulmasına neden olmuştur.

Türk sendikal tarihinde komünizme yönelik bakış açılarını oldukça net bir şekilde görebileceğimiz bazı dönemler mevcuttur. Bunlardan ilki II. Meşrutiyet sonrasındaki Tatil-i Eşgal Kanunu'nun ilan edildiği dönemdir. Bir diğeri ise 1960 ihtilali ile ortaya çıkan yeni ve özgürlükçü ortamın sendikalar açısından haklarını elde etme döneminin yaşandığı yıllardır. Sonuncusu ise 1970'lerin sonuna doğru 12 Eylül askeri müdahalesi ile sona erecek anarşi döneminin yaşandığı süreçtir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Sultan II. Abdülhamit'in uzun saltanatının ardından ilan edilen II. Meşrutiyet ile toplumsal anlamda bir özgürlük fırtınası esmiştir. Ancak bu durumun çok geçmeden tersine döneceği ve Abdülhamid'in itham edildiği istibdadın İttihat ve Terakki eliyle tekerrür edeceği görülmüştür. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile idari ve zihni konjonktürün de değiştiği söylenebilir. Ancak Osmanlı ekonomik yapısının özellikle yabancı tüccarlar üzerinden inşa edildiği ve yabancı devletlerin çeşitli anlaşmalarla (örneğin Baltalimanı Antlaşması) ekonomik imtiyaz kazandığı düşünüldüğünde piyasanın kontrol gücü de devletin elinde olmamıştır. Artan enflasyon ve yetersiz kalan ücretler neticesinde işçiler bir araya gelmiş ve özgürlükçü ortamı da kullanarak yoğun grevler yapmaya başlamışlardır. Bu grevler kontrol edilemez boyutlara geldiği için İttihat ve Terakki yasal bir düzenleme ile sendikal hakları yasaklamış ve sert bir darbe indirmiştir. Burada konumuz ile ilgili olan husus

“Komünizmin aile, devlet, din ve toplumsal ilişkiler ile ilgili düşünceleri göz önüne alındığında bu Osmanlı devlet yapısı açısından endişe uyandırıcı olmuştur.”

“I. Dünya Savaşı öncesi konjonktür düşünlüğünde imparatorluğu yekvücut hâlde tutmaya ve ayağa kaldırmaya çalışan Osmanlı entelijansiyası ve yöneticileri için komünizm, katiyen kabul edilemeyecek bir ideolojidir.”

bu yasal düzenlemenin Osmanlı Meclisi’nde görüşülmesinde yaşananlardır. Gündüz Ökçün’ün kitabından detaylı şekilde takip edilebilecek bu meclis görüşmelerinde karşımıza çıkan iki önemli husus vardır. Bunlardan birincisi yukarıda zikredildiği gibi Osmanlı ekonomik pazarının yabancı sermaye üzerinden oluşması bu grevlerin de beraberinde endişe getirmesine neden olmuştur. Zira sayısız grevler neticesinde sürekli kesintiye uğrayan üretim hayatı yabancı menşei sermaye tarafından kabul edilebilir bulunmamış ve yatırımların çekilmesi tehlikesi Osmanlı idari yöneticilerini büyük bir korkuya itmiştir. Meclis görüşmelerinde milletvekillerinin bu husus üzerinde durduğu görülmüştür. İkinci husus ise doğrudan konumuzla alakalıdır. Patrimonyal bir karakterle zuhur etmiş Osmanlı siyasi ve sosyal yapısı, padişahı bir baba gibi görmüş ve devletin kutsallığı üzerinde yoğunlaşmıştır. Tarihsel süreç düşünüldüğünde daima Türk millet ve devletin genel karakteri olarak görülen bu “devlet baba” anlayışı, yaşanan bu grevler ve sendikal eylemler ile kendisini tekrar göstermiştir. Zira komünizmin aile, devlet, din ve toplumsal ilişkiler ile ilgili düşünceleri göz önüne alındığında bu Osmanlı devlet yapısı açısından endişe uyandırıcı olmuştur. Komünizmin sınıf çatışmasını teşvik ettiği ve Komünist Manifesto’da Marx ve Engels’in ifadesiyle tarihin başlı başına bu savaşımın (burjuva proleter) tarihi olduğunu zikretmesi dikkat çeken bir husustur. Gerçekten de bu eserin giriş cümlesinde geçen “Avrupa’ya bir hayalet korku salıyor: Komünizm hayaleti. Papa’sından Çar’ına, Metternich’inden Guizot’suna, Fransız Radikallerinden Alman polislerine, kocamış Avrupa’nın tek mil güç odakları, bu hayaleti dualar ve tütsülerle kovmak için kutsal bir bağlaşımda el ele vermiş bulunuyorlar.” ifadesi aslında monarkın ve bu monarkın etrafında oluşmuş güç odaklarının yaşadığı korkunun boşa olmadığını göstermiştir. Osmanlı Mebusan Meclisi’nin devletin bir imparatorluk olmasından mütevellit çok renkli yapısı Tatil-i Eşgal Kanunu görüşmeleri sırasında işte bu farklı görüşlerin de çarpışmasına sahne olmuştur. Her ne kadar bir imparatorluk söz konusu olsa

da meşrutiyetin gereği mecliste komünist sosyalist ideolojiye sahip ve-killerin de olduğu bilinmektedir. Ancak bu ideolojilere sahip kişilere yönelik gösterilen tepki daha önce yukarıda ifade ettiğimiz iki neden üzerinden ilerlemiştir. Olası şekilde yabancı yatırımcıların, bu sendikal hareketlerden ve arkasındaki komünist devrim tehlikesinden endişelenerek ekonomik pazarı terk etmesi ve patrimonyal devletin, “devletimiz babamızdır” anlayışının zarar görerek sınıfsal yapının tehdit edilmesi. Nihayetinde birbirinden farklı birçok fikrin zikredilmesinden sonra Tatil-i Eşgal Kanunu çıkarılmış ve Osmanlı’da sendikal hareketlerin alanı oldukça daraltılmıştır. Zira tebaa olarak görülen halk zincirlerinden kurtulmamalı ve babasına saygısızlık yapmamalıdır. Hele ki I. Dünya Savaşı öncesindeki konjonktür düşünüldüğünde imparatorluğu yekvücut hâlde tutmaya ve ayağa kaldırmaya çalışan Osmanlı entelijansıyası ve yöneticileri için komünizm, katiyen kabul edilemeyecek bir ideolojidir.

Türkiye Cumhuriyeti Dönemine Bakış

Türk sendikal hayatının komünizme yönelik olumsuz algısının, ilk sınavı burada verilmiş ve süreç burada başlamıştır. Sonrasında yaşanan uzun süreli savaşlar ve çalkantıların ardından kurulan yeni ve genç cumhuriyetin de Tatil-i Eşgal Kanunu’nu devam ettirdiği görülmüştür. Kümülatif tecrübelerin hafızası ve yeni cumhuriyetin devrimlerini korumanın içgüdüleriyle sendikal hareketlere mesafeli duruş, 1960’lı yıllara kadar devam etmiştir. İşçi sınıfı, siyasi partiler tarafından oy potansiyeli olarak görülüp her seçim döneminde sendikal haklarına dair vaatler olsa da nihayetinde somut bir sonuç elde edememiştir.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından 1961 yılında ilan edilen yeni Anayasa’nın 46. Maddesi’nde sendikal hakların tevdi edilmesi ve 47. Maddesi’nde de bu haklara ilişkin hususi kanunların düzenleneceği ifadesi işçi sınıfında büyük bir heyecan yaratmıştır. 27 Mayıs sonrasındaki özgürlükçü havanın da etkisiyle işçiler anayasada yer alan haklarının somut olarak hususi kanunlarla düzenlenmesi için harekete geçmişlerdir. 1963 yılında 274 ve 275 Sayılı Kanun adıyla çıkacak olan kanunların hazırlanma süreci, sürüncemeli bir şekilde ilerleyince işçiler anayasaya ve genel konjonktüre güvenerek 1961 yılının son günü Saraçhane’de bir miting düzenlemişlerdir. Saraçhane Mitingi, doğrudan siyasal iktidara yönelik ve siyasal taleplerin dile getirildiği bir miting olmuştur. İşçiler ve sendika yöneticileri bu mitingde yıllardır bekledik-

leri sendikal haklarının artık lafta kalmamasını ve anayasada işaret edilen kanunların ivedilikle çıkarılmasını talep etmişlerdir. Ancak burada dikkat çeken husus grev sırasında işçilerin sloganları, taşıdıkları pankartları ve grevin gazetelere yansıma şeklidir. Zira dikkatle incelendiğinde Türk sendikal hareketine yönelik komünizm algısının kümülatif bir arka plana sahip olduğu görülür. Cumhuriyet Gazetesi, mitingi sayfalarına “Türk işçisi olgunluk imtihanını başarı ile verdi ve endişeleri haksız çıkardı.” ifadesi ile taşımıştır. Tercüman Gazetesi’nin de benzer bir dil kullanması toplumun sendikal bir eylem ile ilgili olumsuz beklentilerini ya da gerginliği ortaya koyar niteliktedir. Komünizme yönelik bu algıda hiç şüphesiz Soğuk Savaş döneminin en yoğun yıllarının yaşanması ve Türkiye-ABD ilişkilerinin genel yapısı da etkili olmuştur.

İfade edilen bu Soğuk Savaş konjonktürünün yansımaları, toplumsal düzeyde de tezahür etmiş ve komünizm dinsizlik ve ahlaksızlık olarak nitelendirilmiştir. 1950’li yıllarda çeşitli Komünizmi Tel’in Mitingle-ri gerçekleştirilmiştir. Sol ideolojinin komünizm ile bağdaştırılması ve sendikal mücadelenin, hak aramanın da bu sol tandans üzerinden yürütülmesi nihayetinde sendikal hareketin komünizm endişesi ile anılmasına neden olmuştur. Özellikle 15-16 Haziran 1970 tarihinde yaşanan olaylar sonrasında radikalleşen Türk sendikal hareketi, 12 Mart muhtırasından sonra 1970’li yıllarda hep yüksek tansiyon içerisinde ilerlemiştir. Özellikle DİSK’in 1960’lı yılların sonunda kurulmasıyla çeşitlenen sendikal hareket, ideolojik bölünmeleri de yaşamaya başlamıştır. Ancak 1970’li yılların siyasi ve ekonomik istikrarsızlığı toplumsal buhranı da beraberinde getirmiştir. 15-16 Haziran olaylarında ortaya çıkan toplumsal karışıklık ile birlikte sendikal hareket gerek sağ ideolojiye sahip hükûmet ve partilerin ve gerekse de askeri sınıfın gözünde tabiri caizse radara girmiştir. Gazete manşetlerinde sendikaların, eylemlerinde kızıl devrim provaları yaptığı şeklinde başlıklar görülmüştür. Bu noktada, dikkat edildiğinde özellikle 1980 yılına giden süreçte toplumun sinir uçlarıyla oynama amacı güdüldüğü de görülmektedir. 12 Eylül sürecinde şartların olgunlaşabilmesi için kullanılan aktörlerden biri de hiç şüphesiz sendikalar olmuştur. Ancak sendikalar da bu duruma fırsat tanımıştır. Ekonomik amaçlar, işçi hakları gibi güdülerle grev ya da direniş yapan sendikaların eylemlerinde dönemin sağ görüşlü koalisyon iktidarı Milliyetçi cepheye yönelik “Milliyetçi Cepheyi Yıkacağız!” gibi pankart açması ve sloganlar atması da bu fırsatlara örnek verilebilir. Bunun yanı sıra DİSK’in ciddi boyutlara ulaşan grev sayısı ve grev karakteri de gerek devlet makamlarınca ve gerekse toplum nezdinde

tansiyonu artırmıştır. Dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, askerin dış düşmanlarla uğraşması gereken yerde içteki bu düşmanlarla uğraştığına yönelik beyanlar vermiştir. 1 Mayıs 1977 tarihinde yaşanan Kanlı 1 Mayıs hadisesi özellikle 1980'e giden yolda önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. Nihayetinde tüm bu anarşi içerikli eylemler ve gösteriler, tarihsel süreç boyunca komünizme mesafeli olan Türk toplumunun gözünde gerek sendikacılığa ve gerekse komünizme yönelik bakış açısını daha da olumsuz etkilemiştir.

Sonuç olarak Türk sendikacılığının komünizm ile olan ilişkisi ve algısı, tarihsel bir arka plana ve millet karakterine dayanmaktadır. Tarih boyunca devlet tarafından hakları verilen millet, devleti kutsal bir yere koymuş kimi zaman bir babalık rolü kimi zamansa bir uluhiyet tevdi etmiştir. Dolayısıyla devletin kendisini ve toplumsal alandaki yerini tehdit eden içeriğe sahip olan her ideolojiye karşı olumsuz bir algı ortaya çıkmıştır. Bu noktada bu algının sebepleri kimi zaman ekonomik kimi zaman sosyolojik kimi zaman da siyasi kökenli olmuştur. Örneğin Tatil-i Eşgal Kanunu döneminde hem ekonomik hem de siyasi sebepler ön plandayken Türkiye Cumhuriyeti döneminde SSCB tehlikesinin baskınlığı nedeniyle başta siyasi çerçevede şekillenen sebepler, özellikle 1950 sonrasındaki süreçte Türkiye-ABD ilişkileri düşünüldüğünde ekonomik bir yapı da kazanmıştır. Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlama konusundaki diplomatik dengeci tavrı Soğuk Savaş yıllarında da devam ettiği için bu durum gerek devletin ortaklıklarına ve gerekse ülke içi ideolojik renkliliğe de yansımıştır. Bu noktada unutulmaması gereken husus komünizmin Türk millet ve devlet geçmişiyle herhangi bir uygunluğunun bulunmayışıdır. Din, aile, devlet gibi kavramların Türk milleti nazarında ne denli kutsal olduğu düşünülürse komünizmin karşılık bulmayışı ve ilişkilendirildiği her başlığı da olumsuz hâle getirdiği bir muhakkaktır. 1960'lı yılların başında dört koldan desteklenen sendikal hareketin özellikle 1970-1980 arasında ciddi tepki görmesinin sebebi bununla açıkla-

“Türk sendikal hayatının felsefi ve aksiyon olarak tam anlamıyla gelişmemesinin sebeplerinden birinin komünizm olduğu ifade edilebilir. Tarihsel bir devamlılık arz eden bu endişe hem iç hem de dış gelişmelerden etkilenmiş ve giderek büyümüştür.”

nabilir. Sadece sendikal hayat üzerinden değil, genel manada komünizme yönelik tepkiler öyle boyutlara ulaşmıştır ki 1970’lerde ülkenin birçok yerinde ülkücü komando kampları oluşturulmuş ve bu kamplarda eğitim alan gençlerin komünizme ve komünistlere karşı mücadele edecekleri ifade edilmiştir. Devletin resmî gücünün dışında bu tarz hazırlıkların ve oluşumların gerçekleştirilmesi durumun ve algının ne denli ciddi olduğunun bir başka göstergesidir. Tüm bu başlıklar üzerinden değerlendirildiğinde Türk sendikal hayatının felsefi ve aksiyon olarak tam anlamıyla gelişmemesinin sebeplerinden birinin komünizm olduğu ifade edilebilir. Tarihsel bir devamlılık arz eden bu endişe hem iç hem de dış gelişmelerden etkilenmiş ve giderek büyümüştür. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile birlikte Türk sendikal hareketi devlet eli üzerinden yasal düzenlemeler ve yasaklarla elimine edilmiş sol ve komünist ideoloji rüzgarları dindirilmiş ve pasifize edilmiştir. Bunun ardında yatan en büyük neden de neoliberalizmin ortaya çıkma ve serpilme sürecidir. Neoliberalizmin bu sürece etkisi ise bir başka yazının konusudur.

prof. dr. veysel bozkurt ile röportaj

"yapay zekâ çağında bir kimlik arayışı: emeğin geleceği yahut geleceğin emeği"

röportaj ekibi

Bu sayımızda “emek” kavramını çok boyutlu bir biçimde ele alırken, emeğin yalnızca üretim süreçleriyle değil, aynı zamanda kimlikle, aidiyetle, toplumsal rollerle ve teknolojik dönüşümle iç içe geçmiş bir olgu olduğunu da vurgulamak istedik. Bu çerçevede, emek meselesini hem tarihsel bağlamı içinde değerlendiren hem de geleceğe dair söz söyleyen özellikle sosyoloji ve sosyal politika alanındaki çalışmalarıyla tanınan değerli bir isimle, Prof. Dr. Veysel BOZKURT hocamızla konuştuk. Dünyanın yeni bir dönüşümün eşiğinde olduğu günümüzde özellikle teknolojik gelişmelerin ve yapay zekânın emeği nasıl değiştirdiğini okuyacağınız keyifli ve ufuk açıcı bir sohbet sizleri bekliyor.

Kıymetli hocam, izin verirseniz sohbetimize öncelikle “emek” kavramından bahsederek başlayalım. Eskiden emek dediğimizde hemen aklımıza beden gücüyle yapılan işler gelirdi. Ancak bu anlayış giderek değişiyor, teknolojik değişmelerin hızlandığı bir dünyada “emek” de bundan payını alıyor. Yapay zekâ, algoritmalar, veri üretimi... Sizce tüm bunlar emeğin doğasını mı değiştiriyor, yoksa sadece şeklini mi? Mesela “klasik emek tanımları ‘yeni düzeni’ açıklamaya yetmiyor” diyebilir miyiz?

Evet, haklısınız. Son 50 yılda, post-endüstriyel toplumun yükselişiyle birlikte, bedensel çalışmanın yanında zihinsel emeğin de değer kazanmaya başladığını gözlemlemek mümkün. Emek kavramı uzun süredir dönüşüm süreci içinde; bu evrim sadece yüzeysel bir biçim değişikliğinden ibaret değil, özü itibarıyla köklü bir dönüşümü yansıtmaktadır. Hatta ‘dijital emek’ ve ‘maddi olmayan emek’ gibi kavramlar, yapay zekâ çağında ortaya çıkan değişimlerin boyutunu tam anlamıyla açıklamakta yetersiz kalıyor.

Öte yandan, ‘çalışma’ kavramıyla literatürde zıt anlamı olan ‘boş zaman’ (leisure) arasındaki sınırlar giderek belirsizleşmeye başladı. Sosyal medyada geçirilen boş anlarda dahi veri ürettiğimiz, algoritmaların eğitilmesine katkıda bulunduğumuz günümüzde, ‘ücretsiz dijital emek’ olgusunun yaygınlaştığını söylemek mümkün.

Yapay zekânın hayatımıza girmesiyle birlikte, bireylerin kendilerini emek üzerinden tanımlamaları daha zor hale gelmiştir. Özetle, ‘klasik emek tanımları’ günümüzün getirdiği yeni dinamikleri açıklamaya yetmemekte; emek öznesi olarak yapay zekânın da içine alındığı yeni bir kavramlaştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Bıraktığınız yerden devam edersek... Tarihi süreç içerisinde emek, çoğu zaman sınıf çatışmalarının merkezinde yer aldı. Bugün bu mücadeleler sizce nasıl bir zeminde ilerliyor, özellikle dijitalleşme bu dengeyi nasıl etkiliyor?

Üretim araçlarının – dolayısıyla emeğin de – kontrolü, belirtmiş olduğunuz gibi, tarihsel olarak sınıf çatışmalarının merkezinde yer almıştır. Endüstri Devrimi’nde kol gücüne dayalı fiziksel emek, fabrika üretimini bel kemiğini oluştururken; günümüzde veriyi yöneten ve algoritmaları tasarlayan kesimlerin önemi giderek artmaktadır.

Her ne kadar emek ile sermaye arasındaki gerilimin şekli değişiklik gösterse de, çatışmanın özü değişmemiştir. Büyük veri, yapay zekâ

araçlarının mülkiyeti ve tekelleşme; emek-sermaye çatışmasında bugüne kadar gözlemlemediğimiz, emek aleyhine bir gelişme potansiyelini beraberinde getirmektedir. Mücadele sürse de, emek giderek daha dezavantajlı bir konuma düşmektedir.

Önümüzdeki dönemde, mevcut dönüşümün bildiklerimizin ötesinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda, yeni mücadele biçimlerine tanık olabiliriz. Bu durum, emek alanında yeni dijital örgütlenmelerin ve hak arayışı mücadelelerinin ortaya çıkması için zemin hazırlamaktadır. Dijitalleşme, sınıf çatışmalarını daha karmaşık bir hale getirmektedir.

Hocam, malumunuz prekaryalaşma ve güvencesiz çalışma şekilleri uzun süredir tartışılan konulardan. Hatta COVID-19 Pandemisi'nin bunu giderek derinleştirdiğine şahit olduğumuz zamanlar yaşadık ve bu kapsamda birçok akademik çalışma da yayınlandı. Son geldiğimiz noktada ise “Yapay Zekâ Devrimi” olarak adlandırabileceğimiz bir sürecin içerisindeyiz. Acaba hepsi birlikte düşünülmünce “güvence”nin kendisi yeniden tanımlanmalı mı? Çünkü “yeni normal” sanki atipik istihdam şeklinde tezahür etmeye başladı. Eğer böyle düşünersek yeni riskler ve eşitsizlik biçimleri neler olabilir?

Örgütlü kapitalizmin gerileme sürecine paralel olarak, güvencesiz çalışmanın hızla arttığına tanık olduk. Küreselleşme, esnek üretim modelleri ve teknolojik değişim gibi dinamikler, güvencesiz çalışma olgusunu daha da hızlandırdı. COVID-19 sürecinde ise hem dijitalleşme hem de güvencesizlik konuları daha yoğun bir şekilde tartışılır hale geldi. Son yıllarda yapay zeka teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, her alanda belirsizliği derinleştirdi. ‘Atipik çalışma’ ve ‘atipik hayat’ kavramlarının güçlenme potansiyeli oldukça yüksek; yapay zekâ, şimdiden bazı meslek gruplarını zor duruma sokuyor. Örneğin, tercüme işinde eskiden 100 tercümanla yürütülen işler, bugün yapay zekâ desteğiyle

“Yeni dönemde sosyal politika araçlarını yeniden düşünmemiz gerekiyor. Geleneksel sosyal politika uygulamaları, günümüzün ihtiyaç ve dinamiklerine cevap vermekten uzaklaşmış durumda. Önümüzdeki dönemde, 'evrensel temel gelir' kavramının daha fazla gündeme geleceğini öngörmek mümkündür.”

“Türkiye için yapay zekâ ne tek başına bir fırsat ne de yalnızca bir tehdittir; her iki unsur da bir arada mevcuttur. Hangisinin öne çıkacağı ise, bu süreçte ne kadar iyi hazırlandığımıza bağlıdır.”

yalnızca birkaç tercümanla gerçekleştirilebiliyor. Yapay zekâ devriminin erken aşamalarında olduğumuzu düşünürsek, prekaryalaşmanın daha da hız kazanacağı açıktır.

Sizin de belirttiğiniz gibi, muhtemelen ‘güvence’ kavramını yeniden tanımlamak zorunda kalacağız. Prekaryalaşma, uzaktan çalışma ve yapay zekâ devrimi; güvencesizliği artık ‘istisna’ değil, ‘kural’ haline getiriyor. Beck’in ‘risk toplumu’ tezine paralel olarak, geliştirdiğimiz teknolojiler ücretli emeği daha fazla zor durumda bırakmakta ve toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Buna karşılık, dijital panoptikon giderek güçleniyor; gözetim mekanizmaları fiziksel sınırları aşarak evlerimize ve zihinlerimize kadar nüfuz ediyor.

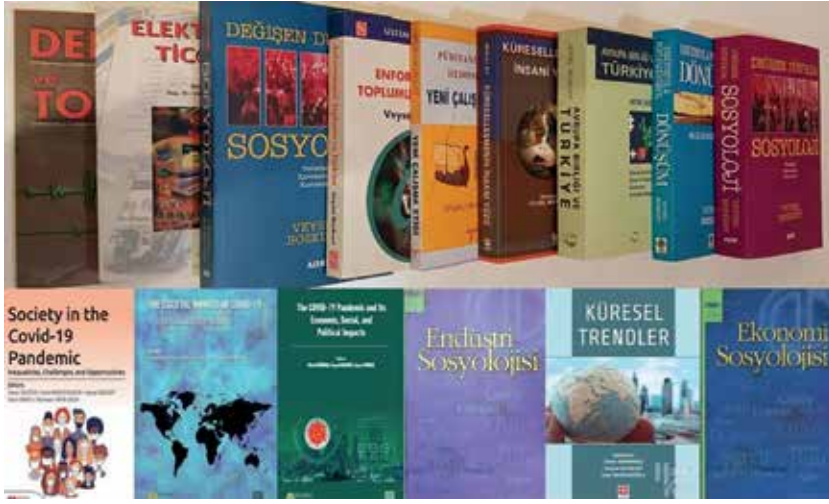
Özetle, bu yeni dönemde sosyal politika araçlarını yeniden düşünmemiz gerekiyor. Geleneksel sosyal politika uygulamaları, günümüzün ihtiyaç ve dinamiklerine cevap vermekten uzaklaşmış durumda. Önümüzdeki dönemde, ‘evrensel temel gelir’ kavramının daha fazla gündeme geleceğini öngörmek mümkündür.

O hâlde yapay zekânın bu tabloyu daha karmaşık hale getirdiğinden bahsetmek de yanlış olmayacaktır.

Haklısınız, yapay zekâ bu tabloyu kesinlikle daha da karmaşıklştırıyor. Bir yandan üretkenliği artırırken, diğer yandan emeğe olan talebi azaltıyor. İhtiyaç duyulan vasıflar sürekli değişiyor; mevcut vasıfların büyük bir kısmı önemsizleşiyor ve rekabet gücü zayıflayan, güvencesizleşen emeğin sömürüsü daha da kolaylaşıyor.

Yani karmaşıklıklaşma...

Evet, “karmaşıklıklaştırma” ifadesi tam yerinde bir tanımlama. Çünkü yapay zekâ inanılmaz bir hızla gelişiyor, önceden tahmin edilemeyecek kadar geniş alanları derinden etkiliyor ve mevcut durumda yarattığı işlerden çok daha fazlasını otomatize ediyor. Robotlar her geçen gün daha becerikli hale gelirken, maliyetleri de düşüyor. Bir sanayici arkadaşımın belirttiğine göre, aldıkları bir

robotun kendini bir yılda amorti etmesi mümkündür. Bu koşullar altında, önümüzdeki dönemde sanayicilerin yapay zekâ destekli robot kullanımını artırmaları kaçınılmaz görünüyor.

“Yaratıcı yıkım”ın çalışanlar açısından boyutları ise oldukça ağır olabilir. Son dönemde yapay zekânın artan becerileri, yalnızca düşük vasıflı işler değil; yazılımcılık, doktorluk, avukatlık gibi yüksek vasıf gerektiren meslekleri de tehdit etmeye başladı. Görünür gelecekte bu meslekler tamamen ortadan kalkmasa da, daha az sayıda hukukçu ya da doktorla daha fazla iş yapılması mümkün hale gelebilir. Bu durum, tüketiciler açısından avantaj sağlasa da, çalışanlar açısından işsizlik ve gelir kaybı risklerini beraberinde getirebilir.

Ayrıca, yapay zekânın adeta sınır tanımayan gözetim kapasitesi, mahremiyet kaybına ve yeni bir tahakküm sürecine zemin hazırlayabilir.

Hocam bir de dezavantajlı gruplar meselesi var... Tarihi süreç içerisinde kadınlar, gençler ve yaşlılar “emek” bağlamında –çoğunlukla- teknolojik gelişmelerde olumsuz etkilenmişlerdir. Buna göre sizce odağında dijitalleşme ve yapa zekânın olduğu günümüz çalışma hayatı bu gruplar açısından yeni eşitsizlikler oluşturuyor mu?

Günümüzde yapay zekâ, dijital becerilere sahip bireyleri güçlendiriyor. ‘Dijital yerliler’ olarak adlandırılan kesimler teknolojik dönüşümeye uyum sağlama konusunda daha avantajlılar. Buna karşılık, dijital becerilerden yoksun olan bireyler daha fazla sıkıntıyla karşılaşabilir.

Örneğin, dijital teknolojilere ulaşamayan yoksullar veya dijital yetkinlikleri yetersiz yaşlılar, daha fazla dışlanma riskiyle karşı karşıyadır. Nitekim, özellikle 65 yaş üzeri gruplarda dijital uçurum giderek derinleşmektedir.

Teknolojinin hem kullanımında hem de sektörel istihdamda dezavantajlı konumda kalan grupların sayısı artarken, yapay zekâyı geliştiren ekiplerin oranı oldukça düşük kalmaktadır. Bazı yazarlara göre, yapay zekâ erkek-merkezli veri setleriyle eğitilmekte ve bu durum önyargılı algoritmaların geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Her ne kadar teknoloji kullanımında gençler görece avantajlı olsalar da, yapay zekânın insan emeğini giderek daha fazla ikame ettiği ve güvencesizliğin arttığı bir dönemde, çalışma hayatına atılmanın riskleri de beraberce gelmektedir.

Kısacası, yapay zekâ ve dijitalleşme, gerekli önlemler alınmadığı takdirde mevcut toplumsal eşitsizlikleri derinleştirme potansiyeline sahiptir. Öte yandan, uygun sosyal politika önlemleri devreye alındığında bu riskler belirli ölçüde azaltılabilir.

O zaman yaşanan dönüşümün dezavantajlarını avantaja çevirmek için “emek piyasası politikaları” yeni bir anlayışa muhtaçtır diyebilir miyiz? Ya da biraz daha farklı soracak olursak sosyal politika disiplini, hem teori hem uygulama anlamında, yapay zekâ çağında emeği daha adil ve insani kılmak için nasıl bir paradigma üzerine kurgulanmalıdır?

Kesinlikle yeni bir anlayışa ihtiyacımız var. Mevcut sosyal politika geleneği, esas olarak endüstri toplumunun ihtiyaçlarına göre biçimlenmiş durumda. Kitle örgütlerinin temelini oluşturan endüstriyel kitle üretimi büyük ölçüde geride kaldı; sendikaların önemli insan kaynağını temsil eden mavi yakalı işçilerin sayısı da ciddi oranda azaldı. Robotlara devredilen işlerin sayısı her geçen gün artarken, günümüz koşullarında çalışanlar için ‘evrensel temel gelir’ talebi ve ‘evrensel temel dijital haklar’ kavramı daha çok gündeme getirilmeye başlandı.

‘Emek olarak veri’ (data as labor) yaklaşımı, dijital sistemlere sunduğumuz verileri emek olarak tanımlamayı ifade ediyor. Bu durum, kişisel verilerin yalnızca korunmasının ötesinde, ekonomik değerlerinden pay alınmasının da gündeme gelebileceğini gösteriyor. Yapay zekâ çağında sosyal politika, sadece teknolojinin olumsuz etkilerini azaltmaya odaklanmamalı; bunun yerine, özellikle yapay zekânın başında olduğu teknolojik gelişmelerin, yalnızca dar bir kesime değil toplumun tama-

mına hizmet eden bir toplum inşasına katkıda bulunması esas alınmalıdır.

Peki ya Türkiye?.. Her ne kadar yaşlı nüfus oranımız %10'u geçtiği için yaşlı bir toplumsal yapıdan bahsediyor olsak da hala genç nüfus oranımız ümit vadeder bir seviyededir diyebiliriz. Tabii doğru değerlendirebilmek şartıyla... Ama bununla birlikte maalesef işsizliğin bazı iyileşmelere rağmen yine de yüksek seyrettiğini ve başta enflasyon olmak üzere bazı ekonomik problemlerle yüzleşen bir ülke olduğumuzu da unutmamak lazım. Ayrıca son on yılı aşan bir süredir de göçmen nüfus meselemiz var. Tüm bunların bir gerçeklik olarak yaşandığı yerde ise çalışma hayatında dijitalleşme ve yapay zekâ tartışmaları insana biraz ürkütücü de gelebiliyor. Sizce bu teknolojik dönüşüm Türkiye için daha çok bir tehdit mi, yoksa bir fırsat mı olur?

Türkiye açısından yapay zekâ, iki ucu keskin bir kılıç gibidir. Bir yandan önemli fırsatlar sunarken, diğer yandan gerekli hazırlıklar yapılmadığında ciddi riskleri de beraberinde getiriyor.

Demografik olarak hızlı bir yaşlanma sürecine girmiş olmamıza rağmen hâlâ eğitilebilir kalabalık bir genç nüfusa sahibiz; henüz 'demografik fırsat penceresi' kapanmış değil, dinamik bir işgücü mevcut. Ancak nitelik açısından ciddi sorunlarımız da var. Dijital beceri açığı sürerken, her dört gençten biri ne eğitimde ne de istihdamda yer alıyor (NEET).

Türkiye'de işgücünün yoğunlaştığı sektörler genellikle otomasyona en açık sektörler olarak tanımlanıyor. Diğer taraftan, dijital uçurum önemli bir sorun teşkil ediyor; bölgesel eşitsizlikler derinleşme riski taşıyor. Ayrıca, mezunların sahip olduğu vasıflarla işgücü piyasasının talep ettiği nitelikler arasında uyumsuzluk devam etmekte ve özellikle yapay zekânın gelişi bu uyumsuzluğu daha da artırabilir.

Öte yandan, 'teknolojik paradigma değişimi' çerçevesinde, bazen geç başlamak avantaja dönüşebilir;

"Yapay zekâ çağında empati ve sosyal zeka gibi, yalnızca insana özgü becerilerin geliştirilmesinin önemi daha da artmaktadır. Çünkü bu nitelikler, yapay zekânın ulaşmadığı tamamlayıcı unsurlardır."

“Güncel araştırmalar, yapay zekâya karşı dirençli becerilerin hibrit bir yapıda geliştiğini ortaya koyuyor. Tek bir alana derinleşmenin yeterli olmadığını, farklı disiplinleri harmanlamanın kritik öneme sahip olduğunu gösteriyor. Özellikle 'Pergel beceri seti' yaklaşımı; belirli bir alanda derinleşirken, aynı zamanda geniş temel bilgiler edinmenin önemini vurguluyor.”

Türkiye'nin bu alanda önemli bir potansiyeli mevcut. Ülkemizin nüfusunun, yapay zekânın ihtiyaç duyduğu becerilerle donatılması hayati öneme sahip.

Kısacası, Türkiye için yapay zekâ ne tek başına bir fırsat ne de yalnızca bir tehdittir; her iki unsur da bir arada mevcuttur. Hangisinin öne çıkacağı ise, bu süreçte ne kadar iyi hazırlandığımıza bağlıdır.

Hocam tam yeri gelmişken bir de çalışma ve anlam arayışı meselesine baksak... Malumunuz emek sadece üretim değil, aynı zamanda toplumsal aidiyet, kimlik ve anlamla da ilişkili. Yani sırf para kazanmak için çalışmıyoruz. Bununla birlikte dijitalleşmenin giderek fazlalaşması ve yapay zekânın birçok işi insandan “daha iyi” yapması insanlarda bir işsizlik korkusu da oluşturuyor. Bu dönüşüm ve durum sizce insanların çalışma üzerinden anlam arayışını nasıl etkiliyor/etkileyecektir?

Bu son derece önemli bir konu. Çalışma, sizin de belirttiğiniz gibi, yalnızca para kazanma aracı değil; aynı zamanda kimliğimizi, aidiyetimizi belirleyen ve varoluşumuza anlam veren temel bir unsurdur. Yaptığımız iş sayesinde kendimizi gerçekleştiriyor, hayatımıza derin bir anlam katıyoruz.

Ancak yapay zekânın gelişi, işini kaybeden kitlelerde büyük bir anlam krizi ve işe-yaramazlık duygusu yaratma potansiyeli taşımaktadır. Çalışmayan herkese evrensel gelir garantisi sağlansa bile, pek çok kişi özdeğer duygusunu yitirme riskiyle karşı karşıya kalabilir.

Yapay zekâ çağında empati ve sosyal zeka gibi, yalnızca insana özgü becerilerin geliştirilmesinin önemi daha da artmaktadır. Çünkü bu nitelikler, yapay zekânın ulaşamadığı tamamlayıcı unsurlardır.

Bir diğer çözüm yolu ise, çalışmanın gerilediği toplumlarda gönüllülük faaliyetleri ve serbest zaman etkinliklerinin yaygınlaştırılmasıyla ortaya çıkan anlam boşluğunu telafi edebilmek olabilir.

Peki, hocam son olarak müsaadenizle size şunu sor-

mak isteriz. Dijitalleşme ve yapay zekânın yaşattığı dönüşüm ve belirsizlikler içerisinde özellikle genç kuşaklar için “emek” kavramı biraz bulanık hale gelmiş gibi görünüyor. Sizce bu “yeni” dünyada gençler neye tutunmalı, nasıl bir yol çizmeli? Onlara bir araştırmacı ve bir hoca olarak tavsiyeleriniz neler olur?

Çok önemli bir soruyla röportajı noktalyorsunuz. Evet, dijitalleşme ve yapay zekâ, genç kuşaklar arasında ‹emek› kavramını bulanıklaştırıyor. Bu bulanıklık, yalnızca teknik bir belirsizlik yaratmıyor; aynı zamanda varoluşsal bir arayışı da tetikliyor. Bu yeni çağda, bir araştırmacı ve hoca olarak gençlere şu tavsiyelerde bulunuyorum:

Güncel araştırmalar, yapay zekâyâ karşı dirençli becerilerin hibrit bir yapıda geliştiğini ortaya koyuyor. Tek bir alana derinleşmenin yeterli olmadığını, farklı disiplinleri harmanlamanın kritik öneme sahip olduğunu gösteriyor. Özellikle ‘Pergel beceri seti’ yaklaşımı; belirli bir alanda derinleşirken, aynı zamanda geniş temel bilgiler edinmenin önemini vurguluyor. Örneğin, dijital pazarlama konusunda uzmanlaşırken, bu alanı antropoloji ve psikoloji bilgileriyle desteklemek büyük avantaj sağlayabilir.

Gelecekte en değerli beceriler arasında, algoritmaların asla gerçekleştiremeyeceği ‘sınır geçişleri’ yer alacak. Vaktiyle Toffler, “21. yüzyılın cahili, okuma-yazma bilmeyen değil; yeniden öğrenmeyi bilmeyen

Veysel Bozkurt

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Sosyolojisi Anabilim Dalı’nda profesör olarak görev yapmaktadır. Lisans, yüksek lisans ve doktora derecelerini Uludağ Üniversitesi’nden almış; 1991’de doktor, 1994’te doçent, 2000 yılında ise profesör unvanını kazanmıştır. Yönetim ve Çalışma Sosyolojisi, Girişimcilik, Toplumsal Değerler, Yapay Zekânın Sosyal Boyutları ve Araştırma Yöntemleri temel ilgi alanlarıdır. ABD, İngiltere, İtalya, Avustralya, Endonezya, Maldivler, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan gibi ülkelerde çeşitli üniversitelerde misafir öğretim üyesi ve araştırmacı olarak bulunmuş; geniş bir uluslararası akademik deneyim kazanmıştır. “Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm”, “Avrupa Birliği ve Türkiye”, “Yeni Çalışma Etiği” ve “Değişen Dünyada Sosyoloji” kitaplarından bazılarıdır. Ulusal ve uluslararası akademik dergilerde çok sayıda makalesi mevcuttur. Prof. Bozkurt, özellikle güncel toplumsal sorunlara odaklanan, disiplinler arası araştırmalar yürütmektedir.

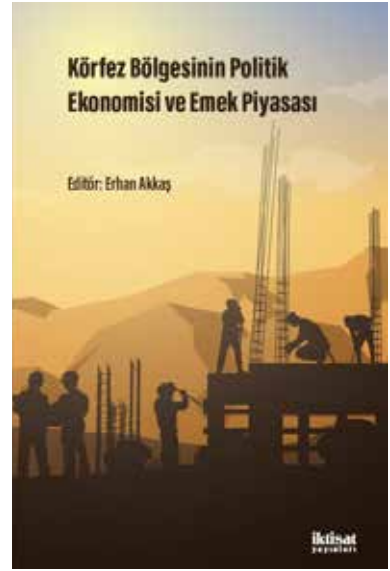
olacaktır” demişti. Belirsizlik ortamında çalışmayı ve yaşamayı öğrenmek, artık kritik bir beceri haline gelmiştir. Bu süreçte sorgulama, eleştirel düşünme ve yaşam boyu öğrenme gibi nitelikler büyük önem taşımaya başlamıştır.

“Korkunun ecele faydası yoktur” derler. Yapay zekâyı reddetsek bile, devasa bir dalga gibi önümüzde sürükleniyor. Onu yok saymak sorunlarımızı çözmez; ancak sorgulamadan, eleştirel bir yaklaşımla benimsemek de yanlış olur. Bu nedenle çağımızda yapay zekâ okuryazarlığı hayati bir önem taşımaktadır. Yapay zekâ okuryazarlığı, bu teknolojiye dair farkındalığı artırmayı, etik ilkeler çerçevesinde kullanmayı ve eleştirel bir sorgulama ile değerlendirmeyi ifade eder. Sonuç olarak, yapay zekânın etkin kullanımı hepimizin kapasitesini olağanüstü ölçüde artıracaktır.

kitap değerlendirmesi:
körfez bölgesinin politik ekonomisi
ve emek piyasası
iktisat yayınları, istanbul 2022

erhan akkaş*

Körfez Bölgesinin Politik Ekonomisi ve Emek Piyasası kitabı, Körfez bölgesinin sosyo-ekonomik yapısını ve emek piyasasını derinlemesine inceleyerek, bölge ülkelerinin ekonomik dönüşüm süreçlerine dair kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Bu derleme kitapta, her bir Körfez ülkesinin özgün ekonomik ve toplumsal dinamikleri ele alınarak emek piyasasında yaşanan dönüşümler ve karşılaşılan zorluklar tartışılmıştır. Ayrıca kitap, bu ülkelerin petrol sonrası döneme dair hedeflerini ve bu hedeflere ulaşmak için uyguladıkları ekonomik reformları derinlemesine tartışmaktadır. Bu kitabı önemli kılan özelliklerden biri, kitapta sadece petrol zengini altı Körfez ülkesine odaklanılmadan bölgede ekonomik zorluklar yaşayan Irak, İran ve Yemen gibi ülkeleri de kapsayarak tematik bir inceleme yapılmış olmasıdır. Böylece, Körfez bölgesindeki tüm ülkelerin sosyal dokusundaki değişimler, emek piyasalarındaki eşitsizlikler ve kalkınma stratejilerinin gelecekteki etkileri üzerine önemli bir

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İslam İktisadı ve Finans Bölümü, erhanakkas@sakarya.edu.tr

analiz sunulmuştur. Kitap toplamda her biri farklı ülkeleri (Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak, İran, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan, Umman ve Yemen) inceleyen dokuz bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde, Bahreyn'in emek piyasasındaki yapısal sorunlar ve toplumsal çatışmalar ele alınmıştır. Özellikle Bahreyn'deki mezhepçilik ve milliyetçilik dinamiklerinin, emek piyasasında önemli bir yer tuttuğu belirtilmiştir. Şii çoğunluğunun, Sünni yöneticiler tarafından yönetilmesi, kimlik temelli ayrımcılığın derinleşmesine neden olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu ayrımın, emek piyasasında da kendini göstermesi bölümün önemli argümanlarından biridir, çünkü iş gücünün büyük bir kısmı yabancı mavi yakalı işçilerden oluşmakta ve bu durum toplumsal eşitsizlikleri körüklemektedir. Bir diğer önemli husus ise *kafala* sistemi ve milliyetçilik gibi unsurların, iş gücü dinamiklerini şekillendiren temel faktörler arasında yer almasıdır. Daha öz bir ifadeyle bu bölüm, Bahreynlileşme sürecinin, devletin ekonomik ve siyasal önceliklerinin bir yansıması olduğunu savunarak, petrol üretiminin emek piyasasında yalnızca bir yansıma oluşturduğuna ve esas belirleyici faktörlerin siyasal yapı ve toplumsal dinamikler olduğuna dikkat çekmiştir.

İkinci bölümde ise Körfez bölgesinin en gelişmiş ve en zengin ülkelerinden biri olan ve ekonomisini hızlı bir şekilde çeşitlendiren Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) incelenmiştir. Bu bölümde, BAE'de yaşanmakta olan dönüşüm ile Muhammed bin Zayed'in liderlik anlayışı ve politik anlayışı arasında bir ilişki kurularak hâlihazırda yapısal problemlere sahip olan emek piyasasının daha da sorunlu hale geldiği iddia edilmiştir. BAE, yerli nüfusun özel sektörde daha fazla yer almasını sağlamak amacıyla "Emirlikleşme" politikalarını hayata geçirmiştir. Ancak, yerli iş gücünün düşük ücretli işlere girmekte isteksiz olduğu ve teknik açıdan yetersiz olduğu belirtilmiştir. Yabancı işçilerin düşük ücretli işlerde yoğunlaşması, sosyal uyumsuzlukları artırmış ve çalışma koşullarına ilişkin sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bölümde, BAE'nin yerli istihdamı artırmaya ve göçmen işçilerin yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik stratejiler geliştirmiş olmasına rağmen, gelecekteki kalkınma sürecinde sosyal uyum ve adaletin sağlanmasının önemli bir zorluk olduğu ifade edilmiştir.

Üçüncü bölümde; Irak'ın, Körfez bölgesinin petrol zengini ülkelerinden biri olmasına rağmen, uzun süredir devam eden iç savaşlar, bölgesel çatışmalar, siyasal istikrarsızlık ve altyapı eksiklikleri nedeniyle büyük ekonomik zorluklarla karşı karşıya kaldığı vurgulanmıştır. Ayrıca, yüksek işsizlik oranları ve genç nüfusun büyük bir kısmının emek

piyasasına katılamaması gibi yapısal sorunlar da dikkat çekilen diğer önemli hususlardandır. Bölümde, Irak'ın kötü bir ekonomiyle değil, siyasi yönetim eksiklikleriyle karşı karşıya olduğu ifade edilmiştir. Son olarak Irak'ın, dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip olmasına rağmen, ekonomik buhranın temel sebepleri arasında uzun süren savaşlar nedeniyle artan güvenlik ve askeri harcamalar, bozulan altyapıların yeniden inşası ve kronikleşmiş yolsuzluk ve rüşvet gibi sorunların yer aldığı belirtilmiştir.

Dördüncü bölümde ise zengin doğal kaynak rezervlerine sahip olmasına rağmen, uluslararası ekonomik yaptırımlar nedeniyle ekonomik zorluklar yaşayan İran incelenmiştir. Petrol gelirleri, İran'ın ekonomik yapısının temelini oluştursa da uluslararası yaptırımlar ve siyasi belirsizlikler, ekonomik sorunları derinleştirmiş ve işsizlik oranlarını kronik hale getirmiştir. Hükûmetin, özellikle Direniş Ekonomisi Doktrini gibi stratejileri, bu sorunlara karşı çözüm arayışlarını içermektedir. Ancak bu stratejiler dışa bağımlılığı azaltmaya yönelik olsa da ülkenin ekonomik verimliliğini artırmak ve yerel iş gücünü daha etkin bir şekilde istihdam etmek açısından önemli engellerle karşılaştığı belirtilmiştir. Ayrıca, yabancı yatırımcıların İran'ı tercih etmemesi ve ABD gibi uluslararası aktörlerin uyguladığı ekonomik yaptırımların bu sorunların temel sebepleri arasında olduğu ifade edilmiştir.

Beşinci bölümde, kişi başına en yüksek milli gelire sahip olan Katar ele alınmıştır. Katar'ın rantiyer bir ekonomi yapısına sahip olduğu ve bu yapının, aileler ve kabileler üzerinden kurulu ayrıcalıklı bir sınıfın toplumu şekillendirdiği ifade edilmiştir. Bu durumun, Katar'ın emek piyasasına da yansıdığı ve burada, vatandaşlar ile göçmen iş gücü arasında belirgin bir sınıfsal ve ekonomik hiyerarşi bulunduğu vurgulanmıştır. Bölümde, Katar iş kanunu incelenmiş ve özellikle Körfez krizi sonrası ve Covid-19 sürecinde emek piyasasında yaşanan değişimler ile karar vericilerin bu konuda nasıl bir yaklaşım sergilediği ele alınmıştır. Bu incelemeler-

“Kitabı önemli kılan özelliklerden biri, kitapta sadece petrol zengini altı Körfez ülkesine odaklanılmadan bölgede ekonomik zorluklar yaşayan Irak, İran ve Yemen gibi ülkeleri de kapsayarak tematik bir inceleme yapılmış olmasıdır. Böylece, Körfez bölgesindeki tüm ülkelerin sosyal dokusundaki değişimler, emek piyasalarındaki eşitsizlikler ve kalkınma stratejilerinin gelecekteki etkileri üzerine önemli bir analiz sunulmuştur.”

“Kitapta, Körfez bölgesindeki emek piyasaları ve sosyo-ekonomik yapılar derinlemesine incelenmiş; her bir ülkenin karşılaştığı yapısal zorluklar, toplumsal eşitsizlikler ve ekonomik reformlar ele alınmıştır. Bölge ülkelerinin petrol bağımlılığından kurtulma ve ekonomik çeşitlenme hedefleri doğrultusunda karşılaştıkları fırsatlar ve zorluklar üzerine önemli değerlendirmeler yapılmıştır.”

le, Katar’daki emek piyasasında göçmen işçiler ve yerli nüfus arasındaki dengesizlikler ve bu eşitsizliklerin toplumsal gerilimlere yol açtığı ifade edilmiştir.

Altıncı bölümde, Kuveyt’in ekonomik yapısı ve emek piyasasındaki yapısal sorunlar ele alınmıştır. Bu bölümde, Kuveyt’in zengin ve gelişmiş bir ekonomi olmasına rağmen emek piyasasında yerli nüfus ile yabancı iş gücü arasındaki birtakım farklılıkların olduğu belirtilmiştir. Yerli vatandaşların genellikle kamu sektöründe çalıştığı, özel sektörde ise yabancı iş gücünün yoğun bir şekilde yer aldığı ifade edilmiştir. Bu durumun, ülkedeki sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri pekiştiren bir faktör olarak öne çıktığı vurgulanmıştır. Kuveyt’in 2035 vizyonu çerçevesinde ekonomik çeşitliliğin artırılmasının ve özel sektörün güçlendirilmesinin hedeflendiği, ancak yerli iş gücünün özel sektöre katılımını artırmak için çeşitli reformlara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Yerli iş gücünün özel sektördeki düşük ücretli işlerde çalışmaya istekli olmamasının, bu hedefin gerçekleştirilmesinin önündeki en büyük engel olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, göçmen işçilerin çalışma koşullarının zorluğu ve yaşam standartlarının düşük olduğu, bu durumun önemli bir toplumsal sorun oluşturduğuna dikkat çekilmiştir.

Yedinci bölümde, Suudi Arabistan’ın ekonomik, siyasi ve toplumsal yapısı incelenmiştir. Suudi Arabistan’ın, Körfez bölgesinin en büyük ekonomisine ve en fazla petrol gelinine sahip olmasına rağmen Vizyon 2030 çerçevesinde ekonomik çeşitliliği artırmayı hedeflediği belirtilmiştir. Bu çerçevede, Suudi Arabistan’da enerji sektörünün ekonomide etkisini azaltmaya yönelik politikalar uygulandığı ve turizm, teknoloji ve sanayi gibi yeni sektörleri teşvik etmeye yönelik politikalar geliştirildiği belirtilmiştir. Ayrıca, Suudi Arabistan’ın emek piyasasında yabancı işçilerin büyük bir yer tuttuğu ve özellikle inşaat, sağlık ve hizmet sektörlerinde çalışan yabancı işçilerin ülkenin kalkınmasına önemli katkılar sağladığı vurgulanmıştır. Ancak, bu durumun toplumsal eşitsizlikleri derinleştirdiği, yerli nüfusun ise düşük ücretli işlerde çalışmaya istekli olmadığı ifade edilmiştir.

Vizyon 2030 çerçevesinde, yerli iş gücünün özel sektörde daha fazla yer alması için çeşitli reformlar yapılması gerektiği, fakat yerli iş gücünün düşük ücretli sektörlerle çekilmesinin ve kültürel engellerin aşılmasının en büyük zorluklar olduğu belirtilmiştir.

Sekizinci bölümde, diğer Körfez ülkelerine göre göreceli olarak daha düşük petrol gelirine sahip olan Umman'ın yaşadığı ekonomik zorluklar ve artan işsizlik oranları ele alınmıştır. Bu bölümde, Umman'ın son yıllarda petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara ve ekonomik krizlere karşı ekonomisini çeşitlendirmeye yönelik çabaları tartışılmıştır. Ancak bu çabalar, özellikle emek piyasasında karşılaşılan önemli zorluklar nedeniyle sınırlı bir başarıya ulaşmıştır. Bu bağlamda bu bölümde, Umman hükümetinin yerli iş gücünü istihdam etmeyi teşvik etmek amacıyla başlattığı “Ummanlılaştırma” politikalarının hızlandırıldığı belirtilmiştir. Yerli iş gücünün, özellikle genç nüfusun, özel sektörde daha fazla yer alması için atılan bu adımların, yerel iş gücünün eğitimsizlik ve düşük maaşlı işlerde çalışmaya isteksizliği gibi engellerle karşılaştığı vurgulanmıştır. Ayrıca bu bölümde, Umman'daki göçmen iş gücünün ülke ekonomisindeki önemli katkıları ve göçmen işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi çabaları da ele alınmıştır. Bu düzenlemelerle birlikte Umman'ın, dış iş gücünü kontrol altına almayı ve yerel iş gücünü önceliklendirmeyi amaçlayan çeşitli politikalar geliştirdiği ifade edilmiştir.

Son bölümde Yemen'in, uzun süredir devam eden iç savaş, ekonomik krizler ve yüksek yoksulluğun etkisiyle büyük bir yapısal çöküş yaşadığı vurgulanmıştır. İç savaşın Yemen'in emek piyasasında büyük dengesizliklere yol açtığı, işsizlik oranlarını yükselttiği ve kamu harcamalarının büyük ölçüde yoksullukla mücadeleye yönlendirildiği ifade edilmiştir. Bölümde, Yemen'in en önemli sorunlarından birinin emek piyasasında artan çocuk işçiliği olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Yemen'in yaşadığı olumsuz koşulların, bölgesel ve küresel emek piyasasına entegre olma noktasında ciddi zorluklar oluşturduğuna dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, Yemen'in emek piyasasında dönüşüm ve yeniden yapılandırma sürecinin toplumsal istikrarı sağlamak için uzun vadede kritik öneme sahip olduğu ifade edilmiştir. Bölümde ayrıca Yemen'in politik ekonomisinin tarihsel geçmişi ele alınarak iç savaşın yansımaları, bölünmüş devlet yapısı üzerinden tartışılmıştır. İkili merkez bankası ve değişen vergi sistemleri incelendikten sonra, bu süreçlerin emek piyasasına etkileri ve özellikle genç nüfustaki işsizlik oranlarının artışı üzerinde durulmuştur.

Genel olarak bu kitapta, Körfez bölgesindeki emek piyasaları ve sosyo-ekonomik yapılar derinlemesine incelenmiş; her bir ülkenin karşılaştığı yapısal zorluklar, toplumsal eşitsizlikler ve ekonomik reformlar ele alınmıştır. Bölge  lkelerinin petrol bağımlılığından kurtulma ve ekonomik çeşitlenme hedefleri doğrultusunda karşılaştıkları fırsatlar ve zorluklar üzerine önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Kitap, Körfez bölgesindeki ekonomik dönüşüm ve emek piyasası üzerinde derinlemesine analiz yapmak isteyen ve Orta Doğu ekonomisine ilgi duyan akademisyenler, araştırmacılar ve lisansüstü öğrencileri için değerli bir kaynak teşkil etmektedir.

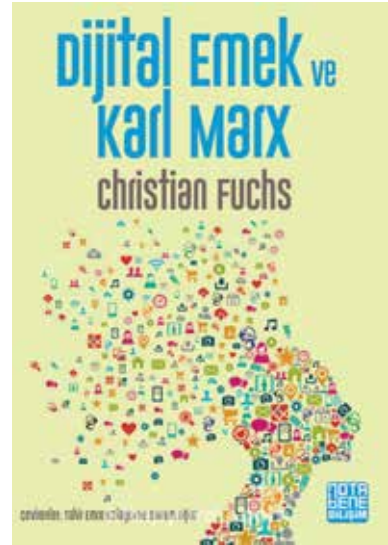
kitap değ erlendirmesi: dijital emek

fuchs, c. (2019). dijital emek ve karl marx. ( ev. t. e. kalaycı ve s. oğuz). istanbul: nota bene

emre atlıhan*

“ ok boyutlu küresel eşitsizliklerin olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Bu dünyayı anlamak ve değiştirmek için sınıf, kriz, eleştiri ve kapitalizm üzerine düşünmemiz gerekiyor.” (s. 73)

Emek kavramı, doğada elde edilen veya elde edilmiş olandan elde edilen bir  z n belirli ihtiyaçları karşılamak ve kullanım değeri yaratmak amacıyla yürütülen kasıtlı bir faaliyet olarak görülmektedir. Kelimenin Türkçe etimolojisine bakıldığında “zorluk, zahmet, eziyet” anlamına gelen s z c kten evrildi i görülmektedir. Kelimenin Batı dillerindeki karşılığında da kökeni Latince’de “ağır i , ızdırap ve dert” kelimelerinin karşılığı olarak görülen “laborem” sözcüğüyle ilişkilendirilmektedir. Bu anlamda emek, doğada elde edilen veya elde edilmiş olandan elde edilmesi hasebiyle hem fiziksel hem de soyut çerçevede görülebilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Geniş bir spektrumda emek kelimesi kullanım değeri yaratmak amacıyla katlanılan ızdırap olarak algılanabilir. Bu noktada tanımın tamamlanabilmesi ve emeğin doğru bir çerçeveye

* emre.aatlihan@outlook.com

yerleştirilebilmesi için tanımda zımni olarak verilen kullanım değeri ifadesinin ve faaliyetin kaynağı ve nedeni olan metanın daha belirli hâle getirilmesi gerekmektedir.

İnsanlar hem fiziksel olarak hem de fikirlerin üretilmesi ve toplumun örgütlenmesi adına sonu olmayan sosyal ve politik ilişkilere dâhil olmaktadır. Bu çerçevede Marx, ekonominin tüm toplumlarda üretim sürecini, bölüşümü ve tüketimi içerdiğini ve emeğin de bu sisteme gömülü olduğunu açıklamaktadır. Kapital'in birinci cildinde Marx, kapitalizm tartışmasının sunumuna ilk olarak metanın tanımını yaparak başlamaktadır. *"Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, 'muazzam bir meta birikimi' olarak kendini gösterir, bunun birimi tek bir metadır. Araştırmalarımızın bu nedenle, metanın tahli-i ile başlaması gerekir."* Metalar, Marx tarafından dört farklı boyutun birleşmesiyle meydana gelmektedir. Bunlardan ilki metaların satılmak ya da mübadele için üretilmesidir. Bu boyut Adam Smith'in elmas ve su paradoksunun da temelini oluşturan bir değer sorununun kaynağını oluşturmakta; bir metanın mübadele unsuru veya amacı olarak üretilmesi, kullanım değerinin yanı sıra bir de mübadele değerine sahip olmasına neden olmaktadır. Marx için bir metanın kullanım değeri ve mübadele değeri daha sonra da açıklanacağı üzere üretimi esnasında harcanan emek değerine eşit olmalıdır. Aynı zamanda bir metanın mübadele edilebilmesi için sosyal anlamda insanları bir araya getirme ve emeğin karşılaştırılmasını sağlama gibi fonksiyonlara sahip olan mübadele mekanizmasına "piyasa"ya ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla birlikte Marx, farklı satıcılar ve alıcılar arasındaki rekabetin fiyatı oluşturma ve fiyatın daha sonra üretim sürecini etkileyeceği varsayımından farklı olarak farklı mübadelenin farklı özelliklerine bağlı olarak farklı değer biçimleri anlatısı sunmaktadır. Meta biçiminin bir diğer boyutu metaların kendi aralarında görece tek tip olmalarıdır. Bu noktada doğal maddelerin özelliklerinin tek tip bir ürün haline getirilmesinde metanın maddi toplumsal karakteristiğine referans yapılmaktadır. Üçüncü olarak meta ayırt edici toplumsal emek sürecine sahiptir. Bu süreç metanın üretimindeki emeğin, üretim araçlarının ve tekniklerin birleştirilmesi sürecini ifade etmektedir. Bu anlamda bu noktada bilginin teknikle olan uyumunun altının çizilmesi emeğin bilgi boyutunu da açıklamaktadır. Son olarak metaların fayda ya da kullanım değerleri vardır. Bu noktada kullanım değerinin toplumsallığı bir diğer özellik olan mübadele edilebilirliği tarafından zaruri kılındığı için bireyin kullanım değeri aynı zamanda toplumun kullanım değerine yansımaktadır. Meta üretimi ya-

ratılan kullanım değerinin toplumsal nispet kazanmasını gerektirmektedir.

Yukarıdaki boyutlarla birlikte emeğin konusu olan metalar, fiziki nesneler veya fiziki kullanım amacıyla üretilmiş olarak algılanmak yerine etrafındaki insani ve toplumsal ilişkilerin içerisinde şekillenen ve sosyal sistemin parçası hâline gelen şeyler olarak algılanmaktadır. Meta kelimesi bu anlamda fiziksel şey bağlamında değil, toplumsal pratik anlamında değerlendirilmelidir.

Metaların üretimi aşamasında “biçimlendirilmiş emeğin çift yapılı karakteri” kullanım değeri üreten somut emeği ve değer üreten soyut emeği barındırmaktadır. Bu anlamda Marx’a göre metanın değeri kullanım değeri ve değişim değeri olarak ayrı ayrı düşünülmelidir. Yukarıda bahsedildiği gibi emeğin toplumsal değer taşıması da elzemdir. Marx’a göre kullanım değeri, bir malın nesnel niteliklerine dayanarak insan ihtiyaçlarını karşılama kapasitesini ifade ederken mübadele değeri ise toplumsal olarak gerekli emek zamanı tarafından belirlenir.

Kullanım değeri, bir ürünün üretiminde harcanan emek gücüyle doğrudan ilişkilidir ve piyasa mekanizmasının olmadığı dönemlerde, ürünün değerini belirleyen temel unsur olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, üretim sürecinde işçinin harcadığı emek, üretilen malın fiziksel ihtiyaçları karşılama kapasitesi ile doğrudan orantılıdır. Ancak Marx, sanayileşme süreci ve kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimiyle birlikte, kullanım değerinin yanı sıra değişim değerinin de belirleyici bir unsur hâline geldiğini öne sürer. Kapitalist üretim sisteminde, işçi emeğini üretim sürecinde harcarsa da bu emek doğrudan kendisi için bir değer yaratmaz. Bunun yerine, işçinin harcadığı emek, kapitalistin artı değer elde etmesini sağlayan bir mekanizmaya dönüşür. Marx’a göre, tüm malların değeri, üretim sürecinde harcanan emek tarafından belirlenir ve bu emek, artı değer yaratma kapasitesine göre üretken veya üretken olmayan emek olarak sınıflandırılır.

“Günümüzde üretim maliyetlerinin azaltılması amacıyla üretim süreçleri sıkı bir dönüşüm içerisinde. Geleneksel üretim yöntemlerinin terk edilerek daha kısa sürede daha fazla metanın üretilmesi için üretim süreçlerinin modernize edilmesi, günün sonunda temel maksimizasyon problemini değiştirmemektedir.”

“Bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretimi esnasında emek, farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde tezahür etmektedir. Bununla birlikte internet gibi kapsayıcı ağların yükselişi ve tamamen dijital platformlarda gerçekleşen işler için “dijital emek” kavramı emek biçimi olarak değerdendirilmektedir.”

“Küçücük delikte sürünürken, ellerinizi ve parmaklarınızı kullanarak kazıyorsunuz, doğru dürüst kazmak için yeterince boşluk yok ve her tarafınız kötü bir şekilde sıyrıklarla doluyor. Ve sonra, elinizde kalay taşıyla birlikte nihayet dışarı çıktığınızda, onu sizden silah zoruyla almak için bekleyen askerlerle karşılaşıyorsunuz. Bunun anlamı ekmek alabileceğiniz hiçbir şeyinizin olmamasıdır. Dolayısıyla biz her zaman açız” (Finnwatch 2007, 20).

Kapitalizmde artı değerin maksimizasyonu, girdi maliyetlerinin minimizasyonunu gerektirmektedir. Bu çerçevede günümüzde üretim maliyetlerinin azaltılması amacıyla üretim süreçleri sıkı bir dönüşüm içerisinde. Geleneksel üretim yöntemlerinin terk edilerek daha kısa sürede daha fazla metanın üretilebilmesi için üretim süreçlerinin modernize edilmesi, günün sonunda temel maksimizasyon problemini değıştirmemektedir. Bu esnada dünyanın dijitalleştirilmesi, çağın en önemli trendi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijitalleşme kelimesi günümüzde kullandığımız elektronik aletlerden farklı olarak temelde verinin elektronik olarak işlenmesi ve gösterilmesi süreciyle ilgilidir. Bu nedenle, dijitalleşme sürekli döngü hâlinde verileri birleştirmek ve anlamlı çıkarımlar yapmak olarak algılanmalıdır. Küreselleşmeyle hız kazanan dijital dönüşüm, temelde sayısal olarak işlenen verilerin insanlar tarafından üretim süreçlerinde kullanılmak üzere birleştirilmesi ve işlenmesi anlamına gelmektedir. Bu süreçte, geleneksel iş modelleri yerini veri analitiği, yapay zekâ, bulut bilişim, nesnelerin interneti ve otomasyon gibi dijital teknolojilere bırakmaktadır.

Ekonominin odak noktası olan dijital dönüşüm alanı, ülkelerin birbiriyle rekabetini artırarak hizmet kalitesini yükseltirken maliyetleri düşürmek suretiyle ekonomik büyümeyi sağlayacağı bir fırsat penceresi sunmaktadır. Öte yandan iş süreçlerinde insan gücünün tasfiye edilmesi ve yerine makinelerin getirilmesi sosyal anlamda da bir dönüşümün kaynağı olarak dijital dönüşümü karşımıza çıkarmaktadır. Bu süreç eğitim, sağlık ve ulaşım hizmetlerinin ulaştığı kişi sayısını artırırken aynı zaman-

da istihdamın dolaylı yollardan azalması, belirli sosyal güvenlik güvencelerinin sağlanmasını zaruri kılmaktadır. Öte yandan bilgi iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ve bilgisayarlaşma eğiliminin artması, kapitalizmin ve çalışma ilişkilerinin değişiminde büyük etkiler doğurmuştur. Bir diğer taraftan bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretilmesi esnasında emek ve emeğin karşılığında alınan ücret dünyada gelir asimetrisini artırıyor gözükmektedir. Fuchs, dijital emeğin yukarıda açıklanmaya çalışılan kuramsal çerçeveden önce, ilk olarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretim süreçlerini coğrafi olarak farklı örneklerle ifade etmektedir.

Demokratik Kongo Cumhuriyeti (DRC), Etiyopya, Mozambik, Ruanda, Güney Afrika, Zambiya ve Zimbabve gibi Afrika ülkeleri; teknolojik araçların üretimi için kritik öneme sahip minerallerin en büyük üreticileri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, kıta genelindeki ülkeler bu minerallerin işlenmiş haliyle önemli bir ithalatçı konumunda bulunmamaktadır. Bu durum, Afrika'nın doğal kaynaklarının küresel pazarda ucuz iş gücü ile işlenmesine rağmen, bu sürecin ekonomik getirilerinden yeterince yararlanamadığını ve ekonomik anlamda dışlandığını göstermektedir. Afrika ülkelerinde mevcut çalışma koşulları, sahip olunan doğal zenginliklere rağmen yüksek dış borç yükü, düşük ücretler ve insani koşullardan uzak çalışma ortamları ile nitelendirilmektedir. Bu olgu, dünyanın az gelişmiş ekonomilerinde yaygın olarak görülmekte olup kapitalist sistemin düşük iş gücü ve girdi maliyetleri ile kâr maksimizasyonunu hedefleyen yapısını ortaya koymaktadır. Demokratik Kongo Cumhuriyeti, küresel iletişim teknolojisi ve batarya üretiminde temel bileşen olarak kullanılan çok sayıda değerli madene ev sahipliği yapmaktadır. Ancak ülke, siyasi istikrarsızlık ve güvenlik sorunlarıyla mücadele etmekte olup bu unsurlar, emeğin sömürüsü ve insani olmayan çalışma koşullarının devam etmesine neden olmaktadır.

Afrika ve diğer az gelişmiş bölgelerden çıkarılan değerli minerallerin işlenme aşaması genellikle Asya'nın modern endüstriyel merkezlerinde gerçekleşmekte olup özellikle Çin, Malezya, Endonezya ve Tayland gibi ülkeler, bu sürecin merkezinde yer almaktadır. Bu ülkeler, yer altı kaynaklarından elde edilen ham maddeleri, küresel pazarlara sunulmak üzere işlenmiş ürünlere dönüştürmektedir. Örneğin Hon Hai Precision (Foxconn), 2012 yılında dünyanın en büyük 156. şirketi olarak listelenmiş olup Apple gibi önde gelen markalarla küresel pazarda önemli bir oyuncu hâline gelmiştir. Bu fabrikalarda çoğunluğu kırsal bölgelerden gelen göçmen işçiler düşük ücretlerle çalışmaktadır. Ağır

çalışma koşulları ve düşük iş gücü maliyetleri, bu üretim merkezlerinin kâr maksimizasyonuna odaklanmasının bir sonucudur. 1984 yılında gerçekleşen bir suikast sonucu Hindistan başbakanlığına gelen Rajiv Gandhi, teknoloji odaklı bir ekonomi politikası benimseyerek özellikle bilgisayar endüstrisi alanında deregölasyon, yabancı yatırımları teşvik etme ve bilgi işlem teknolojilerinin ihracatına odaklanmıştır. Bu strateji, Hindistan’ın yazılım endüstrisinin küresel pazardaki etkinliğini hızla artırmış ve 2000-2009 yılları arasında yazılım ihracatında önemli bir büyümeye yol açmıştır. 2010 itibariyle, yazılım hizmetleri Hindistan’ın toplam hizmet ihracatının %54,4’ünü oluşturmuş, bu oran 2011 yılında %58’e yükselmiştir. Bununla birlikte, Hindistan iş gücünün yalnızca küçük bir bölümü bu sektörde istihdam edilmiş olup sektörün hızlı gelişimi düşük ücretler ve zorlu çalışma koşulları gibi emeğin sömürüsüne dayalı bir yapıyı da beraberinde getirmiştir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretimi esnasında emek, farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde tezahür etmektedir. Bununla birlikte internet gibi kapsayıcı ağların yükselişi ve tamamen dijital platformlarda gerçekleşen işler için “dijital emek” kavramı emek biçimi olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde kurumsal sosyal medya platformları, kullanıcı verilerini ticari bir meta haline getirerek hedeflenmiş reklamcılığa dayalı bir iş modeli benimsemektedir. Kullanıcıların oluşturduğu içerikler, profil bilgileri, sosyal ağları ve çevrim içi davranışları, bu platformların ekonomik değeri ürettiği temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, kullanıcıların platformlarda geçirdiği zaman ve ürettikleri veri, emek ile ilişkilendirilebilecek bir değeri yaratma sürecine dönüşmektedir. Bu süreç milyonlarca kullanıcının içerikleriyle birbirini besleyen sistemleri açıklamaktadır. Üretim ve tüketicinin birbirini beslediği “üretken tüketim” veya “prosumpsiyon” kavramı kullanıcıların hem üretici hem tüketici olarak platformların pazarlanmasında harcanan zımni emeği göstermektedir. Sonuç olarak kullanıcıların internet üzerindeki etkileşimleri sadece bireysel deneyimlerle sınırlı kalmayıp dijital ekonomide yeni bir değeri yaratma sürecine dönüşmektedir. Öte yandan bu süreç geleneksel çalışma modellerinden farklı olarak ücretlendirilmemekte ve boş zamanlarda gerçekleştirilmektedir. Bu yönüyle dijital emek kavramı, yukarıda bahsedilen nitelikte bir metanın üretilmesi esnasında ev içi ücretsiz emekle benzer şekilde kapitalist sistemin maliyetleri dışsallaştırma stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Tıpkı dijital araçların üretiminde olduğu gibi, maliyetlerin dışsallaştırılıp girdi minimizasyonu ve kâr maksimizasyonu amacıyla

gerçekleştirildiği bu süreçte, denetim mekanizmalarına tabi tutulmadan ve sınırlandırılmadan sürdürülebilir hâle gelen bir üretim yöntemi ortaya çıkmıştır. Araçların üretiminde fiziksel baskı ve zor kullanım, emek sömürüsünün belirli bir aracıyken dijital emekte bu baskı, daha çok sosyal ve psikolojik dinamikler üzerinden şekillenmektedir. Sosyal medya platformlarının, kullanıcıları belirli bir ekosistem içinde tutarak dijital hizmetlere olan bağımlılığının artmasını sağlaması, sermayenin bu süreçleri dolaylı yoldan kontrol etmesine imkan sağlamaktadır.

Öte yandan kapitalist üretim süreçlerinde işçilerin emeklerinden ve üretim araçlarından yabancılaştırılması, dijital emek bağlamında da benzer bir şekilde ortalaya çıkmakta; kullanıcılar platformları terk etmeleri hâlinde sosyal izolasyon ve dezavantajlı bir konuma düşme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Ek olarak kullanıcı deneyimleri ve etkileşimleri sermaye tarafından kontrol edilmekte, elde edilen ve işlenen veri bir emek olarak değerlendirildiğinde platform sahiplerince kullanılmaktadır. Bu çerçevede emeğin kontrol edilmesi, emeğin nesnesinden yabancılaştırma, emeğin araçlarından yabancılaştırma ve emeğin ürününden yabancılaştırma bağlamında kullanıcılar, geleneksel üretim biçimlerinde gözlemlenen yabancılaştırma çeşitleriyle karşı karşıya kalmaktadır.

Sosyal medya kullanıcıları, çevrim içi ortamda iki temel kullanım değeri üretmektedir. Bunlar bireysel iletişim ve kamusal görünürlük olarak özetlenebilmektedir. Platformlar aracılığıyla sosyal ilişkiler kurarak bireysel fayda sağlamaktır. Aynı zamanda, bu etkileşimler hedeflenmiş reklamcılığın altyapısını oluşturmakta ve sermaye için ek bir değer yaratmaktadır. Bu çift yönlü kullanım değeri, sosyal medya platformlarının hem kullanıcıların sosyal ihtiyaçlarını karşılayan hem de reklam sektörüne hizmet eden bir yapıya sahip olmasına yol açmaktadır. Kullanıcılar tarafından üretilen veri ve etkileşimler, platformlar tarafından metalaştırılarak ticari bir ürün hâline getirilmektedir. Böylece bireysel

“Christian Fuchs’un çalışması, Marx’ın emek kuramını yeniden değerlendirerek dijital emeğin sermaye birikim süreçlerindeki rolünü analiz etmektedir.”

iletişim ve toplumsal etkileşim sũreçleri, sermayenin doğrudan kazanç sağladığı bir mekanizmaya dũnũşmektedir.

Dijital emek kavramının ȳncũlerinden olan Christian Fuchs, Mark-sist terminolojiyle uyumlu bir şekilde yaptığı değerdendirmede, ȳretim sũrecinde insanların karar verici olmadığı ve hem ȳretim araçlarını hem de ȳretilen ȳrũnũ kontrol edemediğı bir yabancılaşmadan bahsetmektedir. Bununla birlikte Fuchs, literatũrdeki karşılıklı ȳretim tũketim ilişkisine ek olarak dijital emeği tanımlarken bilgi ve iletişim teknolojilerinin ȳretiminde kullanılan tũm emek biçimlerini kapsayacak bir tanımlama ȳnermektedir. Yukarıda ȳrneęi verilen ȳrũnũn ham maddesinin çıkarılması, montajı veyahut geliştirilmesi Fuchs’a gȳre dijital emeğin kapsamı içerisindedir. ȳzetle dijital emek, sadece prosumpsiyondan ibaret de değildir. Kũresel sȳmũrũ ekolojisinin bir parçası olan bilgi ve iletişim teknolojilerinin ȳretilimi esnasında ekolojinin her bir noktasında yabancılaşmayı içeren her bir adım dijital emek içermektedir. Dijital emek, dijital medya teknolojileri ve içeriklerinin ȳretilimi sũrecinde çalışan bireylerin, emekleri ve ȳrettikleri içerikle olan ilişkilerinin kapitalist sistem içinde yabancılaşmaya uğramasını ifade etmektedir. Bu bağlamda dijital emek, bireylerin kendi emek gũlerinin sermaye tarafından kontrol edilmesi ve yȳnetilmesiyle yabancılaştırıldığı bir durumu yansıtır.

Dijital emeğin kavramsal çerçevesine değindikten sonra bu yazıya konu olan “Dijital Emek ve Karl Marx” kitabı hakkında bilgi verilmesi ve Fuchs’un bu kitabıyla ilgili literatũrde tuttuğu yerin ȳnemine değinilmesi gerekmektedir.

Kitapta, Marx’ın emek ve değer kuramları temel alınarak dijital emek kavramı ele alınmakta ve bu bağlamda ilk olarak Marx’ın gũncellięi tartişılmaktadır. Marx’ın ve Marx felsefesinin kaynak aldığı literatũrden yoğun bir şekilde yararlanan çalışmada konuyla ilgili kuramsal ereve oluşturulduktan sonra tarihsel ve gũncel tartişmalar incelenmektedir. Bununla birlikte ȳ ana bȳlũmden oluşan kitabın ilk bȳlũmũnde, yukarıda ȳzetlemeye çalıştığımız teorik temellendirme yapılırken ikinci bȳlũmde, altı farklı vaka ȳretim ilişkileri incelenmektedir. Bu sayede Fuchs’un diğer çalışmalarında yaptığı gibi kavramın genişletilmesi ve tũm bilgi ve iletişim araçları ȳretim ekolojisinin dijital emeğin bir parçası olarak gȳrũlmesi gerektiği iddiası temellendirilmektedir.

Christian Fuchs’un alışması, Marx’ın emek kuramını yeniden değerdendirerek dijital emeğin sermaye birikim sũrelerindeki rolũnũ

analiz etmektedir. Kitap, dijital medya ve iletişim teknolojileri bağlamında izleyici emeğinin nasıl metalaştığını açıklarken birçok yaklaşımı bir araya getirmektedir. Fuchs, sosyal medya platformlarının kullanıcı verilerini ve etkileşimlerini sermaye birikimi için nasıl kullandığını detaylandırarak bu süreci, “internet üretici-tüketici (prosumer) meta biçimi” kavramı çerçevesinde ele almaktadır. Ayrıca, neoliberal politikalar doğrultusunda akademik emeğin nasıl yeniden yapılandırıldığını ve performans değerlendirme sistemlerinin akademik üretim üzerindeki etkilerini incelemektedir.

Kitap, Marx’ın emek kuramını yeniden değerlendirerek emeğin metalaşma sürecini ve izleyici emeğini ele almaktadır. Frankfurt Okulu ve Eleştirel Medya Ekonomisi bağlamında dijital emek olgusunu tartışan yazar, bu kuramsal yaklaşımların birbirini tamamlayıcı yönlerine dikkat çekmektedir. Ek olarak, neoliberal politikalar çerçevesinde akademik emeğin nasıl düzenlendiğini ve niceliksel performans değerlendirme sistemlerinin akademik üretim üzerindeki etkilerini irdelemektedir. Genel olarak eser, dijital emek çalışmalarına katkı sağlayan ve Marx’ın güncelliğini ortaya koyan önemli bir akademik kaynak niteliğinde değerlendirilmektedir. Literatürde, çalışmanın kuramsal derinliği, eleştirel perspektifi ve vaka analizlerinin hem akademisyenler hem de konuya ilgi duyan okuyucular için değerli bir referans oluşturacağı ifade edilmektedir.

film değerdendirmesi: maden emek, sömürü döngüsü ve sınıf bilinci

ayşenur sülün**

MADEN

Yönetmen-senaryo-yapımcı: Yavuz ÖZKAN,
Görüntü Yönetmeni: İzzet AKAY,
Oyuncular:
Cüneyt ARKIN, Tarık AKAN, Hale SOYGAZI,
Halil ERGÜN, Meral ORHONSOY,
Baki TAMER,
Yıl: 1978, **Süre:** 158'

Filmin Hikayesi

Yavuz Özkan'ın senaristliğini ve yönetmenliğini üstlendiği, 1978 yapımı Maden; emek-sermaye çelişkisini merkeze alan ve Türkiye'de politik sinemanın önemli yapıtları arasında gösterilen çarpıcı bir filmidir. Güvencesiz ve ağır çalışma koşullarına mahkûm edilen maden işçilerinin, sermaye sahipleri ve onların işbirlikçilerine karşı verdiği sınıf mücadelesini gerçekçi bir anlatımla ele alan film, işçi sınıfının bilinçlenme sürecini etkileyici bir şekilde yansıtır.

Bağımsız ve düşük bütçeli bir yapım olmasına rağmen Tarık Akan, Cüneyt Arkın ve Hale Soygaz gibi dönemin ünlü oyuncularını bir araya getiren Maden, yalnızca bir işçi direnişini anlatmakla kalmaz aynı zamanda sınıf bilincine erişememiş işçilerin, sistemin dayattığı sömürü düzenine nasıl hapsedildiğini de gözler önüne serer.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, aysenursulunn@gmail.com

Kütahya'nın Tunçbilek ilçesindeki gerçek bir maden ocağında çekilen Maden, yalnızca işçilerin zor çalışma koşullarını değil; onların aile yaşamlarını, sokaktaki mücadelelerini ve toplumsal dönüşüm süreçlerini de kapsayan bütünlüklü bir sınıfsal perspektif sunar. Film, dönemin Yeşilçam kalıplarından sıyrılarak işçi sınıfının mücadele dinamiklerini merkeze alması ile Türk Sineması'nda farklı bir yerde konumlanır. Bu başarısı, 15. Altın Portakal Film Festivali'nde aldığı ödüllerle de tescillenmiştir. Maden, En İyi Film ödülüne layık görülürken; filmdeki güçlü performanslarıyla Tarık Akan (En İyi Erkek Oyuncu), Hale Soygazi (En İyi Kadın Oyuncu) ve Meral Orhonsoy (En İyi Yardımcı Kadın Oyuncu) da festivalden ödülle dönmüştür. Seyirciden de büyük ilgi gören film, işçi sınıfının sinemadaki temsili açısından dönemin en çarpıcı yapımlarından biri olarak kabul edilmekte ve günümüzde de işçi mücadelesi ekseninde yapılan film analizlerinde önemli bir referans noktası olmaya devam etmektedir.

Maden'in yapım süreci de en az anlatısı kadar dikkat çekicidir. Film, yalnızca işçi mücadelesini anlatan bir yapım olmanın ötesine geçerek, doğrudan işçilerin desteğiyle hayata geçirilmiştir. Yapım aşamasında Yeraltı Maden-İş Sendikası ile iş birliği yapılmış ve film, işçilerin aidatlarıyla finanse edilmiştir. Ayrıca sendika, sansür kuruluna gitmeden önce filmi izlemek için Yavuz Özkan'dan Maden'in bir kopyasını da talep etmiştir. Dönemin ağır sansür uygulamaları göz önüne alındığında bu talep büyük bir risk taşısa da Yavuz Özkan bu riski göze alarak filmin doğrudan işçilere ulaşmasını sağlamıştır. Bunun üzerine sendika, Maden'i, örgütlü olduğu Zonguldak, Sivas (Divriği), Malatya (Hekimhan), Erzurum (Aşkale) ve Amasya (Yeniçeltik) gibi maden bölgelerinde işçi eğitimi için kullanmayı planlamış ve kopyalar ellerine ulaşır ulaşmaz bir projeksiyon cihazı edinerek seyyar bir beyaz perde ile maden ocaklarının bulunduğu köy ve kasabaları gezmeyi hedeflemiştir. Böylece Maden, yalnızca sinema salonlarında izlenen bir eser olmaktan çıkıp doğrudan işçilere ulaş-

“İşçilerin maruz kaldıkları ağır çalışma koşulları ve ölümcül iş kazaları, sermayenin kâr hirsının bir sonucu olmasına rağmen bu durum, sistem tarafından “kader” söylemiyle meşrulaştırılarak emekçilerin direniş gücü kırılmaktadır.”

tırılan ve onların mücadelesine katkı sağlayan bir araç haline gelmiştir. Sinemanın sadece bir anlatım biçimi değil, aynı zamanda toplumsal dönüşüm için de güçlü bir araç olabileceğini kanıtlayan Maden filmi hem üretim sürecindeki dayanışması hem de işçi sınıfının sesi olma misyonuyla Türk sinema tarihinde eşsiz bir yer edinmiştir.

Kader mi, Sermayenin Yazgısı mı?

Film, madenin karanlığıyla açılır. İlk olarak işçilerin baretlerinden szlen soluk ışıklar belirir, ardından yankılanan ayak sesleri duyulur. Bu ritmik ve sert adımlar, işçilerin asker disiplininde ve zorlu koşullar altında çalıştırıldığını hissettirmektedir. Ancak bu düzeni aniden alan keskin bir alarm sesi ile dehşet dolu çığlıklar bozar. Yetersiz güvenlik önlemleri nedeniyle yaşanan bir kaza sonucu madende bir işçi hayatını kaybetmiştir. Bu lm, acımasız kapitalist üretim ilişkilerinin kaçınılmaz bir sonucudur. Işiler; yenilenmeyen, eski ve ilkel araçlarla, iş güvenliği sağlanmadan, insan hayatının hiçe sayıldığı koşullarda madende çalışmaya zorlanmaktadır. Patronlar için ise önemli olan, üretimin sürmesi ve maksimum verimin elde edilmesidir.

Işiler, sessiz bir isyanın yükünü omuzlarında taşıyarak arkadaşlarını cansız bedenini madenden çıkarır. Hayatını kaybeden maden işçisinin eşinin, müzik olmadan yalnızca kendi sesiyle söylediği ağıt, filmin gerçekliğini artırırken işçilerin rgtszlğnn ve sömürü düzenine mahkmiyetlerinin bir yansımasını duyumsatmaktadır.

Işçi Bilincinin Bastırılması

Hikyenin kıvılcımını ateşleyen bu ölümün ardından işçiler, madenin ayhanesinde toplanır. Işilerin sınıf bilincine varmasını sağlamaya alışan İlyas (Cüneyt Arkın), suskunluğı bozarak şu sözleri haykırır: *“şu beş senede grizuda, gkte, su baskınında kaybettiğimiz adamın haddi hesabı yok. Gmbr gümbür gidiyorlar. Arkalarından  gün acınıyoruz, sonra eski tas eski hamam.”*

İlyas’ı dinleyen işçilerden biri, *“Mukadderat be İlyas Ağabey, ecel gelmiş cihana, baş ağrısı bahane.”* diyerek işçilerin madendeki ihmal-leri ve ölümleri kader olarak gördüğünü ve durumu sorgulamak yerine kabullenerek geiştirdiklerini ifade etmektedir. Bu sözler, işçilerin sınıf bilincinden koparılmış ve edilgenleştirilmiş olmalarının bir yansımasıdır. Işilerin maruz kaldıkları ağır çalışma koşulları ve ölümcül iş kazaları, sermayenin kr hırsının bir sonucu olmasına rağmen bu durum, sis-

tem tarafından “kader” söylemiyle meşrulaştırılarak emekçilerin direniş gücü kırılmaktadır. Bunun üzerine İlyas, ölümlerin kader olmadığını vurgulayarak isyan eder: “Ölenlere bak, hepsi genç, hepsi çakı gibi, taşı sıksalar suyunu çıkarırlardı. Ecel hep bizi mi buluyor, be?” dese de bir işçi, onun bu çıkışına hemen karşılık verir: “Tövbe de İlyas.” Bu diyalog, İlyas her ne kadar işçilerin ölümlerinin kader değil, ağır çalışma koşulları ve iş güvenliği ihmalleriyle ilgili olduğunu savunsa da işçilerin yaşananları dinsel bir çerçevede değerlendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Onlar için kazaların sebebi, mevcut üretim ilişkileri ya da patronların ihmalkârlığı değil, Tanrı’nın yazgısıdır. Bu yaklaşım, filmin alt metnindeki güçlü bir ideolojik mesajın da altını çizmektedir. İşçilerin kazaları sorgulamaktan kaçınmaları, dinsel bir perspektifle kutsallaştırılmış bir kader anlayışına dayanmakta ve bu sorgulamanın günah sayılacağı inancı, işçilerin bilinçlenmesini engelleyen önemli bir faktör olarak sunulmaktadır.

Sahnenin devamında İlyas, yaşananların alın yazısı değil, patronun yazısı olduğunu vurgulamak için çarpıcı bir örnek verir. İbrahim Dayı’nın “Çalışırken başıma bir ağrı saplandı, kusmaktan içim dışıma çıktı.” sözlerini hatırlatarak şöyle der: “Bu ne demek? Çalıştığı yerde gaz vardı. Gaz olan yerde işçi çalıştırılır mı? Şimdi söyleyin bakalım, bunun neresi alın yazısı? Bu bal gibi patronun yazısı!” İlyas’ın bu ifadeleri, kapitalist üretim ilişkilerinin işçi sınıfı üzerindeki tahakkümünü gözler önüne sererken, işçilerin sermayenin çıkarları uğruna sistematik bir şekilde sömürüldüğünü de güçlü bir biçimde vurgulamaktadır.

İlyas, maden ocağındaki ihmaller sonucu işçi arkadaşlarının hayatını kaybetmesinin ardından, işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi, güvenlik önlemlerinin artırılması ve üretimde son teknolojilerin kullanılmasıyla güvencesizliklerin önüne geçilmesi gerektiğini savunur. Bu doğrultuda, madene müfettiş çağırmak için imza toplamaya başlar. Ancak bu süreçte, işçi sınıfının içinde bulunduğu koşulları sorgulamaktan ne

“Göçüğün ardından hayatta kalan işçiler İlyas’ın cansız bedenini, omuzlarında taşıyarak madenin karanlık derinliklerinden gün yüzüne çıkarırlar. Bu sahne yalnızca bir liderin kaybını değil, işçilerin emek mücadelesine daha sıkı sarılmalarının bir sembolü haline gelir. İlyas, canı pahasına emeğin değerini ve mücadelenin zorunluluğunu göstererek, sınıf bilincinin kök salmasını sağlamıştır.”

“Gündüzleri erkeklerin attığı hal-kaları toplarken, geceleri ise sahneye çıkıp şarkı söylemek zorunda kalan Halkacı Kadın temsili, yalnızca işçi sınıfının emek gücünün değil aynı zamanda kadın emeğinin de nasıl sömürüldüğünü belirgin biçimde yansıtmaktadır. Kapitalist sistemde hem işçiler hem de kadınlar, sermayenin çıkarları doğrultusunda farklı biçimlerde sömürülmektedir.”

kadar uzaklaştırıldığını ve sınıf bilincinden nasıl koparıldığını gösteren çarpıcı bir sahne yaşanır. İmza toplanırken işçilerden biri alaycı bir tavırla müfettişin kendisini ilgilendirmediğini, asıl ilgilendiği şeyin maden ocağının yanında kurulan kumpanya çadırındaki dansöz olduğunu söyler. Bu sözler, işçilerin kendi yaşamlarını belirleyen koşullara karşı duyarsızlaştığını, mücadele girişimlerini ciddiye almadıklarını ve sistemin sunduğu geçici eğlencelerle oyalanmaya yönlendirildiğini yansıtmaktadır. Bu bağlamda sahne, sistemin işçileri edilgen hale getirme ve mücadele bilincini baskılama stratejisinin bir sonucu olarak okunabilmektedir.

Kadın Emeğinin Sömürüsü: Halkacı Kadın Temsili

Maden ocağının yanına kurulan kumpanya çadırı ise yalnızca işçilerin değil, kadın emeğinin de sömürüldüğünü göstermektedir. Bu kadınların arasında yer alan ve gündüzleri erkeklerin attığı halkaları toplarken, geceleri ise sahneye çıkıp şarkı söylemek zorunda kalan Halkacı Kadın temsili de yalnızca işçi sınıfının emek gücünün değil, aynı zamanda kadın emeğinin de nasıl sömürüldüğünü belirgin biçimde yansıtmaktadır. Kapitalist sistemde hem işçiler hem de kadınlar, sermayenin çıkarları doğrultusunda farklı biçimlerde sömürülmektedir. Erkek işçiler, fiziksel emekleri üzerinden üretim sürecinin bir parçası haline getirilirken, kadınlar ise hem bedensel hem de duygusal emekleriyle sistemin çarkları arasında sıkışıp kalmaktadır.

İşçi Sınıfının Görünmez Gücü

İşçilerin temsilcisi olarak seçilmiş olmasına rağmen, maden patronunun çıkarlarını savunan sendika başkanı, müfettiş getirme fikrinden işçileri vazgeçirmek ve onların gözlerini boyayarak mevcut koşullara boyun eğmelerini sağlamak amacıyla bir sendika toplantısı düzenler. Bu sahnede, sendika başkanının hamaset yüklü konuşmasından sonra İlyas, emek bağlamında öne çıkan ve

filmde belli aralıklarla tekrarladığı cümlelerini bir kez daha dile getirir: “*Aslında hepimiz çok işe yarıyoruz ama işe yaradığımızın farkında değiliz.*” sözleriyle, dünyayı var edenin, işçi sınıfının emeği olduğunu ve bu gerçeğin işçilerin farkındalığından kaçtığını vurgular. İlyas, konuşmasını şu sözlerle de derinleştirir: “*Bu dünyayı biz kuruyoruz ellerimizle, bunun şakası var mı? Tohumu toprağa atan biziz, bunun şakası var mı söyle, söyle bana, demiri potada kim eritiyor, çeliğe kim su veriyor?*”. Bu ifadeler, tarımdan ağır sanayiye kadar her üretim aşamasında işçi sınıfının etkin olduğunu ve onların emeği olmadan bu düzenin sürdürülemeyeceğini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. İlyas, işçi sınıfının sermayedarlardan daha güçlü olduğunu ve sermayedarların işçilerin emeğine bağımlı olduklarını vurgulayarak, işçilere kendi güçlerini hatırlatmaktadır. Bu söylem, tüm dünyanın işçi sınıfının emeğiyle inşa edildiğini ve bu emeğin ne kadar hayati olduğunu ön plana çıkarmaktadır.

İlyas, işçiler için büyük bir mücadele verirken, en yakın arkadaşlarından biri olan Nurettin bile bu mücadelenin farkında değildir. Halkacı Kadın gibi geçici eğlencelere yönelerek sistemin sunduğu anlık kaçışlara sığınmakta ve işçi sınıfının gerçek sorunlarını sorgulamaktan kaçınmaktadır. Bu sırada İlyas, işçilerin arasında adeta bir lider gibi sesini yükselterek onları birlik olmaya ve mücadele etmeye çağırır. Ancak onun bu yükselen sesi, patronlar için büyük bir tehdit haline gelir. İşçileri uyandırmaya ve haklarını talep etmeye teşvik eden İlyas’ı susturmak isteyen patronlar, onu fabrikanın girişinde vurdurur. Kanlar içinde yere yığılan İlyas hastaneye kaldırılır ancak bu saldırı işçileri korkutmak bir yana, onların arasındaki dayanışmayı daha da güçlendiren bir kıvılcım haline gelir. İlyas’ın uğruna mücadele verdiği bilinç, artık daha güçlü bir şekilde yayılmaya başlar.

Sınıf Bilincinin Uyanışı

İlyas hastanede yatarken onun sorumluluğunu üstlenen Nurettin, mücadelenin başarıya ulaşamayacağını ve emeklerinin karşılığını almanın imkânsız olduğunu dile getirirse de İlyas, pes etmenin bir seçenek olmadığını vurgulayarak, bu mücadeleyi kazanmak zorunda olduklarını hatırlatır. İşçi sınıfının emeği olmadan üretimin var olamayacağını ve bunun farkına varılmadıkça sömürü düzeninin devam edeceğini vurgular. Bu di-

yalog sırasında, madeni işleten patron ve sendika yetkililerinin hastaneye gelerek İlyas ile anlaşma yolları aramaya çalışması, Nurettin için büyük bir farkındalık yaratır çünkü patronların işçi sınıfının mücadelesinden gerçekten korktuğunu ve bu mücadelenin onlar için bir tehdit oluşturduğunu kavrar. Dolayısıyla bu karşılaşma Nurettin'in sınıf mücadelesinin haklılığına ve emeğin gücüne olan inancını pekiştirir. Bunun üzerine Nurettin evinin karanlık duvarlarını beyaza boyar. Bu sembolik eylem, onun artık geçici eğlenceler ve kayıtsızlıktan uzaklaşıp emeğin değerini ve mücadelenin ciddiyetini kavradığını simgelemektedir. Nurettin daha önce anlık hazlarla oyalanırken şimdi emeğinin gerçek anlamını fark etmiş ve işçi sınıfının örgütlü mücadelesinin bir parçası olmaya karar vermiştir.

İlyas'ın Kaybı ve Sınıf Mücadelesinin Kaçınılmazlığı

Birkaç gün sonra İlyas hastaneden çıkar ve işinin başına döner. Ancak işçiler için sömürü düzeni değişmemiştir. Maden yetkilisi, 17. ve 18. ocaklarda acil bakım gerektiğini patrona bildirir ama patron bu uyarıları siparişleri zamanında yetiştirme bahanesiyle göz ardı eder. İşçi emeğini yalnızca bir üretim aracı olarak gören kapitalist sistem, işçilerin hayatını maliyet hesaplarının ötesinde değerlendirmez.

İlyas'ın iyileşir iyileşmez işçileri bilinçlendirmeye devam ettiğini gören fabrika patronu, onun etkisini kırmak için bir plan yapar. İşçiler için büyük tehlike arz eden ve güvenlik önlemleri alınmamış olan 18. ocağa özellikle İlyas ve arkadaşlarının gönderilmesini emreder. Emek sömürüsünü sürdürebilmek adına, işçilerin yaşamını hiçe sayan bu karar, patronların işçi sınıfı üzerindeki tahakkümünün en acımasız örneklerinden biridir.

İlyas ve arkadaşları çalışmaya devam ederken ocakta büyük bir göçük meydana gelir. İşçiler, kapitalizmin karanlık yüzüyle bir kez daha karşı karşıya kalırken, karanlıkta yaşam savaşı verirler. Bu an, filmin en çarpıcı ve gerilim dolu sahnelerinden biridir. Göçüğün ardından hayatta kalan işçiler İlyas'ın cansız bedenini, omuzlarında taşıyarak madenin karanlık derinliklerinden gün yüzüne çıkarırlar. Bu sahne yalnızca bir liderin kaybını değil, işçilerin emek mücadelesine daha sıkı sarılmalarının bir sembolü haline gelir. İlyas, canı pahasına emeğin değerini ve mücadelenin zorunluluğunu göstererek sınıf bilincinin kök salmasını sağlamıştır. Artık işçiler için geri dönüş yoktur; sömürüye karşı örgütlenmek ve emeğin hak ettiği değeri almasını sağlamak, onların en büyük hedefi haline gelmiştir.

film değerlendirmesi: selvi boylum al yazmalım sevgi emekti: al yazmalım

yaren aydoğdu*

SELVİ BOYLUM AL YAZMALIM

Yönetmen: Atif YILMAZ

Yapımcı: Arif KESKİNER

Senarist: Ali ÖZGENTÜRK

Eser: Cengiz AYTMAOV

Oyuncular:

Türkan ŞORAY, Kadir İNANIR, Ahmet MEKİN

Görüntü Yönetmeni: Çetin TUNCA

Müzik: Cahit BERKAY

Yapım Yılı: 1977 **Süre:** 95 dakika

Filmin Hikâyesi

Hikâye, İstanbullu kamyon şoförü İlyas'ın, kamyonu ile Asya'nın köyünden geçmesi ile başlar. Birbirlerini görür görmez âşık olan Asya ve İlyas, her fırsatta buluşmaktadır. Kısa bir süre sonra kamyonu binip kaçarlar ve evlenirler. Samet adında bir çocukları olur. Sık sık uzun yola çıkan İlyas, günlerden bir gün yolda kalan yolcu minibüsünü kurtardığı için şoförlükten alınır ve bakım servisine verilir. Çok sevdiği kamyonundan ayrılan İlyas, ailesini ihmal etmeye başlar. Bu duruma dayanamayan Asya, İlyas'ın patronu ile konuşmaya gider ama durumu düzeltemez. Asya'nın patronu ile konuştuğunu öğrenen İlyas sinirlenir ve evi terk eder. Çalıştığı firmanın sekreteri Dilek Hanım ile kalmaya başlar. Aldatıldığını öğrenen Asya, Samet'i de alır ve evden gider. Yoldan geçen bir arabaya binen Asya, Cemşit adında bir adamla karşılaşır. Bu adam, gidecek yeri olmayan Asya ve Samet'e evini açar. Karısını ve çocuklarını depremde kaybeden Cemşit, Asya ve Samet'i ailesi yerine koyar. Aradan yıllar geçer ve Samet büyür. Oğlunun Cemşit'e baba

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
aydogduyaren1@gmail.com

“Cahit Berkay tarafından bestelenen filmin müzikleri, izleyenlerin hafızasında unutulmaz bir yer edinmiştir. Filmin hikayesini ve karakterlerin duygu durumlarını etkili bir şekilde yansıtan filmin müzikleri, dönemini aşan bir başarıya sahiptir. Berkay’ın bağlama ve klasik gitar enstrümanlarıyla oluşturduğu melodiler, film boyunca karakterlerin duygu değişimlerini güçlü bir şekilde aktarmaktadır.”

dediğini gören Asya, Cemşit ile evlenir. Bir gün Cemşit, yaralı haldeki İlyas’a rastlar ve onu eve getirir. İlyas, Asya ve oğlu ile yeni bir hayata başlamak ister. İki erkek arasında kalan Asya, âşık olduğu ve çocuğunun babası olan İlyas’ın yerine onlara emek veren, yuvasını açan ve onları koruyup kollayan Cemşit’i seçer.

Sevgi Emektir

Cengiz Aytmatov’un “Kırmızı Eşarp” romanından uyarlanan *Selvi Boylum Al Yazmalım*, çekildiği dönemde büyük ses getirmiş ve Türk Sineması’nın klasiklerinden biri haline gelmiştir. Başrollerinde Türkan Şoray ve Kadir İnanır’ın yer aldığı bu unutulmaz film, bir aşk hikayesini sevgi ve emek temaları etrafında şekillendirmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2014 yılında gerçekleştirilen halk oylamasında en iyi 100 Türk filmi arasında 6. seçilen *Selvi Boylum Al Yazmalım*, Asya karakterini canlandıran Türkan Şoray’a da Taşkent Film Festivali’nde “En İyi Kadın Oyuncu” ödülünü kazandırmıştır.

Al Yazmalım, odağına bir aşk hikayesini alsa da dönemin kırsal hayatını ve toplumsal değerlerini de gözler önüne sermektedir. Türk Sineması’nın usta yönetmenlerinden Atıf Yılmaz, yalnızca bir aşk hikayesi anlatmakla kalmamış, aynı zamanda izleyicileri insani ve ahlaki değerler üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Sevgi ve emek gibi evrensel temaların sorgulandığı bu filmde Anadolu insanının günlük yaşamı ve kente bakışı da ele alınmaktadır.

Filmin en ünlü repliklerinden “*Sevgi neydi; sevgi iyilikti, sevgi emektir.*” sözleri Cengiz Aytmatov’un eserinde yer almayıp senaryoya sonradan dahil edilmiştir. “Yazınsal söylemde ve filmsel anlatıda bazı sözler dikkat çekicidir. ‘Aldırma Gönül’, ‘Al Yazmalım’, ‘Selvi Boylum’, ‘Bitmemiş Sevdam Bitmemiş Türküm’, ‘Dağ Keçisi’, ‘Kekliği Düz Ovada Avlarım’, ‘Elveda Asya’, ‘Aşk Nedir?’, ‘Emek Nedir?’, ‘Aşk Emektir’, ‘Aşk Sevgidir’ gibi sözlerle sinemasal bir anlatıda beklenmedik bir ‘sonla’ karşılaşırız.” (Hakan, 2016, s. 383).

Bir aşk hikâyesini, sevgi ve emek temaları üzerinde şekillendiren *Selvi Boylum Al Yazmalım* filmi, sevginin yalnızca sözlerle değil, tutarlı davranışlar, sorumluluk bilinci ve emek ile anlam kazandığını anlatmaktadır. Asya'nın Cemşit'i seçmesi, sevginin emekle inşa edilen bir bağ olduğunu ifade eder. "Kişi, uğrunda emek harcadığı şeyleri sever ve kişi sevdiği şeyler için emek harcar." (Fromm, 1956, s. 48) Asya, her akşam İlyas'ı beklemeye devam etse de günden güne Cemşit'in ona verdiği emeğin değerini fark edecektir. "Gerçek anlamıyla sorumluluk, tamamiyle iradi bir edimdir. Benim başka insanların, ister belirgin ister gizli olsun, gereksinimlerine verdiğim yanıtıdır. Sorumlu olmak demek yanıt vermeye hazır olmak demektir." (Fromm, 1956, s. 48) İlyas, Asya'ya duyduğu aşka rağmen sorumluluklarını yerine getirmezken, gidecek yeri olmayan Asya ve oğluna yuvasını açan Cemşit, Asya'nın ve Samet'in mahrum kaldığı sevgiyi ve şefkati onlara karşılık beklemeksizin vermektedir. Asya'nın film boyunca sevginin ne olduğuna dair sorgulamaları, iç sesi aracılığıyla ifade edilmektedir: "*Sevgi neydi? Sevgi iyilikti, dostluktu. Sevgi emektir.*"

İlyas ve Asya'nın aşkının anlatıldığı *Selvi Boylum Al Yazmalım* filmi, sevgiye dair kalıplaşmış algıları sorgulayan bir anlatıya sahiptir. "İnsanlar sevgiye açlar; mutlu ya da mutsuz biten sayısız aşk hikayesi izlerler, yüzlerce saçma aşk şarkısı dinlerler. Buna rağmen, pek azı sevgiye ilişkin bir şeyler öğrenmenin gerekli olduğunu düşünür" (Fromm, 1956, s. 21). Cemşit ile tanıştıktan sonra sevginin bildiğinden çok farklı bir anlam taşıdığını anlayan Asya, sevginin gerçekten ne olduğunu yaşayarak öğrenmiştir.

Filmde Mekân, Zaman ve Anlatım Teknikleri

Filmde göze çarpan Anadolu manzaraları, köy ortamı ve Aslantaş Barajı inşaatı sahneleri hikâyeye gerçekçi bir arka plan sunmaktadır. Filmdeki mekânlar, karakterlerin duygusal durumlarını başarılı bir şekilde yansıtmaktadır. Geniş ve açık alanlar özgürlüğü, dar ve ev içi ortamlar ise hapsolmuşluk hissini vurgulamaktadır.

İlyas'ın kamyonu, onun yaşam alanını ve özgürlüğünü temsil etmektedir. "Kamyona yüklenen en önemli işlev ise 'güç'tür ve erkekliğin gücü ile koşuttur. Ayrıca kamyon, bir ev sıcaklığında döşenmiştir.

Filmin Karakterleri  zerine...

Asya: Her şeye rağmen İlyas’a âşık olan Asya, Cem it’i tanınmasıyla sevginin gerçekten ne olduğunu sorgulamaya başlamakta ve sevginin emek olduğunu anlamaktadır. Oğlunun güvenliği ve iyiliği  n plandadır ve her adımını sorumluluk duygusu ile atmaktadır.

İlyas: Kamyonunu adeta bir dost ve sırdaş gibi gören ve onu her şeyin önünde tutan İlyas, özgürlüğüne düşkün, bireyselliğini ön planda tutan bir “kentli” erkek profili çizmektedir. Karısını ve çocuğunu çok sevdiğini söylese de sözleri ve eylemleri arasındaki tutarsızlık onun “sorumsuz” bir karakter olduğunu ortaya koymaktadır.

Cem it: Asya ve Samet’e kucak a an Cem it, hiçbir karşılık beklemeden iyilik yapmayı ilke edinmiş, merhamet sahibi ve fedak r bir karakterdir. Asya’nın hala Samet’in babasına âşık olduğunu bilmesine rağmen sabırla beklemektedir. Cem it’in sevgisi, “Sevgi Kuramı”nın kurucusu psikanalist Erich Fromm’un belirttiği sevgi tanımını uyuşmaktadır: “Sevgi, sevdiğimiz şeyin büyümesi ve yaşaması için gösterdiğimiz etken (aktif) ilgidir” (Fromm, 1956, s. 47).

Burası, İlyas’ın canı gibi sevdiği, bir arkadaş olarak nitelendirdiği bir i  mek n olarak da okunabilir” (Hakan, 2016, s. 383).

Film, köyden kente g  n hızlandığı ve şehirleşme problemlerinin meydana geldiği 1970’li yılların Türkiye’sinde geçmektedir. Köydeki toplumsal yapı ve şehirleşme olgusu, Asya’nın annesi ile olan konuşmalarında verilmiştir.

1975’te yapımına başlanan Aslantaş Barajı ve Hidroelektrik Santrali şantiye alanında gerçekleştirilen inşaat sahneleri, filmin atmosferine gerçeklik katmakla kalmayıp aynı zamanda dönemin sosyo-ekonomik yapısına ayna tutan görsel bir belge niteliğindedir.

Filmde sıkça kullanılan i  sesler, karakterlerin geçmişle olan bağlantılarını vurgulayarak zaman olgusuna farklı bir bakış getirmektedir. Karakterlerin duygu durumları i  ses yoluyla verildiğinde zaman kavramını kronolojik bir ilerleyişten ziyade karakterlerin zihinsel durumlarına bağlı olarak hızlanabilen veya yavaşlayabilen bir olguya dönüşür. “Zaman akıp gitmiştir, İlyas’ın, zamanı acımasızca kullanması, aşkını, oğlunu ve işini geride bırakmasına neden olmuştur. Artık, Asya onun için ‘bitmemiş bir türküdür’, ‘bir sevdadır.’ Zamanı, ders aldığı bir anı olarak anımsamaya çalışır. Filmin sonunda ise, İlyas’ın i  sesleri, geçmiş bir meydan okuma olarak da alınılanabilir: ‘Elveda Asya, bitme-

miş sevdam, bitmemiş trkm benim.’ Burada zaman sorgulanır. Nedir zaman? Yaşanan tüm duygular mı? Yaşanan ‘an’ mı?’ (Hakan, 2016, s. 382).

Filmin diyalogları, dönemin dil anlayışını ve kırsal kesimin konuşma tarzını başarıyla yansıtmaktadır. Doğal ve samimi bir üslupla yazılan diyaloglar, izleyiciyi filmin içine çekebilmektedir. Karakterlerin konuşma tarzları, onların sosyal kimlikleriyle uyumludur. Asya ile İlyas arasında geçen diyaloglardan, İstanbullu İlyas’ın özgüvenli ve rahat, köylü Asya’nın ise çekingen ifadeleri hissedilmektedir. Asya ile annesinin arasında geçen diyaloglar, geleneksel aile yapısının beklentilerini vurgulayarak kırsal hayatın sosyal dinamiklerini yansıtmaktadır. Film boyunca duyduğumuz i sesler, karakterlerin söylemeye cesaret edemedikleri düşüncelerini aktararak onların duygu dünyalarını izleyiciye güçlü bir şekilde vermektedir. İ sesler, diyaloglarla tamamlanarak bir denge oluşturmaktadır.

Cahit Berkay tarafından bestelenen filmin müzikleri, izleyenlerin hafızasında unutulmaz bir yer edinmiştir. Filmin hikayesini ve karakterlerin duygu durumlarını etkili bir şekilde yansıtan filmin müzikleri, dönemini aşan bir başarıya sahiptir. Berkay’ın bağlama ve klasik gitar enstrümanlarıyla oluşturduğu melodiler, film boyunca karakterlerin duygu değişimlerini güçlü bir şekilde aktarmaktadır. Yerli ezgilerle modern tınların harmanlandığı müzik, bu yönüyle hem köy yaşamını hem de kent yaşamını vurgulamaktadır.

Kaynakça

FROMM, E. (1956). *Sevme Sanatı* (11. baskı). İstanbul: Say Yayınları.

HAKAN, F. (2016). *Türk Sinema Tarihi*. (3. baskı). İstanbul: İnkılap Kitabevi.

SERBEST BÖLÜM

geleneksel yaklaşımın ahlak eğitimi dilemmasına dair kuramsal bir çözümleme

hasan akgündüz*

Giriş

Mevcudiyeti olgusallığını aşan bütüncül gerçekliğin potansiyel yaşam enerjisi, bireysellikler aracılığıyla ifadeye dönüşmektedir. Yaşam enerjisi devinimine rahim teşkil eden bahse konu bireysellikler; insan icadı kullanılası ihtiyaç varlığı nesneler ve doğa yapımı yaşanılası aşk varlığı özneler olmak üzere iki alt grupta toplanmaktadır. Kendi dışında bir amaç için var edildiği belirtilen nesneler, bünyesinde yaşam enerjisinin varlık amacına uyarlı dıştan belirlenmiş koordinatlarla manipülatif devindiği yani kullanım talimatı kendi dışında olan esir düzenekler; naturasını deneyimlemek dışında varoluş amacı bulunmayan özneler ise aynı devinimin içkin koordinatlarla gerçekleştiği yani deneyim talimatı varlığında mündemiç ve kendinde nihayet olan özgür düzeneklerdir. Bu bağlamda literatürde ahlak-etik-kural tabir edilen yaşam enerjisi devinimine müzahir koordinatlar, mekanik düzenek ve gerçekleştirmelerin başlangıç, öznel düzenek ve gerçekleştirmelerin ise sonul değeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka deyişle epifenomen niteliğine haiz nesnelerin mekanik varoluşunda kural, *yol* olurken; yaşayan fenomenlerin öznel varoluşunda *yol*, *kural* haline gelmiş olmaktadır. İlintili

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Bü-yükkçekmece-İstanbul, hasan.akgunduz@iuc.edu.tr

olarak denebilir ki yaşam enerjisi devinimine referans olan koordinatlar itibariyle öznel, ahlaklı ve ahlaksız varlıklar olmayıp, ahlak kumaşından örülmüş yani naturası ahlaklı olan ve yaşayan ahlak olma niteliğiyle temayüz eden bireysel gerçekliklerdir¹.

Geleneksel Yaklaşımın Ahlak Eğitimi Dilemmasına Dair Kuramsal Bir Çözümleme başlıklı bu makalede, yukarıda ontolojik farkına işaret edilen öznel ahlaki zekâ aktivasyon süreçleri ve ahlak eğitimine geleneksel yaklaşımlar, kuramsal ve tarihsel veriler ışığında irdelenmeye çalışılmıştır.

1. Doğal ve Doğaüstü Öznelde Ahlaki Zekâ Aktivasyon Süreçleri

Yaşayan fenomenlerin varlığında mündemiç ahlaki zekâ potansiyele, doğal öznel ve yegâne doğaüstü özne olarak insanda farklı süreçler üzerinden aktifleşmektedir. Belirtilen aktivasyon sürecinin doğal özneldeki gerçekleşim karakteristiği, zihin ve bireysel inisiyatifin olmadığı bilinçsiz kendiliğindenlik; insandaki gerçekleşim karakteristiği ise zihin ve bireysel inisiyatifle rezonans halinde *kaybedip bulma* kutupsal sinerjisiyle işleyen bilinçli kendiliğindenliktir².

Öncelikle doğal öznel ahlaki zekâ aktivasyon süreci; doğal evrim kanuniyeti çerçevesinde dışıl ahlaki zekâ tohumlarının bilinçsiz yön zekasıyla kendini açacak çevresel eril uçlarla buluşması, akabinde tabiat öğretmeni marifetiyle evrensel eğitici enerjiye mazhariyeti ve bilinçsiz öğrenmeler temelinde çiçeklenerek doğal ahlak koduna dönüşmesi biçiminde tecelli etmektedir. Biyolojik doğumla eş zamanlı olarak devreye giren bu ahlak kodu, ilgili doğal öznenin varoluş serencamı boyunca yaşam enerjisinin *bilinçsiz iyilik - bilinçsiz yaratıcılık - bilinçsiz kutlama* modunda devinimine refakat etmiş olmaktadır. Naturası gereği

1 Tura, S. *Madde Mana*, Metis Yayınları, 2015, s. 256-318; Baudrillard, J. *Nesneler Sistemi*, Çev. A. Adanır. Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 2020, s. 6, 18, vd.; Harman, G. *Nesne Yönelimli Ontoloji*, Çev. O. Karayemiş, Enellekt Yayınları, İstanbul 2019, s. 8, 34, vd.; Dawkins, S. *Hayvanların Sessiz Dünyası*, Çev. B. F. Baytok, Çikolata Yayınları, İstanbul 2016, s. 28, vd.; Chamovitz, D. *Bitkilerin Bildikleri*, Çev. G. Koca, Metis Yayınları, İstanbul 2019, s. 6-17; Barrett, W. *İrrasyonel İnsan*, Çev. S. Özer, Hece Yayınları, İstanbul 2016, s. 40-47, vd.; Bergson, H. *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, Çev. M. Tunç, Dergah Yayınları, İstanbul 2017, s. 13, 22, vd.

2 Akgündüz, H. *Hurafe ve Gerçek İkileminde Eğitim*, Hayat Yayınları, İstanbul 2013, s. 34-59, 87-90; Barrett, W. a.g.e., s. 40-47vd; Radin, D. *Bilinçli Evren*, Çev. K. Budak, Omega Yayınları, İstanbul 2018, s. 423-459.

zihinsizlik, zihninde var olan doğal öznelere belirtilen ahlaki iklimi ve enerji akışkanlığını bozacak herhangi bir kültürel dış etki mümkün olmamakta; vaki her dışsal müdahale kısa sürede doğal ahlak koduna yeniden uyarlanmayı netice vermiş olmaktadır. Herhangi bir doğal öznedeki kendi naturası ve ait olduğu bütünle entegrasyon eksiğinden mütevellit yıkıcı enerji devinimiyle baş gösteren anomali ve şizofreniye rastlanmaması, mezkûr ontolojik korumayla ilişkili olsa gerektir. Ne var ki dış etkiye bağışık bahse konu ahlaki ontoloji; bir yandan doğal ahlak koduna yabancılaşmayı önlerken, bir yandan da bu kabil bireyselliklerin doğal sınırlayıcıları aşarak özgürlüğün yan ürünü mahiyetindeki ahlaki bilinçliliğe uyanış imkanını ortadan kaldırmış olmaktadır. Böylece doğal öznelere zihin ve bireysel inisiyatif olmaksızın bilinçsiz kendiliğindenlik süreciyle aktifleşen varoluşsal ahlaki zekanın ilk ve nihai olasılığı, *kötülüğü olmayan iyilik* temelinde doğal uygarlığa yahut *bilinçsiz iyilik ajanlığına* sabitlenmiş olmaktadır³.

Doğuştan getirilen ahlaki zekâ potansiyelinin insan benliğinde aktivasyonu, doğal öznelere nazaran daha karmaşık ama nitel fark yaratan bilinçli kendiliğindenlik süreciyle gerçekleşmektedir. Bu minvalde her insan, benlik mutasyonunun olağan naturası gereği varoluş serencamının üç farklı evresinde kültürel yaşam koordinatlarına nispetle *ahlak altı-ahlaklı-ahlak ötesi* tabir edilen üç farklı ahlak profiliyle karşılaşmış olmaktadır. Bunlar sırasıyla zihinsizlik, zihninde idrak edilen çocukluk evresi ve doğal ahlak profili/zihin oluşumunun gerçekleştiği egoist evre ve doğal-kültürel ahlak ikiliği profili/zihnin aşıldığı proaktif benlik evresi ve özgürlüğün yan ürünü olan varoluşsal ahlaki bilinçlilik yahut yaşayan ahlak profilidir⁴.

Her insanın deneyimlemek durumunda olduğu ilk ahlaki evre; doğal öznelere paralellik arz eden ve bilinçsiz kendiliğindenlik temelinde biyolojik doğumla eş zamanlı aktive olan doğal ahlak profilidir. Ahlak altı evre olarak nitelenen bu profilin ayırt edici özellikleri; yaşam enerjisi-

3 Radin, D. a.g.e., s. 423-459; Chamovitz, D. a.g.e., s. 17-23; Dawkins, S. a.g.e., s. 9-28vd; Taylor, M. Doğa Kitabı, Çev. S. Çayır, Maya Kitap, İstanbul 2019, s. 20-43 vd; Midovink, M. Eşyanın Tabiatı, Çev. S. Ak, Domingo Yayınları, İstanbul 2019, s. 10, 23. 4 Akgündüz, H. a.g.e., 2013, s. 185-191; Pieper, A. Etiğe Giriş, Çev. V. Atayman - G. Sezer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012, s. 196-252; Evkuran, M. Ahlak, Hakikat ve Kimlik, Araştırma Yayınları, İstanbul 2019, s. 20-33vd.; Gross, R. Psikolojide Temel Meseleler ve Tartışmalar, Çev. F. Zengin, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2019, s. 221-266; Taşkın, S. Aristoteles ve Kınalızade Ali'de Ahlak, Nobel Akademi Yayınları, Ankara 2019, s. 13-38.

nin benliğin naturası ve ait olduğu bütünle bilinçsiz birlik/uyum hâlinde sıfır şizofreni ve anomaliyle *bilinçsiz iyilik-bilinçsiz yaratıcılık-bilinçsiz kutlama* frekansında deviniyor olması, doğal benliğin zihinsizlik zihninde varoluşu hasebiyle kültürel etkilere bağışık ahlaki iklim ve aşılamaayan doğal sınırlayıcıların çerçevelediği doğal uygarlık yahut bilinçsiz masumiyettir⁵.

Yaşam enerjisi devinimine referans teşkil eden koordinatlar bakımından yine her insanın idrak etmek durumunda olduğu ikinci ahlaki evre, egoist ayna benliğe tekabül eden doğal-kültürel ahlak ikiliği profilidir. Zihin oluşumuyla başlayan bu sürecin ilk emaresi, insan varoluşunda toplumun doğal benliğe yaptığı psikolojik kundaklama operasyonunun ürünü olan kültürel savunma benliği ve bu ödünç benliğin varoluş misyonuyla tutarlılık arz eden ataların yaşamından süzölmüş kültürel yaşam koordinatlarının devreye giriyor olmasıdır. İnsanın masumiyetine güvensizlik ve şüphe temelinde korkunu determine ettiği bu koordinatların ortak özelliği, içtenlikten sarfınazar yaşam enerjisi deviniminin kültürel icaplara göre iyi-kötü /güzel-çirkin/doğru-yanlış yargılarıyla gümrüklenmesi ve olağan akışkanlığın manipölasyonudur. Bu minvalde yaşam enerjisinin insan benliğindeki devinim mimarisi; dıştan yüklenmiş kültürel yaşam koordinatları yahut öğretisel ahlakın dominant, doğal benliğe ait varoluşsal doğal ahlak kodunun ise dip akıntı halinde ve resesif düzeyde belirleyici olduğu kaotik ahlak ikliminde ifadesini bulmuş olmaktadır. Özneler dünyasında münhasıran insanın yüzleştiği ve yaşam enerjisinin yıkıcı çalışmasına se-

“Yaşayan fenomenlerin ahlaki zekâsı; benliğe sonradan ilave edilen dışarıklı bir unsur olmayıp, tohumsal düzeyde her öznel bireyselliğin başlangıçta sahip olduğu varoluşsal bir niteliktir.”

5 Bloom, P. Bebeklerin Ahlaki Yaşamı, Çev. E. Kardelen, Panama Yayıncılık, İstanbul 2022, s. 26-43; Çağla, A. “İbn-i Sina Felsefesine Ahlak”, M. Ü. Eğitim Bilimleri Dergisi, Yıl 2004, sayı 6, s. 29-38; Özakkaş, T. Bebeklikten Erişkinliğe Ruhsal Yolculuğumuz, Psikoterapi Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 18, vd; Winston, R. İnsan İçgüdüğü, Çev. S. Köseoğlu, Say Yayınları, İstanbul 2016, s. 330, 340, vd.; Wadsworth, B. J. Piaget’in Duyuşsal ve Bilişsel Gelişim Kuramı, Çev. M. Kandemir, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2015, s. 22-47vd.

“Tarih boyu hakkında en çok iddia üretilen ve fakat amaç gerçekleştirme başarısı itibarıyla en fazla hüsrana uğrayan beşeri girişim, eğitimidir. Bahis konusu başarısızlıklarda aslan payının, ahlaka ilişkin sosyal mühendislik çalışmaları yani dinsel yahut seküler tandanslı ilmi-hal medeniyeti yaratma girişimlerine ait olduğunu söylemek mübalağa olmasa gerektir.”

bebiyet veren haz-gereklilik ikilemine bağlı bu gerilimli ahlaki iklim; kalıcı bir durum olmayıp, doğaüstü bireysel evrimin yöntemsel gerekliliği mesabesindeki sahteleşme-gerçekleşme kutupsallığının olağan bir tezahürüdür. Çünkü insan zihnine dıştan yapılan her tür öğretisel ahlak yüklemesi, benlik sistemine atılmak için alınan dışarıklı bir unsur ve gerekli kötülüktür. Bahse konu dışarıklı unsurun birbirini tamamlayan alt işlevleri ise insanı doğal ahlak koduna yabancılaştırmak, doğal ahlaka yabancılaşmanın yol açtığı boşlukta kültürel savunma benliğiyle rezonans halinde enerji devinimini disipline etmek ve fon mesabesindeki ahlak bilincine figür teşkil eden dışarıklı ahlak bilgisiyle yaratılan susuzluk temelinde özgürlüğün yan ürünü olan varoluşsal ahlaka bilinçli uyanışı tetiklemiş olmaktadır⁶.

Teyiden vurgulamak gerekirse nesne ile öznenin ayırt edici ontolojik farkı, birincisinin dış ikincisinin iç koordinatlarla işleyen düzenekler olmasıdır. Bu bağlamda hiçbir öznel bireyselliğin dışsal koordinata uyumlanması mümkün değildir. Önceki paragrafta ifade edildiği şekliyle insanda vaki dış koordinatla varoluş olgusu ise *kartal yavrusunun önce yuvada sınırlanması ve belirli bir olgunlaşma döneminin ardından sınırsız gökyüzüyle buluşması* misali varoluşsal ahlaka bilinçli uyanışla taçlanan aşılması bir faz ve konvansiyonel bir oluşum mahiyetindedir. Değilse işlevlerini yerine getirmiş kültürel yaşam koordinatları ve ikili ahlaki profilin kalıcılığı, insan benliğinin içtenlik-gereklilik ikileminde bölünmesini ve evrimsel tıkanma akıbetiyle yüzleşmesini kaçınılmaz hale getirmiş olur.

Nitekim insanın ahlaki zekâ aktivasyon sürecinde -evrimsel tıkanmaya uğramamış bireylerde gerçekleşen-

6 Nietzsche, F. İyinin ve Kötünün Ötesinde, Çev. M. Tüzel, TİB Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 143-171; Smith, R. Zihin ve Doğa Arasında, Çev. T. Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, s. 54-97, 239-285; Paulhan, F. Ahlâkın Ahlâksızlığı, Çev. M. Ecer, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s. 5-16vd; Akgündüz, H. a.g.e., 2013, s. 185-191; Pieper, A. a.g.e., s. 196-252; Evkuran, M. a.g.e., s. 20-33vd; Taşkın, S. a.g.e., s. 13-38.

asıl ve nihai olasılık, zihnin aşıldığı proaktif benliğe tekabül eden ve varoluşsal ahlakın şüphesiz idrakine dikey mutasyonla deneyimlenen özgürlüğün yan ürünü mahiyetindeki ahlaki bilinçlilik yahut ahlak ötesi tabir edilen *yaşayan ahlak ve kural* olma profilidir. Bahse konu dikey bilinç mutasyonunun ilk adımı, insan benliğinde yaşam enerjisi devinimini gümrükleyen öğretisel ahlakın korku odaklı kültürel yaşam koordinatlarından özgürleşmektir. Bu sürecin en yalın açılımı; Aristo mantığına göre insan zihninin fenomenlere yaklaşımda *bir şey ya iyidir ya kötüdür* keskin çizgiselliğinden *bir şey ne iyidir ne kötüdür* noktasına, buradan *bir şey hem iyidir hem kötüdür* noktasına, buradan *bir şey hem iyi değildir hem kötü değildir* noktasına, buradan da *nihai gerçeklik açısından iyi ve kötünün anlamı yoktur* çemberselliğine evrilmesidir. Aynı mutasyonun tamamlayıcı ikinci adımı ise insan benliğinin yer çekimi kanuniyeti ve olgusal angajmanı karakterize eden doğal koordinatların sınırlayıcılığını da aşarak kuralın kendisi olma şüphesiz idrakine uyanışın gerçekleşmesidir. Tüm doğal özneler ateşte yanar ama insan ateşle ilişkiden yanmadan çıkabilir. Belirtilen bilinçlilik düzeyi, özgürlüğün sınırının daha fazla özgürlük olduğu yani yaşam-koordinat ikiliğinin aşıldığı noktayı ifade etmektedir. İki aşamalı bahis konusu benlik mutasyonunun total sonucu; insan varoluşunda korku zihnini karakterize eden hukuki meşruiyetten ahlaki meşruiyete, buradan da sevgi zihnini karakterize eden tinsel meşruiyete dikey bilinç sıçramasıdır. Aynı sıçramanın olgusal tezahürleri ise yaşam enerjisi deviniminin dıştan belirlendiği zihinselleşmiş-tarihselleşmiş-coşkusu sönmüş kaderci benlikle yaşam enerjisinin sıfır durağanlık tam akışkanlık temelinde *bilinçli iyilik-bilinçli yaratıcılık-bilinçli kutlama* frekansında devindiği kendi kaderinin efendisi ve yaşayan kural olma niteliğiyle temayüz eden aşkın benliğin yer değiştirmiş olmasıdır⁷.

2.Ahlak Eğitime Geleneksel Yaklaşımlar ve Etkileri

Ahlaki zekâ aktivasyon süreçlerine dair önceki alt başlıkta vaki çözümlemelerden hareketle denebilir ki yaşayan fenomenlerin ahlaki

7 Schopenhauer, A. İstencin Özgürlüğü Üzerine, Çev. M. Söyler, Öteki Yayınları, İstanbul 2008, s. 6-43; İbn-i Sina. Ahvalu'n-Nefs, Beyrut 1952, s. 28vd.; Nietssche, F. a.g.e., s. 143-171; Midovink, M. a.g.e. s. 10-23vd.; Taylor, M. a.g.e., s.20-43vd; Radin, D. a.g.e., s. 423-459; Chamovitz, D. a.g.e., s. 17-23; Dawkins, S. a.g.e., s. 9-28vd; Smith, R. a.g.e., s. 54-97,239-285; Özakkaş, T. a.g.e. s. 18vd; Winston, R. a.g.e., s. 330-340vd; Nietssche, F. a.g.e., s. 143-171; Gross, R. a.g.e., s. 221-266; Selvi, D. Ateşin Yakmadığı Aşık, Semerkand Yayınları, İstanbul 2016, s. 10vd; Taşkın, S. a.g.e., s. 13-38.

zekâsı; benliğe sonradan ilave edilen dışarıklı bir unsur olmayıp, tohumsal düzeyde her öznel bireyselliğin başlangıçta sahip olduğu varoluşsal bir niteliktir. Bahis konusu tohumsal niteliğin aktivasyonu hem doğal hem doğaüstü öznelerde merkezden çevreye tohumun kalıbına yayılması misali kendiliğinden gerçekleşmektedir. Bu sürecin insan açısından fark yaratan özelliği; zihin tarafından kontrol edilen imitativ bilinç olarak ahlak bilgisiyle zihni kontrol eden yaşayan bilgi mahiyetindeki ahlak bilinci arasındaki diyalektik ilişki temelinde bilinçli kendiliğindenlikle gerçekleşiyor olmasıdır. Böylece doğaüstü bireysel evrime tabi özneler için ahlak eğitimiyle kastedilen şey; kültürel yaşam koordinatlarına göre zihnin dıştan programlanması ve bu bağlamda insan varoluşunun ilmi ilmi kurullanması değil, naturada mündemiç ahlaki zekanın kendiliğinden aktivasyonuna negatif koruma yöntemiyle alan açmak ve bir bakıma öznel ebelik yapmış olmaktır. Metnin akışı içinde daha önce değinildiği üzere aynı süreç kapsamında zihne yapılan ahlaki bilgi yüklemesi de ahlaki zekanın dıştan inşası değil münhasıran insanı varoluşsal ahlak bilincinin şüphesiz idrakine kışkırtan ve işlevini tamamladıktan sonra benlik sisteminden atılması gereken dışarıklı bir unsurdur. Dinsel ve seküler sürümleriyle geleneksel yaklaşımın ahlak eğitimi dilemması; bilgi-bilinç özdeşleştirilmesi temelinde sahteleşme-gerçekleşme kutupsallığının yöntemsel gerekliliği olarak benlik sistemine atılmak üzere alınan söz konusu ahlaki bilgiyi, varoluşsal ahlak bilincinin yerine ikame ederek kalıcılaştırması ve bir bakıma gerekli kötülüğü mutlak kötülüğe tahvil etmek suretiyle ahlaki zekâ aktivasyonunda evrimsel tıkanmaya sebebiyet vermiş olmasıdır⁸.

Nüans farklarıyla ahlak eğitimine ilişkin tarihsel yaşanmışlıkların ortak özelliği, idealize edilerek mutlaklaştırılan kültürel savunma benliğine uyarlı kültürel yaşam koordinatları temelinde insan ahlakını *varoluşsal deneyim* düzeyinden zihinsel koşullanmalardan mürekkep

8 Heller, A, Bir Ahlak Kuramı, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayıncılık, Çev. A. Yılmaz, İstanbul 2015, s. 483-520; Kılıç, R. Ahlakın Dini Temeli, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 4-9vd.; Davkins, R. Tanrı Yanılgısı, Çev. Kalisto, Kuzey Yayınları, İstanbul 2019, s. 12-35vd.; İmam Gazali. İhya-uUlumi'd-Din, Çev. A. Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul 1992, s. C1: 281-293, C3: 113-183; Sartwell, C. Edepsizlik, Anarşi ve Gerçeklik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014, s. 19-25vd.; Kant, İ. Töre Metafiziği İçin Temellendirme, Çev. A. Yardımlı, İdeal Yayınevi, İstanbul 2022, s. 12-23; Canatan, K. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam, Beyan Yayınları, İstanbul 2023, s. 5-8vd.; Güney H. Nietzsche ve Hristiyanlık, İlke Yayınları, İstanbul 2020, s. 13-38; Taşkın, S., a.g.e., s.13-38.

öğretisel düzeye indirgemiş olmaktadır. Bu yaklaşım, doğaüstü bireyselliklerin olağan ahlaki zekâ aktivasyon sürecinde aşılması bir fazın hedef telakki edilmesi ve her insanın yaşayan ahlak olma naturasından sarfı nazar, dıştan yüklenen ahlak kültürüyle ahlaklandırılması garabeti, daha doğrusu güneşi güneşlendirme yahut kırmızı gülü kırmızıya boyama hezeyanıdır. Gerekli kötülüğün mutlak kötülüğe çevrilmesi anlamında ahlaki bilgi figürünün varoluşsal ahlak bilincini perdelemesine yol açan bu kabil mekanik zorlamaların kaçınılmaz sonucu ise insan naturasının yoğun direnciyle ve bir dizi ahlaki zekâ dejenerasyonunu kapsayan kozmik püskürtmelerle yüzleşmek olmuştur.

Tarih boyu hakkında en çok iddia üretilen ve fakat amaç gerçekleştirme başarısı itibariyle en fazla hüsrana yaşanan beşerî girişim, eğitimidir. Bahis konusu başarısızlıklarda aslan payının, ahlaka ilişkin sosyal mühendislik çalışmaları yani dinsel yahut seküler tandanslı *ilmihal medeniyeti* yaratma girişimlerine ait olduğunu söylemek mübalağa olmasa gerektir⁹. Her seferinde amaçlananın aksine sonuçlarla yüzleşme akıbetine kapı aralayan bu ibretamiz durum; zekanın her opsiyonu gibi ahlaki zekanın da özgürlük ve kendiliğindenlik temelinde çiçeklenme naturasına muhalefetin faturası, bir başka deyişle aynı muhalefetle tetiklenen varoluşsal ters etki kanununun olağan bir tezahürüdür. Zikredilen tarihsel döngünün gizil nedenselliği, ahlak fenomeni-

“İnsan ölçtüğünü yönetebilir ama ölçemediği daima insanı yönetir.”

9 Adorno, T. Otoriteriyen Kişilik Üstüne, Çev. D. Şahiner, Say Yayınları, İstanbul 2011, s. 36-43; Öztürk, O. Özerk Benlik, Kul Benlik, Okkyanus Yayınları, İstanbul 2012, s. 19-32; Memduhoğlu, A. "İlmihal Edebiyatının Serencamı", Akademi Dergisi, Yıl 2015, Sayı 66, s.21-49; İbn-i Miskeveyh. Tehzibü'l-Ahlak, Çev. A. Şener ve Diğerleri, Büyüyen Yayınları, İstanbul 2017, s. 20-33 vd; Kanbolat, E. "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Kurumlarında Laikleşme Süreci ve Ahlak Eğitime Dair Tartışmalar". Kastamonu Eğitim Dergisi, Yıl 2018 Cilt 26, Sayı 3, s. 985-994; Heller, A. a.g.e., s. 483-520; Evkuran, M. a.g.e., s. 20-33vd; Kılıç, R. a.g.e., s. 4-9vd; Davkins, R. a.g.e., s. 12-35vd.; İmam Gazali. a.g.e., C.1, s. 281-293, C.3, s. 113-183; Sartwell, C. a.g.e., İstanbul 2014, s.19-25vd.; Taşkın, S. a.g.e., s. 13-38.

ne bilinç değil davranış odaklı yaklaşım sadedinde geleneksel ahlak eğitimi girişimlerinin *edim zekâ yaratır* paradigmasına temellendirilmiş olmasıdır. Bu kabulün operasyonel dışavurumu, benlik oluşum ve dönüşümünde çevreden merkeze ve dallardan köklere gidişi esas alan dışsallığın içselliği zorunlu nedenselliklerle belirlediği davranış mühendisliği mekanizmidir. Halbuki insan benliğinin olağan gerçekleşim naturesı; *zekâ edim yaratır* anlayışı temelinde yaşamsal özün olgusallığı belirlediği, merkezden çevreye ve köklerden dallara akışta ifadesini bulmaktadır¹⁰. Bu minvalde insan, iyi davranışlar yaparak iyi insan haline gelememekte ama içsel iyilik bilinci uyandığında, kötü davranışları dahi iyiye dönmüş olmaktadır. Demek oluyor ki insan varoluşunu karakterize eden eylemliliklerin ahlaki rengini belirleyen yegâne faktör; varoluşsal ahlaka uyanmışlık yahut metafizik uyku durumu, ama her halükârda eylemin ahlaki bilinçle rezonansıdır.

İnsan ölçtüğünü yönetebilir *ama ölçemediği daima insanı yönetir*. Bu bakımdan insanın varlık bütünlüğünde olgusal bileşenler, ölçülebilir ve yönetilebilir düzleme ait inşa edilesi bağıl gerçeklikler ama ahlaki zekânın da dahil olduğu tinsel düzleme ait olanlar, ölçülemeyen ve insanı yöneten keşfedilesi bağımsız gerçekliklerdir. *Ahlak verilen değil her insanın içinde bulması gereken varoluşsal niteliktir* önermesi, tam da bu hususu işaretlemektedir. Aynı önermenin bir başka açıdan okunuşu; her insanın bireysel evrim planının biricikliğine paralel biçimde, enerji devinim frekansının standart değil biricik olması; haliyle buna referans teşkil eden yaşam koordinatlarının da biçimsel meşruiyete matuf öngörüsül/kültürel değil, tinsel meşruiyete matuf içgörüsül/varoluşsal olma gerekliliğidir. Şaşırtıcı olan husus; dinsel ve seküler tandanslı geleneksel yaklaşımların öznel gerçekliğin belirtilen naturesıyla sofistike savaş halinde, insan ahlakını öngörüsül/kültürel ahlak koduna göre dıştan yapılandırma ve standardizasyon yönündeki ısrarcılığıdır. Varoluşsal ahlakı manipüle eden bu kabil mekanik yaklaşımlara naturanın direnciyle ortaya çıkan tarihsel tablo ise insanın hiçbir şekilde uyarlanamayacağı ödül ve cezaya bağıtlı dış kural dayatması karşısında *mış*

10 Noddings, N. Eğitim Felsefesi, Çev. R. Çelik, Nobel Akademi, Ankara 2020, s. 151-177; Küken, G. Yeni ve Yakınçağda Eğitim, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 690-709; Mengüşoğlu, T. Felsefeye Giriş, Doğu-Batı, İstanbul 2013, s. 262-278; Akgündüz, H. Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi Amaç-Yapı-İşleyiş, Ulusal Bellek Yayınları, İstanbul 1997, s. 107-149; Akgündüz, H. a.g.e., 2013, s. 87-99 Akgündüz, H. Tarihi Gelişim İçinde Medreseler ve Üniversiteler, Diyarbakır 1998, s. 44-53, 200-206; Pieper, A. a.g.e., s. 196-252; Heller, A. a.g.e., s. 483-520.

gibi yapması, bilgi-eylem ikiliği temelinde bilen yapan ama olamayan benliklerin varlığıyla dış kural arasında bölünmesi ve nihayet özgüven kaybıyla beraber nükseden suçluluk psikozunun semirmiş olmasıdır¹¹.

Öğretisel ahlak eğitimiyle dinsel ve seküler benliklerde vaki suçluluk psikozunun insanda yarattığı ilk savunma mekanizması, yaşadıklarının sorumluluğunu kendi dışındakilere yükleme yani ötekini suçlayarak rasyonalizasyon temelinde palyatif dengelenme çabasıdır. Daha tehlikeli olanı ise şeklen ötekini suçlarken özünde kendini suçlamaya yönelmesi ve bu minvalde kendisi ile arası bozulan insanın, korku determinasyonu ile evrimsel tıkanmaya uğramasıdır. Gerçekten de insan tüm dünya ile arası bozulup çatışma durumuna girse de kendini değerli sayarak ayağa kalkacak mecal bulabilmekte ama kendisiyle arası bozulduğunda, değersizlik algısıyla total zeka blokajı ve evrimsel tıkanma akıbetinden kaçamamaktadır. Öğretisel ahlak eğitiminin yıkıcı etkileri sadedinde bahis konusu kısır döngüyü besleyen arka plan nedensellikleri; hata korkusu, mükemmeliyet yanılığı ve nitelik dogmatizmi olmak üzere üç maddede kategorize ederek irdelemek mümkündür.

-Hata Korkusu: Mutlaklaştırılmış öğretisel ahlak kodlarının suçluluk psikozuna kapı aralayan birincil yıkıcı etkisi; şüphenin insan varoluşunu karakterize eden ilişkilerin başlangıç değeri sayılmış olması ve şüphe temelli kültürel trafik işaretlerini ihlal kaygısıyla nükseden hata korkusudur. Daha önce işaret edildiği üzere ahlaki zeka, şüphe ve korku değil sevgi ve güvene teşne özgürlük ikliminde çiçek açabilecek varoluşsal bir niteliktir. Buna mukabil öğretisel ahlak kodlarının dinsel ve seküler segmentleri, insana örtülü güvensizlik temelinde günah-sevap / iyi-kötü ikilemli bölünmüş ve mayınlanmış bir varoluş yolculuğu dayatmış; bu bağlamda pekişen doğru yol koşullanması, beraberinde suçluluk psikozunun birincil besleyici kaynağı olan hata korkusunu tetiklemiştir. Oysa öznel

11 Manaf, A. Suçluluk Psikolojisi, Az Kitap, İstanbul 2020, s. 27-39 vd.; Suendsen, L. Korkunun Felsefesi, Çev. M. Erşen, Redinkot Kitap, İstanbul 2017, s. 30vd; Kılıç, E. Metafiziksel İyiden Değere Ahlakın Yolculuğu, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2022, s. 500-413; Conford, F. M. Sokrat Öncesi ve Sonrası Ahlak Felsefesi, Çev. C. Şengör ve S. Onar, TİB Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 12-43; Adorno, T., a.g.e., s. 36; Öztürk, O. a.g.e., s. 19-45; Aytaç, K. Avrupa Eğitim Tarihi, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018, s. 77-86; Paulhan, F. a.g.e., s. 5-16vd.; Nietzsche, F. a.g.e., s. 143-172; Pieper, A. a.g.e., s. 196-252; Kılıç, R. a.g.e., s. 4-9vd.; Davkins, R. a.g.e., s. 12-35vd.; İmam Gazali. a.g.e., s. C1 281-293, Ç3 113-183; Akgündüz, H. a.g.e., 1997, s. 386; Akgündüz, H. a.g.e., 2013, s. 185-191; Akgündüz, H. a.g.e., 1998, s. 44-53, 200-206; Heller, A. a.g.e., s. 483-520; Sartwell, C. a.g.e., s. 19-25vd.; Taşkın, S. a.g.e., s. 13-38.

“İnsan tüm dünya ile arası bozulup çatışma durumuna girse de kendini değerli sayarak ayağa kalkacak mecal bulabilmekte ama kendisiyle arası bozulduğunda, değersizlik algısıyla total zekâ blokajı ve evrimsel tıkanma akıbetinden kaçamamaktadır.”

gerçekliğin naturasıyla örtüşen bakış açısı; şüphe ve korkuya tekabül eden ayırıcı-dışlayıcı doğru yol koşullanması değil güven ve sevgiye müzahir birleştirici-kuşatıcı bütün yol vizyonunda ifadesini bulmaktadır. Çünkü nesnelerden farklı olarak yaşamsal özülle kalıbı arasında ontolojik ikilik bulunmayan öznel gerçekliğin naturası, seçimlilik temelli tekleme değil seçimsiz farkındalık temelli birleme yaklaşımını gerektirmektedir. Tam da bu nedenle öğretisel ahlakın keskin hatlarla günah-sevap / iyi-kötü ikileminde ayrıştırdığı kesitler, iki ayrı gerçeklik değil aynı gerçeğin göreceli düzlemde birbiri aracılığıyla var olan diyalektik uçlarıdır. İlintili olarak denebilir ki nihai doğası itibariyle mutlak iyiye evrilen varoluşa kötülük, münhasıran iyiliğe kontrast teşkil eden ve iyiliğin hatırına var olan bağıl bir unsur mesabesindedir. Varoluşun göreceli düzleminde iyilikten kötülüğe kötülükten iyiliğe işleyen daimî dönüşüm süreci, doğada her durumda iyi yahut kötü olan bir şeye rastlanmıyor olması ve yaşamın olağan akışı içinde kötülüğün içinden iyiliğin, iyiliğin içinden kötülüğün çıkıyor olmaklığı, mezkur diyalektiğin ontolojik teyidi ve bariz göstergeleridir¹².

Öznel gerçekliğin yukarıda işaret edilen diyalektik naturasından sarfınazar öğretisel ahlakın insan varoluşu itibariyle öngördüğü sabitlenmiş doğru yol pusulaları ve bu minvalde vaki ihlallere müzahir hata reddi, gerçeğin yahut Tanrının reddi anlamına gelen sofistike bir şiddet ve tehlikeli bir yaşam manipölasyonudur. Çünkü benliğin olağan naturası itibariyle insanın yaptığı her özgün hata, dönüşümsel öğrenme sürecinin sigortası ve işaret fişegidir. Sadece tekrarlanan hatalar zeka blokajı ama yeni ve özgün hatalar, daima zeka dinamizminin göster-

12 Bahçekapılı, H. G. Kötülük Problemi ve Tanrı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2022, s. 210-218; Andre, C. Korkunun Psikolojisi, Çev. İ. Yerguz, Say Yayınları, İstanbul 2019, s.73-104; Aronsen, E. - Tavrıs, C. Hatalar Psikolojisi, Çev. N. Önoğlu, Sola Unitas Yayınları, İstanbul 2017, s. 15-22vd; Casey, J. Sakın Hata Yapma, Çev. A. Ege, Olimpiyat Yayınları, İstanbul 2016, s. 20-40vd; İmam Gazali. a.g.e., C.1, s. 281-293; Aytaç, K. a.g.e., s. 77-86; Akgündüz, H. a.g.e., 2013, s. 67-90, 185-19; Nietzsche, F. a.g.e., s. 143-171.

gesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasen insan varoluşunda gerçek, insanın yaptığı değil insana olandır. Bu bağlamda yaptıkları bakımından insan, salt hata demektir ve münhasıran hata yapar. Bahse konu hataların yarattığı kontrast sayesinde ki insan varlığında kötülükten evrimleşen iyilik yahut şüpheden evrimleşen güven misali ateşte çeliklelenmiş erdemlerin ve şüphesiz idrak temelli varoluşsal öğrenmelerin kapısı aralanmış olur. Bu durumda denebilir ki insan için hata yapma lüksü bilgeleşme fırsatı ama geleneksel ahlak eğitiminin siciline kayıtlı hata perhizi / korkusu ise ölümcül sonuçları olan ve insanın dönüşümsel öğrenme yolunu tıkayan zehirleyici negatif bir dinamiktir.

-Mükemmeliyet Yanılgısı: Yaşamın akışkan doğasından sarfinazar sabitlenmiş cevaplardan mürekkep öğretisel ahlak kodlarının suçluluk psikozunu besleyen ikincil yıkıcı etkisi; insan varoluşunda gerçeğe değil ideoloji ile tutarlılık arayışı anlamına gelen mükemmeliyet yanılgısıdır. Ontolojik olarak insan yapımı nesneler, zamanla pozitif ilişkili ve ilkelden mükemmele evrilen sahte fenomenler; doğa yapımı öznelere ise zamanla negatif ilişkili bütünsel ve devrimsel sahici fenomenlerdir. Bu bağlamda evrimsellik, dışsal ve biçimsel bütünsellik; bütünsellik ise içsel mükemmeliyet anlamına gelmektedir. Haliyle biçimsel mükemmeliyeti haiz nesneler, içsel boyutta kusursuz derecede kusurlu ve bütünsellikten uzak paralize unsurlar iken içsel mükemmeliyeti haiz özneler de biçimsel bakımdan kusursuz derecede kusurlu varlıklar olmak durumundadır. Bahse konu nedensellik itibarıyla nesneler söz konusu olduğunda, olan her durumda olması gereken değildir. Çünkü zihin endüstrisi nesneler, zamanla değişen şartlar ve zihinsel yeniden kurmalar istikametinde ilkelden mükemmele doğru mütemadiyen geliştirilebilmektedir. Ve fakat özneler söz konusu olduğunda her hâlükârda olan olması gerektir. Bu durum, öznelerde kalıbından bağımsız öznel niteliğin, daimi anda veya şimdide kısmi değil bütünsel olarak yansıma özelliğiyle ilişkilidir. İlintili olarak herhangi bir öznel varlık-nitelik-süreçte dıştan gözlemlenen eksiklik; yaşamsal özle ilgili olmayıp, münhasıran aşkın özün yansıdığı nedenli kalıbın sınırlılığı ve yansıma yeterliliğinden kaynaklanmış olmaktadır. Söz gelimi sevme-sevilme süreçlerindeki oransal değişiklikler, aşkın sevgi niteliği değil yansıtıcı partnerlerle ilişkili arızı değer değişimleri cümlesindendir. Son tahlilde özneler, biçimsel mükemmeliyet değil içsel bütünselliğiyle nitel fark yaratan gerçeklikler olarak karşımıza çıkmaktadır¹³.

13 Heidegger, M. Varlık ve Zaman, Çev. K. Ökten, Alfa Yayınları, İstanbul 2020, s.

Yukarıda tasvir edildiği şekliyle öznel dünyasında olanın olması gereken olduğu ve her halükârda oraya ancak buradan gidilebileceği gerçeğini göz ardı eden dinsel ve seküler ahlak eğitimi; insan benliğinde olanı baskılayarak, olması gerekeni oluşturma ısrarcılığını sürdürmüştür. Bu ısrarın kaçınılmaz doğurguları ise insanın naturasına mugayir olarak biçimsel mükemmeliyet arayışının objesine indirgenmiş olması, doğası gereği biçimsel mükemmeliyetin imkansız olduğu konu mankeni dinsel ve seküler benliklerin kendilerini sürekli suçlu hissetmeleri ve özgüven kaybı temelinde kendileriyle araları bozularak evrimsel tıkanma akıbetine uğramış olmalarıdır.

-Nitelik Dogmatizmi: Dışsal ödül ve cezaya bağitlanmış vasat davranış kalıplarından müteşekkil öğretisel ahlak kodlarının suçluluk psikozunu besleyen üçüncül yıkıcı etkisi; insan varoluşunda sınırsız oluş opsiyonlarını seçili bir opsiyonla sınırlama mekanizmi anlamına gelen nitelik dogmatizmidir. Ontolojik olarak nesne denilen yapay düzenekler ritimsel, öznel ise kutupsal işleyen sahici düzenek ve gerçekliklerdir. Ritimsellik, herhangi bir düzeneğin tanıli bir niteliği yansıtma performansına göre, başarılı-başarısız ikileminde işleme karakteristiği; kutupsallık ise bir düzeneğin, aralarında değer hiyerarşisi olmayan farklı nitel dışı vurumlar üzerinden kendini kesintisiz ifade temelinde işleyiş karakteristiğidir. Örneğin musluk ve araba, ritimsel işleyen mekanik birer düzenektir. Çalıştığında tanıli niteliği yansıttığı için başarılı/ değerli; çalışmadığında aynı niteliği yansıtamadığı için başarısız/değersiz konuma düşmüş olmaktadır. Halbuki ekini yeşerten ve yeşertmeyen toprağın değerinde herhangi bir farklılaşma yoktur. Çünkü toprağın nadas hali de çiçeklenme hali de aralarında hiyerarşi olmayan farklı değerler ve nitel dışıavurumlardır. Hakeza insan varoluşu ve benlik ikliminde sevgi ve nefret, biri diğerinden daha az ve daha çok değer taşımayan farklı/ kutupsal dışıavurumlardır. Kısacası öznel düzeneklerde; her hal itibariyle değersizlik, boşluk ve başarısızlık söz konusu değildir¹⁴.

494-549; Deleuze, G. Ampirizm ve Öznellik, Çev. E. Erbay, Norgung Yayınları, İstanbul 2016, s. 18-22; Cemal, M. Hegelin Kayıp Mantiğı Nitelik-Nicelik-Ölçü, Belge Yayınları, İstanbul 2011, s. 5-18vd; Antony, M. – Swinston, R. Mükemmeliyetçilik, Çev. S. Katircioğlu, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 14-33; Cüceloğlu, D. İnsan ve Davranışı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2019, s. 434-471; Morgan, C. T. Psikolojiye Giriş, Çev. S. Karakaş - R. Eski, Eğitim Yayınevi, Ankara 2017, 185-193; Akgündüz, H. a.g.e., 2013, s. 146-149.

14 Sartre, J. Öznellik Nedir, Çev. İ. Uysal, Can Yay., İstanbul 2018, s. 11-113; Tura, S. a.g.e., s. 116-178; Skinner, Q. (ed). Çağdaş Temel Kuramlar, Çev. A. Demirhan,

Yaşayan fenomenlerin yukarıda işaret edile kutupsal naturasının göz ardı edildiği dinsel ve seküler ahlak eğitiminde insan, tanıli bir niteliği yansıtmı performansına göre ritimsel mekanik düzeneğe indirgenmiş ve bu niteliği yansıtmı becerisine müzahir değer hiyerarşisi itibarıyla makbul-makbul olmayan misali kategorilere konumlandırılmıştır. Seçili ve tanıli nitelik üzerinden imal edilen aynı değer hiyerarşisinin dinsel ve seküler toplumlarda yol açtığı bariz zeka dejenarasyonu ise her tür ontolojik dayanaktan yoksun şizofrenik seçicilik ve nitelik dogmatizmi olmuştur¹⁵. Ve tabi bu dogmatik yaklaşımın kısa-orta-uzun vadeli kaçınılmaz doğurgularında tanıli niteliği taşımayan insanlarda suçluluk psikozunun pekişmesi ve özgüven kaybı temelinde manipölasyonlara teşne benlik ikliminin yaygınlaşmış olmasıdır.

Sonuç ve Öneriler

Yaşam enerjisinin ara rengi olmayan radikal iki devinim profili, yaratıcılık ve yıkıcılıktır. Bu bağlamda yaratıcılık; yaşam enerjisi devinimine rahim teşkil eden bireysel düzeneğin, kendi varoluş amacı ve ait olduğu bütünü eşyanın yerli yerinde olmaklığı anlamında ontolojik adalete uyarlı ve entegre işleyişinin, yıkıcılık ise entegrasyon eksikliğinin dışavurumudur. İki radikal dışavurum seçeneğinden hangisiyle yüzleşileceğini belirleyen ve *elinizdeki makalede tartışmaya açılan* dinamik ise nesnelerde mekanik varoluşu estetik düzleme taşıyan kullanım koordinatları, yaşayan fenomenlerde de öznel varoluşu etik düzleme taşıyan deneyim koordinatlarıdır. Mekanik ve öznel varoluşun kaderini belirleyen bu stratejik koordinatlar, ontolojik olarak kullanılası ihtiyaç varlığı nesnelerde dışsal bir unsur ama yaşanılası aşk varlığı öznelde içkin bir unsur mesabesinde-dir. Haliyle yaşayan fenomenlerin etik veya ahlak kodu, dıştan içe transfer edilen üretilmiş bir unsur değil münhasıran içte keşfedilesi ve bulunası varoluşsal bir nitelik olarak temayüz etmektedir. Bahse konu içsel keşif ve bulma süreci doğal öznelde kendiliğinden işleyen yalın kat *bilinçsiz bulma*, evrimsel tıkanmaya uğ-

İletişim Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 7-36; Spranger, E., İnsan Tipleri, Çev. A. Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 6-13; Nahalavi, A. Usulü't-Terbiyeti'l-İslamiyye, Dimeşk 1387, s. 22-36vd; İmam Gazali. a.g.e., C1, s. 237; Akgündüz, H. a.g.e., 2013, s. 87-90, 145-148.

15 Sartre, J. a.g.e., s. 11-113; Tura, S. a.g.e., s. 116-178; Skinner, Q. (ed). a.g.e., s. 7-36; Spranger, E. a.g.e., s. 6-13; es-Sabuni, N. a.g.e., s. 220vd; İmam Gazali. a.g.e., C1, s. 237; Nahalavi, A. a.g.e., s. 22vd.; Aydın, M. a.g.e., s. 12-26; Akgündüz, H. a.g.e., 2013, s. 87-90, 145-148; Bahçecapılı, H. G. a.g.e., s. 210-218; Kılıç, E. a.g.e., s. 500-413.

ramamış insanlarda ise kendiliğindenlik temelinde *bilinçsiz bulma-kaybetme-bilinçli bulma* tabir edilen üç alt süreçte sahteleşme-gerçekleşme kutupsallığıyla cereyan etmektedir. İnsanın ahlaki zekâ aktivasyonunda bilinçlilik farkını yaratan husus, varoluşsal ahlaka figür teşkil etmek bağlamında kaybedip bulma diyalektiğine gerekli kötülük olarak tavassut eden dışarıklık / öğretisel / kültürel ahlak kodudur. Yine aynı ahlak kodu mutlaklaştırıldığında, varoluşsal ahlaka bilinçli uyanış vesilesi olmak bir yana ahlaki zekâ dejenerasyonunun baş müsebbibine dönüşmüş olmaktadır. Ahlak eğitimine geleneksel yaklaşımın dilemması; tam da bu noktada yani insanın ahlaki zekâ aktivasyonunda gerekli kötülüğü mutlak kötülüğe çevirdiği ve kaş yapayım derken göz çıkardığı mezkûr çelişkide ifadesini bulmaktadır. Bu vahim çelişkinin insanın ahlaki zekâ aktivasyonu bakımından yarattığı eğitimsel doğurgular, makalede vaki çözümlemelerin alt sonuçları sadedinde şöyle sıralanabilir:

1. İnsan tarafından kurgulanıp doğada gerçekleştirilen zihin patro-najlı deneyimler, *dışsal ödül ve cezaya bağatlanmış yani sonucu kendi dışında olan* vasat ihtiyaç edimleri; doğanın insan aracılığıyla gerçekleştirdiği varoluşsal deneyimler ise ödülü ve cezasıyla kendinde nihayet vasat ötesi aşk edimleridir. Bu minvalde ahlaki deneyim, insanın başkalarıyla değil kendi ruhaniyetiyle iletişim hijyenini karakterize eden bir başka deyişle ödülü ve cezası insanın kendisiyle arasının iyi olma-lığına müzahir varoluşsal bir aşk edimidir. Dinsel ve seküler tan-danslı öğretisel ahlakın açtığı onulmaz yaralardan biri ve hatta başta geleni; kendinde nihayet varoluşsal ahlakı, öteki odaklı ve dışsal ödül-cezaya bağıtlı mütakabiliyet yani pazar ahlakına indirgemiş olmasıdır.

2. Nesneler üretildiğinde eskimiş olan sahte düzenekler, öznelere ise varoluşun aşkın titreşimine an be an uyumlanarak sonsuz yeni olma niteliğiyle temayüz eden sahici düzeneklerdir. *İlintili olarak insanın naturasıyla örtüşen varoluş dili*, hayatın sorularına biricik ve aşkın cevaplar verme kapasitesinde ifadesini bulmaktadır. Ne var ki dinsel ve seküler ilmihal medeniyetine referans teşkil eden *öğretisel ahlak* kodları; insanı aynı sorunun ikinci kez sorulmadığı yaşamın anlık uyarımlarına kendi içgörüselle-biricik-yeni cevaplar yerine, ataların yaşamından soyutlanmış ve aşılmış hazır cevaplarla mukabelede bulunmaya mahkûm etmiştir. Bahse konu sofistike şiddetin kaçınılmaz doğurguları ise insanın yaşayan kural olma noktasından dışsal kuralın stepnesine indirgenmesi, özgün cevapların kaynağı aklı varlığında olma noktasından robotik tepkilere kaynaklık eden ödünç aklı başındalık noktasına gerilemesi, içtenlik temelinde gerçekle tutarlılık noktasından gereklilik

temelinde ideoloji ile tutarlılık noktasına savrulması, varlık bileşenleri arasındaki senkronizasyon bozukluğu ve kısmi varoluş nedeniyle coşku sönümlenmesiyle yüzleşmesi ve nihayet biçimsel konforu yüksek durumlarda bile naturaya sadakatın yan ürünü olan huzuru idraktan uzaklaşmış olmasıdır.

3. Nesneler her tür ilave çıkarıma elverişli dıştan belirlenen nedenli düzenekler, öznelere ise hiçbir ilave ve çıkarımın yapılamadığı kendiliğindenlik temelinde *işleyen nedensiz düzeneklerdir*. Bu bağlamda dıştan yükleneyecek hiçbir kültürel/öğretisel koordinatın koşullanma düzeyini aşıp yaşayan fenomenlerin varlığının parçası haline dönüşmeyeceği, aşık bir gerçekliktir. Ancak dinsel ve seküler tandanslı geleneksel yaklaşımlar; nedensiz bir varlığı fütursuzca nesneleştirerek dıştan belirlenen mekanik düzeneğe indirgemiş ve insan varoluşunu *öğretisel ahlak* kodlarının kıskaçına almıştır. Bahse konu sofistike şiddetin eğitimsel doğurguları ise masumiyete güvensizlik ve korku temelli kültürel koordinatların kuralla varlığı arasında bocalayan insan naturası tarafından püskürtülmesi, bunu takip eden yeni kural dayatmaları ve nihayet kural sağanağına maruz kalan insan benliğinde yaşam enerjisi devinimi itibarıyla akışkanlığın manipülasyonu ve bir bakıma yaşamın azalmış olmasıdır.

4. Hakikati şüpheşiz idrak düzeyinde bilmenin yolu, bilgiyi bırakmak ve aşmaktır. *Çünkü* sözcük örüntüsü olarak varsayımsal bilginin, zihinsel koşullanmayı aşacak varoluşsal kıvamda *dönüştürücü* bir gücü bulunmamaktadır. Nitekim dinsel ve seküler tandanslı öğretisel ahlak kodlarının yıkıcı eğitimsel doğurguları cümlesinden olmak üzere İnsanın nefes alan gerçekliği haline gelmemiş ahlaka dair zihinsel birikimin yol açtığı davranış anamolileri; bilgi-eylem ikileminde bölünmüş benliğin salt mekanik feragat kolaycılığıyla sahte sofuluk tabir edilen bulmadan aşkınlık maskesine bürünmesi, yine aynı bölünmüş benliğin bünyesindeki korsan unsuru kuma refleksiyle ahlak bezirganı halinde yaşamın yargıçlığına yeltenmesi ve nihayet *öğretisel*

“İnsanın ahlaki zekâ aktivasyonunda bilinçlilik farkını yaratan husus, varoluşsal ahlaka figür teşkil etmek bağlamında kaybedip bulma diyalektiğine gerekli kötülük olarak tavassut eden dışarıklık / öğretisel / kültürel ahlak kodudur.”

ahlak referanslı zihinsel koşullanmalardan müteşekkil ahlaki vicdanın varoluşsal ahlak bilincinin tabutuna dönüşmesi misali tezahürlerin çoğalmış olmasıdır.

5. *Zekâ ışığını sözcüklerde değil varoluşsal deneyimde aramak gerekir. Çünkü sözcük örüntüsü varsayımsal bilgi, son tahlilde yaklaşık hakikattir.* Tabiatıyla yarım ve yaklaşık hakikat de insan varoluşu açısından bütün yalandan daha tehlikeli ve çeldiricidir. Bu bağlamda öğretisel ahlak kodlarının en büyük zaafı, hakikatin kavramlara sıkıştırıldığı varsayımsal bilgi kalıplarından müteşekkil olmasıdır. İlintili olarak mantık temelli kavramlaştırma mekanizminin doğurguları ise istenenin daima istenmeyenin ardında saklandığı ikili ontolojiye sahip paradoksal öznelliği bölmesi ve seçili niteliğin öğretisini *yükselttikçe mevcudiyet enerjisinin azalmasına* sebebiyet vermiş olmasıdır. Dinsel ve seküler ahlak ikliminde insanın istediğinin öğretisel ahlakın istemediği ve yine insanın istemediğinin aynı ahlak kodunun amir hükmü olmağı ile öğretisi yükselmiş öznel değerlere insanın *eğreti yaklaşımı* misali tezahürler, naturaya yabancılaşmanın yol açtığı bahse konu çelişkiler cümlesindendir.

Yukarıda sıralı ara sonuçlar itibariyle geleneksel yaklaşımların ahlak eğitimi dilemması; insanın ahlaki zekâ aktivasyonuna aşılması bir faz ve figür olarak tavassut etmesi gereken öğretisel ahlakı, fon mesabesindeki varoluşsal ahlakın yerine ikame sadedinde insan naturasıyla sofistike bir savaşa girişmiş olmasıdır. Tabiatıyla insan naturası, bu kabil bir savaşın tartışılmaz galibi olmuş ve geleneksel ahlak eğitimi inisiyatiflerinin maksimal çabaları, her seferinde minimal avuntularla sınırlı kalmıştır. Çünkü hiçbir şekilde, gerçeği teoriye indirgeme olasılığı bulunmamaktadır. Söz konusu teorinin kutsallık izafe edilen dinsel bir dogma yahut modernitenin kutsalı bilimsel bir teori olması, sonucu değiştirecek nitel bir fark yaratmamaktadır. Kısacası ahlak her halükârda varoluşsaldır, değilse bu başka bir şeydir.

Son tahlilde makalenin ara sonuçları ve nihai çıkarsamasına istinaden yapılabilecek yegâne öneri, konuya ilişkin araştırmaların her segmenti itibariyle bütün yalandan daha tehlikeli yaklaşık bir hakikat niteliğini haiz öğretisel ahlak kodlarını dinsel-seküler ikilemde yarıştırmaya değil şifanın hastalığın içinde olduğu anlayışı temelinde geleneksel ahlak eğitiminin sebebiyet verdiği yaralara yoğunlaştırılması gerektiğidir.

Kaynakça

- AKGÜNDÜZ, H. (1997). *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*. İstanbul: Ulusal Bellek Yayınları.
- AKGÜNDÜZ, H. (1998). *Tarihi Gelişim İçinde Medreseler ve Üniversiteler*. Diyarbakır.
- AKGÜNDÜZ, H. (2013). *Hurafe ve Gerçek İkileminde Eğitim*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- ADORNO, T. (2011). *Otoriteriyen Kişilik Üstüne*. Çev. D. Şahiner, İstanbul: Say Yayınları.
- ANDRE, C. (2019). *Korkunun Psikolojisi*. Çev. İ. Yerguz, İstanbul: Say Yayınları.
- ANTONY, M.- Swinston, R. (2017). *Mükemmeliyetçilik*. Çev. S. Katırcıoğlu, İstanbul: Timaş Yayınları.
- ARONSEN, E.-Tavris, C. (2017). *Hatalar Psikolojisi*. Çev. N. Önoğlu, İstanbul: Sola Unitas Yayınları.
- AYTAÇ, K. (2018). *Avrupa Eğitim Tarihi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- BAHÇEŞAPILI, H. G. (2022). *Kötülük Problemi ve Tanrı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- BARRETT, W. (2016). *İrrasyonel İnsan*. Çev. S. Özer, İstanbul: Hece Yayınları.
- BAUDRILLAD, J. (2020). *Nesneler Sistemi*. Çev. A. Adanır, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- BERGSON, H. (2017). *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*. Çev. M. Tunç, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- BLOOM, P. (2022). *Bebeklerin Ahlaki Yaşamı*. Çev. E. Kardelen, İstanbul: Panama Yayıncılık.
- CANATAN, K. (2023). *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- CASEY, J. (2016). *Sakın Hata Yapma*. Çev. A. Ege, İstanbul: Olimpiyat Yayınları.
- CEMAL, M. (2011). *Hegelin Kayıp Mantığı Nitelik-Nicelik-Ölçü*. İstanbul: Belge Yayınları.
- CHAMOVITZ, D. (2019). *Bitkilerin Bildikleri*. Çev. G. Koca, İstanbul: Metis Yayınları.

CONFORD, F. M. (2015). *Sokrat Öncesi ve Sonrası Ahlak Felsefesi*. Çev. C. Şengör ve S. Onar, İstanbul: TİB Kültür Yayınları.

CÜCELOĞLU, D. (2019). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

ÇAĞLA, A. (2004). “İbn-i Sina Felsefesinde Ahlak”, *M.Ü. Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı 6, s. 29-38.

DAWKINS, S. (2016). *Hayvanların Sessiz Dünyası*. Çev. B.F. Baytok, İstanbul: Çikolata Yayınları.

DAWKINS, R. (2019). *Tanrı Yanılgısı*. Çev. Kalisto, İstanbul: Kuzey Yayınları.

DELEUZE, G. (2016). *Ampirizm ve Öznellik*. Çev. E. Erbay, İstanbul: Norgung Yayınları.

EVKURAN, M. (2019). *Ahlak, Hakikat ve Kimlik*. İstanbul: Araştırma Yayınları.

GROSS, R. (2019). *Psikolojide Temel Meseleler ve Tartışmalar*. Çev. F. Zengin, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

GÜNEY, H. (2020). *Nietzsche ve Hristiyanlık*. İstanbul: İlke Yayınları.

HARMAN, G. (2019). *Nesne Yönelimli Ontoloji*. Çev. O. Karayemiş, İstanbul: Enellekt Yayınları.

HEIDEGGER, M. (2020). *Varlık ve Zaman*. Çev., K. Ökten, İstanbul: Alfa Yayınları.

HELLER, A. (2015). *Bir Ahlak Kuramı*. Çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.

İbn-i Miskeveyh (2017). *Tehzibü'l-Ahlak*. Çev. A. Şener ve Diğerleri, İstanbul: Büyüyen Yayınları.

İbn-i Sina (1952). *Ahvalu'n-Nefs*. Beyrut.

İmam Gazali (1992). *İhya u Ulumi'd-Din*. Çev.A. Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınları.

KANBOLAT, E. (2018). “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Kurumlarında Laikleşme Süreci ve Ahlak Eğitime Dair Tartışmalar”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 26, Sayı 3, s. 985-994.

KANT, İ. (2022). *Töre Metafiziği İçin Temellendirme*. Çev. A. Yardımlı, İstanbul: İdeal Yayınevi.

KILIÇ, R. (2012). *Ahlakın Dini Temeli*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

KILIÇ, E. (2022). *Metafiziksel İyiden Değere Ahlakın Yolculuğu*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

KÜKEN, G. (2006). *Yeni ve Yakınçağda Eğitim*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

MANAF, A. (2020). *Suçluluk Psikolojisi*. İstanbul: Az Kitap.

MEMDUHOĞLU, A. (2015). “İlmihal Edebiyatının Serencamı”, *Akademi Dergisi*, Sayı: 66, s.21-49.

MENGÜŞOĞLU, T. (2013). *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Doğu-Batı.

MIDOVINK, M. (2019). *Eşyanın Tabiatı*. Çev. S. Ak, İstanbul: Domingo Yayınları.

MORGAN, C.T. (2017). *Psikolojiye Giriş*. Çev. S. Karakaş-R. Eski, Ankara: Eğitim Yayınevi.

NAHALAYI, A. (1387). *Usulü't-Terbiyeti'l-İslamiyye*. Dimeşk.

NIETSSCHE, F. (2019). *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. Çev. M. Tüzel, İstanbul: TİB Kültür Yayınları.

NODDINGS, N. (2020). *Eğitim Felsefesi*. Çev. R. Çelik, Ankara: Nobel Akademi Yayınları.

ÖZAKKAŞ, T. (2016). *Bebeklikten Erişkinliğe Ruhsal Yolculuğumuz*. İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü.

ÖZTÜRK, O. (2012). *Özerk Benlik, Kul Benlik*. İstanbul: Okyanus Yayınları.

PAULHAN, F. (1969). *Ahlâkın Ahlâksızlığı*. Çev. M. Ecer, İstanbul: Remzi Kitabevi.

PIEPER, A. (2012). *Etiğe Giriş*. Çev. V. Atayman-G.Sezer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

RADIN, D. (2018). *Bilinçli Evren*. Çev. K. Budak, İstanbul: Omega Yayınları.

SARTRE, J. (2018). *Öznellik Nedir*. Çev. İ. Uysal, İstanbul: Can Yay.

SARTWELL, C. (2014). *Edepsizlik, Anarşi ve Gerçeklik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

SCHOPENHAUER, A. (2009). *İstencin Özgürlüğü Üzerine*. Çev. M. Söyler, İstanbul: Öteki Yayınları.

SELVİ, D. (2016). *Ateşin Yakmadığı Aşık*. İstanbul: Semerkand Yayınları.

SMITH, R. (2013). *Zihin ve Doğa Arasında*. Çev. T. Binder, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

SKINNER, Q, (Ed.) (2013). *Çağdaş Temel Kuramlar*. Çev. A. Demirhan, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

SPRANGER, E. (2001). *İnsan Tipleri*. Çev. A. Aydoğan, İstanbul: İz Yayıncılık.

SUENDSEN, L. (2017). *Korkunun Felsefesi*. Çev. M. Erşen, İstanbul: Redinkot Kitap.

TAŞKIN, S. (2019). *Aristoteles ve Kınalızade Ali 'de Ahlak*. Ankara: Nobel Akademi Yayınları.

TAYLOR, M. (2019). *Doğa Kitabı*. Çev. S. Çayır, İstanbul: Maya Kitap.

TURA, S. (2015). *Madde Mana*. Metis Yayınları.

WADSWORTH, B. J. (2015). *Piaget'nin Duyuşsal ve Bilişsel Gelişim Kuramı*. Çev. M. Kandemir, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

WINSTON, R. (2016). *İnsan İçgüdüüsü*. Çev. S. Köseoğlu, İstanbul: Say Yayınları.

erol güngör' n kültür değişimi ve milliyetçilik eserindeki kavramlara günümüzden bir bakış*

hilal nur sayman**

“Mazide özlenen şeyler bizim bugünkü hayatta mahrum kaldığımız kıymetlerdir. Mazinin hangi devrinde o kıymetler en yüksek mevkide ise o devre hasret çekiyoruz.”
Erol Güngör

Giriş

Erol Güngör, ‘Kültür Değişimi ve Milliyetçilik’ adlı eserinde Ziya Gökalp’in düşüncelerine ilişkin tartışmaları ve bu düşüncelerin bulundurduğu tezatları dile getirerek başlar. Ona göre bu tezatlar, günün ihtiyaçlarına göre reçete düşülmesinden kaynaklanmaktadır. (Güngör, 2003: 7). Erol Güngör’ n Gökalp’ı eleştirmesine rağmen, Türkiye’nin kültürü ve sosyal yapısı üzerine temellendirdiği milliyetçilik anlayışının çerçevesinin esasında, yine Ziya Gökalp’in fikirlerinden hareket eden hocası Mümtaz Turhan tarafından oluşturulmuş olduğu da bir gerçektir. Bu anlamda, Güngör’ n etkilendiği fikir adamlarına aynı zamanda eleştirel yaklaşmış olması, onun düşünce dünyasını ve Türkiye’nin sosyolojik sorunlarına getirdiği  z m önerilerini nasıl sağlam bir zemine dayandırdığının göstergesidir. Erol Güngör’ n bu sağlam zemin özene kurmuş olduğu düşüncelerinden istifade etmek, düşüncelerinin üstüne bir şeyler

* Bu makale, KOCAV bünyesinde düzenlenen Erol Güngör’de Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik Makale Yarişması kapsamında hazırlanmış olup İhtisas düzeyinde ikinci-lik  d l  almıştır.

** Yüksek Lisans  ğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Programı, hilalnursayman@hotmail.com.

koyabilmek Türk sosyolojisi için göz ardı edilemeyecek bir imkandır. Bu imk n , bu makalede 'Kültür Değişimi ve Milliyetçilik' eserinin içeriğini adım adım izleyerek değerlendirebilmek gaye edinilmiştir. Bu gaye doğrultusunda kitaptaki kavramların sırasıyla üzerinde durmak ve kitapta geçen kavramlarla ilişkili ortaya atılan başka kavramların günümüzdeki yorumlanışlarına yer vermek uygun g r lm ştir.

Kültür, Medeniyet ve Modernleşme

Ziya Gökalp'in ifadesine göre "Medeniyet usulle yapılan ve taklitle bir millett n diğer millete geçen mefhumların ve tekniklerin mecmuudur. Hars (kültür) ise hem usulle yapılamayan hem de taklitle başka milletlerden alınamayan duygulardır."(Gökalp't n aktaran Güngör, 2003: 6). Ziya Gökalp't n bu yana pek çok aydın bu kavramları tanımlamış ve tartışmıştır. Erol Güngör ise aydınlarımızın kültür ve medeniyet ayrımı için yaptığı tanımların arkasında 'Millet hayatına nasıl bir yön vereceğimiz konusundaki isteklerimize objektif veya ilmi destek bulma gayreti...' olduğunu söyleyerek bu iki kavram arasındaki ayrımın hareket noktasını vurgulamıştır (Güngör, 2003: 4).

Erol Güngör'e göre Batılılaşma akımına farklı tutum sergileyen ve tutumlarına göre söz konusu ayrımı yapan üç sınıf vardır; Türkçüler, İşl mcılar ve Garpcılar. Kendi ifadesiyle; 'Türkçüler Batılılaşma fikrini milliyetçilikle uzlaştırırken hep Ziya Gökalp'a müracaat etmişlerdir. O devrin İşl mcıları da Müslümanlıkla medeniyet iliğin pek l  uzlaştığını iddia ettiler; bizim geri kalışımıza İşl miyet'in sebep olmadığını göstermeye çalıştılar. Ancak İşl mcılar medeniyet terimini Türkçüler kadar geniş tutmuyorlar, mesela Batılı esaslara göre bir hukuki organizasyona gidilmesini hiç kabul etmiyorlardı... Garpcılar öbür iki cereyanın aksine, medeniyet i olmaktan ziyade k lt rc  idiler.' (Güngör, 2003: 8).

Güngör kültür ve medeniyet ayrımının neye göre yapıldığını irderlerken kendisi doğrudan bu ayrımı yapmamıştır. Ona göre; kültür ve medeniyet arasında bir ayrım yapmak medeniyetin temelinde kültür bulunduğu için son derece yanlış bir tutum olacaktır. Bu nedenle kültür tanımı Güngör'd  daha ön plana çıkmaktadır (Aydın, 2020: 73-74). Dolayısıyla bahsi geçen kitabında da sadece kültür kavramının kendince tanımını yapmış, bu tanım üzerinden kültürün modernleşmeyi etkileyip etkileyemeyeceğini sorgulamıştır (Güngör, 2003: 28). Güngör' n kültür tanımı; hayat içinde karşılaşılan ve büyük ölçüde başkalarınınkinden farklı olan şartlara verilen tepkilerden doğan; inanç, norm ve davranış  zellikleri (Güngör, 2003: 18) şeklinde oluşmuştur.

Kitapta, modernleşme denilen hadisenin kültür ve örf-adet değişimlerini çok hızlandırdığı için yeni Türkiye'nin geçmişten intikal eden bu inanç ve uygulamalara karşı tavır üzerinde durulmuştur ve modernleşmenin bunlar üzerindeki etkileri sayılmıştır (Güngör, 2003: 86-89). Güngör, özellikle modern dünyanın getirdiği ve gelişmesindeki sınırlandırmaların zor olduğu teknolojinin kültür kavramını giderek silikleştirdiğini “Bugün teknolojik bakımdan en ileri olduğumuz bir zamanda geçmiş devirlerdekinden daha çok kültürle uğraştığımız veya daha kültürlü olduğumuz söylenemez. Bunun aksi, yani kültürden gitgide uzaklaştığımız daha doğrudur.” sözleri ile ifade etmiştir (Güngör, 2003: 23). Yine de Güngör, kültürün yitirilmesi tespiti veya ağıtından çok; milli tarih, milli karakter ve örf- âdet meseleleri üzerinde durmayı, böylelikle “Sağlam bir milli kültür” oluşturma gayesi peşinden gitmeyi tercih etmiştir (Güngör, 2003: 38).

Teknoloji'nin kültür üzerinde tesirinin kaçınılmaz olmasıyla birlikte (Güngör, 2003: 23) Güngör'e göre Türkiye'nin o günkü problemi modern teknolojinin en kısa zamanda ve en az paha ile nasıl aktarılacağıdır (Güngör, 2003: 38). Bununla birlikte modern teknolojinin, Avrupa'da ve Amerika'da ile bulunması ve bu bölgelerin medeniyeti ile kültürünün birbirinden ayrılamayacak kadar bütünleşmiş olması modern teknolojinin bir başka ülke tarafında alınamayacağının göstergesi de değildir. Burada özümleme denilen olay gerçekleştiği için Türkiye için önemli olan teknolojinin nasıl alınacağı ve nasıl sağlam bir milli kültürün üstüne oluşturulacağıdır. “Bizim ideal edindiğimiz şey de Avrupa'da olduğu gibi bir kültür-medeniyet bütünlüğüne erişmek değil midir?” (Güngör, 2003: 17).

Küreselleşme, Kültürel Globalleşme, Bireyselleşme

Günümüzde modernleşmenin nihai bir sonucu olan küreselleşmenin, kültür ve medeniyet ayrımının yapılmasında teorik olarak olmasa da hayatın kendi seyri içinde eskisi kadar bir önem bırakmadığı söylenebilir. Zira Güngör'ün modernleşmeyle işaret ettiği kültürden uzaklaşmanın, bugün küreselleşme sonucu kültürün tamamen yitirilmiş olup olmadığı tartışmalarına dönüştüğü bir gerçektir. Küreselleşme (global-

leşme) iktisadi bir terim olarak ilk tanımını kazanmışsa da bu kavramın gün geçtikçe daha geniş yorumlandığını söylemek mümkündür. Nitekim kültürün yitirilip yitirilmediği tartışmalarına başka bir pencere açan “Kültürel Globalleşme” ifadesi doktrine çoktan yerleşmiştir.

“Kültürel globalleşme; çok kültürlülüğü, ulus-devlet içinde kültür çeşitliliğini yaratan, ulaşım ve iletişim ağlarındaki hızlı gelişmelerdir. Böylece, kültürler arasındaki farklar azalmakta ve demokratikleşme, insan hakları, hukuk devleti, çevre, savaş, doğal afetler gibi pek çok konuda da ortak tepkiler ortaya çıkmaktadır. Kültürel globalleşmenin olumsuz etkisi ise, ekonomik rekabet açısından önde gelen gelişmiş ülkelerdeki değerlerin, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde kültür yozlaşması yaratması, bu toplumları daha fazla tüketime yönlendirerek bir ‘tüketim toplumu’ oluşturmaya tehlikesidir.” (Yalçınkaya’dan aktaran Şahin (Erbaş), 2013: 75).

Bu noktada Güngör, zamanında küreselleşme kavramının henüz ortaya atılmamış olmasına karşın, fikirlerine dayandığı Raymond Aron’un “Modern ilim ve teknolojinin taban tabana zıt ideolojileri aştığını...” belirten ifadesinin arkasına “Sanayileşen cemiyetlerin birbirine daha çok benzemeleri gerçekten apaçık bir durumdur...” cümlesini ekleyerek küreselleşme kavramına yaklaşmış olması dikkat çekicidir (Güngör, 2003: 29). Böylece Güngör’ün daha, yaşadığı dönemde henüz adı konulmamış olan ikinci dalga küreselleşme döneminde muhakeme gücü ve öngörüsü sayesinde, üçüncü dalga küreselleşmeye dahi atıfta bulunduğunu belirtilebilmelidir (Aydın, 2020: 87).

Küreselleşmeden başka “Popüler kültür” kavramının ortaya çıkmış olması ise yerel olanın ayakta kalmakta zorlandığının bir göstergesi sayılabilir. Popüler kültür, gündelik yaşamın kültürü olarak tanımlanmaktadır (Coşgun, 2012: 840). Gündelik yaşam kültürü geleneklerden gelmeyi bıraktığında ve popülerin peşine takılmaya başladığında milli olan yitirilmiş olacak ve küreselleşmeye ayak uydurulacaktır. “Bilim ve teknolojinin gelişmesine paralel olarak; popüler kültür bir meta haline dönüştürülmüş ve sanayi ürünleriyle birlikte tüketilmeye başlanmıştır. Toplum tarafından hızla tüketilmeye başlayan popüler kültür, aynı zamanda toplumu da tüketmeye başlamıştır.” (Coşgun, 2012: 848).

Kültür gibi medeniyet kavramının da yitirip yitirilmediği ise bu kavramın özünün yitirilip yitirilmediğinin sorgulanmasıyla bulunacaktır. Güngör’ün kitabının dip notunda bahsi geçen Toynbee’nin ‘Her medeniyet aslında bir dinin medeniyetidir .’ (Güngör, 2003: 39) sözünden

yola çıkacak olursak her medeniyet bir dinin medeniyetidir görüşünü olmasa bile, en azından “Toplumların ve medeniyetlerin oluşmasında en büyük etken dindir.” (Songül,2010: 20) görüşünü kabul etmek yerinde olacaktır. Bunu kabul ettiğimiz takdirde günümüzde yaygınlık kazanan, tüm dinleri reddeden deizmin bir tehlike olup olmadığı tartışmalarına da bir kapı açılabilir ve kültürün silikleşmesi gibi medeniyet kavramının da silikleşmesi toplumların toplum olmaktan çıkıp kitlelere dönüşmesi distopyasını gündeme getirilebilir.

Toplumun kitlelere dönüşmesi fikrinin bireylere indirgenmesi sonucunda, bireylerin “...aile ve bölge bağlarını bir yana bırakması ve verimlilik esasına, rasyonel hesaplara dayanan münasebetleri benimsemesi...” (Güngör, 2003: 16) tespit edilebilir. Aslında bu bir anlamda bireyselleşme kavramının çıkış noktasıdır. Gerçekten de modern dünyanın beraberinde getirdiği kavramlardan biri de bireyselleşmedir.

Erol Güngör’e göre modernleşmenin en göze çarpıcı ve en cazip içeriği “bilginin pratik maksatlarla organize edilmesi”, yani teknoloji, bireyselleşmenin yol açacağı manevi ihtiyaçlar gibi insanların birbirine bağlılığının (ihtiyacının) artması özelliğini taşımaktadır (Güngör, 2003: 26). “Modern zamanlarda, insanın özsaygılı ve özerk bir varlık olduğu genel bir kabuldür. Bu çerçevede insan olabildiğince kendi haline bırakılmalıdır.” (Oğuz, 2012: 35). Oysa bireyselleşmeyle sosyal bir varlık olan insan toplumdan uzaklaştıkça manevi ihtiyaçları da artacaktır. “İlkel saydığımız bir cemiyette yapılan av merasimleri bir taraftan iktisadi bir gayeye hizmet ederken, bir taraftan da insanların dans ve müzik gibi manevi ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Hâlbuki modern cemiyette hayatın maddi faaliyetleriyle

“Erol Güngör’ün (...) kurmuş olduğu düşüncelerinden istifade etmek, düşüncelerinin üstüne bir şeyler koyabilmek Türk sosyolojisi için göz ardı edilemeyecek bir imkândır.”

manevi ihtiyaçlar sahası birbirinden gitgide ayrılıyor, insanlar manevi faaliyetlere sırf maddi hayattan kaçmak için girişiyorlar.” diyerek Güngör, bireyselleşmenin yol açtığı manevi ihtiyaçlara bu anlamda dikkat çekmiştir (Güngör, 2003: 24).

En nihayetinde modernleşmenin getirdiklerine karşın, milli kültürün yaşaması için gerekli olan her ne ise bu, yine Güngör' n kültür tanımından çıkarılabilecektir: “Tarih bir milletin hayatıdır; yani hayat içinde karşılaşılan ve büyük ölçüde başkalarınınkinden farklı olan şartların ve bu şartlara yapılan tepkilerin hikayesidir; kültür ise bu tepkilerden doğan inanç, norm ve davranış özellikleridir.” (Güngör, 2003: 18). şu halde tarihin yaşaması kültürün yaşamasıdır. Bunun için gerekli olan da tarihe karşı duyulacak objektif ilgidir, bu ilgi gerçekleri ortaya çıkarılmaya yararken, geçmişi de daha iyi yaşatacaktır. Buna karşın, tarihin yaşatılması için gösterilen gayret, gerçeklerin olduğu gibi görülmesine engel olacak bir hissi duvar meydana getirebilir. Bu nedenle bir ölüyü diriltmeye çalışmaktan ziyade hatıralarını yaşatmaya çalışmak daha mantıklı olacaktır.(Güngör, 2003: 53)

Kültür Değişimi, Milliyetçilik ve Tarih

Güngör kitabında Türkiye için iki farklı ayırım yapmış, sosyolojik tahlillerini de bunlar üzerine kurmuştur. Birincisi aydın ve halk ayırımı, ikincisi ise aydınlar arasında yaptığı inkılapçı ve milliyetçi aydın ayırımıdır. Modernleşme ile gelen kültür değişimini bu ayırımlar üzerinden değerlendirilmektedir.

Aydın-halk ayırımında, “Batının tesiriyle Türkiye’deki kültür bütünlüğü sarsıldığı zaman, ortaya kozmopolit münevver kültürü ve geleneksel halk kültürü olmak üzere iki ayrı kültür çıkmıştır.” (Güngör, 2003: 140) ve münevverler milliyetçi- inkılapçı olmak üzere ayrılırsalar da her iki kesim de halkın kültür anlayışından uzak düşmektedir. Çünkü münevver; ister inkılapçı olup batının kültürünü sevsin benimsemeye kalksın ister milliyetçi olup batının kültürünü sevmesin, modern olana yakın olan kimsedir, dolayısı ile halkın yaşadığı kültürün dışında kalabilmektedir (Güngör, 2003: 48). Güngör' n, “Batı kültürünün Türkiye’de münevver zümreyi bozduğunu, fakat halkın eski karakterini münevvere kıyasla daha iyi muhafaza ettiğini” (Güngör, 2003: 125) söylerken burada inkılapçı- milliyetçi ayırımını yapmayışı bundandır. “Türkiye’de eski kültürden ve dolayısı ile tarihi karakter vasıflarından ayrılma hareketi halkta değil, münevver tabakada görülmektedir.” (Güngör, 2003: 140).

Halkın eski kültürden ayrılmayışı gericilikten değil, tarihten gelen

“Hâkimiyet” duygusunun bir sonucudur. Hakikaten, kültür değişimleri üzerinde şimdiye kadar yapılan araştırmalar göstermiştir ki, bir kültürün mensupları kendilerini karşıdakilerden daha aşağı gördükleri nispette yabancı kültürün daha ziyade prestij yaratan dış görünüşlerine önem vermekte, karşıdakilere hâkim bir tavırla baktıkları zaman da daha çok gerçek ihtiyaçlarını giderecek unsurları almaktadır (Güngör, 2003: 125).

Hâkimiyet tavrına bugün bir örnek olarak, “en güçlüye benzeme” ideolojisini köpürten ABD ve teknolojinin tekdüze ve küresel bir (popüler) kültürü yaygınlaştırması verilebilir. Zira bugün günlük konuşma dilinden eğitime, beslenmeye, müziğe ve giyim-kuşama, hatta yaşayış ve davranış biçimlerine varıncaya kadar birçok bireysel alana özellikle ABD’ye özgü olmak üzere yabancı kalıplar yerleşmiş bulunmaktadır (Aydın, 2020: 87).

Ne var ki bizim için, aslında zaten büyük bir Türk tarihinde mevcut olan hâkimiyet tavrı bugün de kaynağını buradan bulmalıdır. Zira büyük bir tarih, büyük bir milli şahsiyet anlamına gelmektedir (Güngör, 2003: 58). Burada Erol Güngör, milli tarihi izlemekle milli karakter meselesini açıklığa kavuşturulabileceğinin ilk izlenimini verir ve devam eder: “İnsanların büyük ekseriyeti bu bütün içinde kendi hususi yerini kesinlikle bilmek ister: Bir ailenin ferdi, bir çevrenin insanı, bir milletin mensubu olduğu takdirde şahsiyetini bulur... Milli tarih cereyanlarının milliyetçilik hareketleri ile birlikte gelişmesinin başlıca sebebi işte budur.” (Güngör, 2003: 65).

Milliyetçiliğin temelini milli tarih şuuru teşkil eder (Güngör, 2003: 67) ve bu millete ait tarihin basit vakalar yığından ibaret değil de bugünkü kaderi çizen manalı bir zincirin halkaları halinde anlaşılması anlamına gelmektedir (Güngör, 2003: 66). Bir şuurun bahsinden sonra gelecek soru şu olmalıdır; bu şuuru taşıyacak bir milli seciye (karakter) var mıdır? (Güngör, 2003: 110).

Erol Güngör, bu milli karakterin varlığını tarihte, buna bağlı olarak kültürde arar ve Türk milli karakteri derken bin yıl önce Anadolu’yu vatan edinmiş ve burada kalmış Batı Türklerinden bahseder. Ona göre,

Türk Kültürü'n n üç ana kaynağı vardır: İlki Türklerin müşterek tarih ve dil sahibi bir kavim olarak çok eskiden beri edindikleri ve geliştirdikleri vasıflar, yani Anadolu'ya yerleşen Türklerin kavmi hususiyetleri, ikincisi İslam medeniyeti, üçüncüsü de Anadolu'da ve Rumeli'de geçen uzun bir tarih boyunca edindikleri bilgi ve tecrübe. (Güngör, 2003: 119).

Türk milletinin yakın tarihe kadar geliştirmiş olduğu vasıflar bir milli karakterin varlığını gösterirken onun büyük bir kültür değişmesi içine girerken ne durumda bulunduğunu göstermek bakımından da büyük bir önem taşımaktadır (Güngör, 2003: 143). Bu vasıflar sayesinde milli kültür içten ve dıştan tahribata uğramasına rağmen direnebilmiş, varlığını devam ettirmiştir (Güngör, 2003 : 38).

Sonuç olarak bütün bir Türk tarihi göstermektedir ki milli karakter vardır. Fakat bu karakter Türklerin son yüzyıla kadar sahip bulunduğu tespit edilmiş vasıflarla izah edilmiştir. Tarih olmamış bir devir hakkında, bilhassa kültür değişmelerinin çok kesif bir hal aldığı son yarım asır üzerinde henüz bir hüküm verilemeyeceği için, bugünkü Türk halkının aynı vasıfları taşıyıp taşımadığı sorgulanabilir. (Güngör, 2003 : 140).

Sonuç Yerine

Erol Güngör' n söz ettiği son yarım asır bu gün artık bir asra dönüşmektedir. O zamanlarda mevzu bahis olan modernleşme tartışmaları bu gün yerini küreselleşmeye ve etkilerine bırakmıştır. Bununla birlikte Güngör' n döneminde adı konulmamış bu kavramın (küreselleşmenin) ve beraberinde getirdiği bireyselleşmenin izlerini "Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik" kitabında sürmek Erol Güngör' n büyük bir münevver ve disiplinler bağlamında önemli bir Türk sosyoloğu olduğu gerçeğini pekiştirmektedir.

Güngör' n kültür değişiminin kesif bulduğu o zamanlara kıyasla günümüzde bu değişim g nbeğ n ivme kazanmış ve toplumumuz hemen hemen bütünüyle popüler kültürün etkisinde kalmıştır. Popüler olana karşı milli olanın ayakta kalması Güngör' n tarifiyle tarihle objektif olarak ilgilenmek, tarihi yaşatmak yerine onu öğrenme gayretiyle mümkün olacaktır. Yine milli kültürün ayakta kalması, geleneğin

ayakta kalmasıyla mümkündür ki bunun için de örf, adet ve teamüllerin yaşatılması gerekmektedir. Toplumlar için kültürün getirdiği bir norm olarak bu unsurların yaptırımını muhafaza etmesi normların devamlılığı için şarttır. Özellikle bizim büyük tarihimizden gelen hâkimiyet duygusunu ve milli şahsiyetimizi korumak, kültür değişiminin veya ondan uzaklaşmamızın önüne geçecektir.

Batı ile etkileşimin kaçınılmaz iki olgusu olarak modernleşme ve küreselleşme bu etkileşimin devam etmesindeki kaçınılmazlık karşısında toplumumuzu değiştirmeye devam etmektedir ve edecektir de. Ancak bu değişimin toplumsal yozlaşmaya mahal vermemesinin bir reçetesi olarak Güngör'ün bahsettiği "Milli tarih şuuru" her zaman yazılabilecektir. Nitekim, esasında Erol Güngör'ün "Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik" kitabını okuyarak ilk defa 2018'de "KOCAY Erol Güngör Makale Yarışması" için kaleme aldığım bu yazı, bugün için halen çok fazla bir ilave gerektirmeyerek güncelliğini korumuştur.

Kaynakça

AYDIN, Gamze Nur (2020), *Küreselleşen Modernleşme ve Kültür: Erol Güngör Örneği*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Bursa.

COŞGUN, Melek (2012), Popüler kültür ve tüketim toplumu, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt:1 Sayı:1*, 837-850.

GÜNGÖR, Erol, (2003) "Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik", İstanbul: Ötüken Yayınları (İlk Yayın Tarihi 1980).

OĞUZ, Gökhan (2012) *Sosyolojik yaklaşımlı Türk milliyetçiliğinde Türk modernleşmesi: Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Yılmaz Özakpınar*, (Yayımlanmış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, İstanbul.

SONGÜL, Asena (2010). *Prof. Dr. Erol Güngör'e göre kültür ve din ilişkisi*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, İstanbul.

ŞAHİN (ERBAŞ), Zeynep (2013), *21. Yüzyılda Globalleşmeyle Değişen Sivil Toplum Düşüncesi: Sivil Toplumdan Global Topluma*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Karedeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Programı, İstanbul.

*“ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde”: 19. yüzyıl istanbul’unda konak hayatı**

cansu uz okur**

Giriş

Osmanlı medeniyetinin şahikası şehr-i İstanbul bir vakitler yalnız yedi tepesine birer ak güvercin gibi kondurulmuş camileri, görkemli sarayları, yanan bağrıları serinleten çeşmeleri, asırlık çınarların gölgesindeki kahvehaneleriyle müzeyyen değildi. Saba makamında okunan ezanlarla başlayan gün nihayete erdiğinde, hanesine koşar adımlarla giden her bir İstanbullu gözlerini son bir defa da mahallesini süsleyen konakların zarif silüetinde dinlendirirdi.

Ahmet Cevdet Paşa’nın “Sanki İstanbul güzel bir bağçe olup bu daireler dahi anın güzel çiçekleri idi” diyerek sitayişle bahsettiği konaklar, asrın vükela ve vüzerasının hanesi olan bir nevi minyatür saraylardı. Divanyolu’ndan Sultanahmet’e, Süleymaniye’den Şehzadebaşı’na oradan Fatih ve Edirnekapı’ya, Aksaray yolunda Kocamustafapaşa ve Yedikule’ye kadar uzanan bu zengin ve nüfuzlu kimselerin konakları şahnişinleri, cumba ve çıkmalarıyla, saçak ve sayvanlarıyla, bir kadiife gibi yumuşak çizgileri ve süsleriyle İstanbul’un asıl iç manzarasını oluşturlardı. (Ahmet Cevdet, 1986:13; Tanpınar, 1998:54).

Son demlerine yetişmiş muhibbanın hasretle yad ettiği görkemli İstanbul konakları altın çağını esasen 19. Asrın ilk yarısında yaşamıştı.

* Resimler Ahmet Yakupçoğlu Arşivi

** uzcansu@yahoo.com

Eski asırların hilafına devlet ricalinin maaşlarının toprak gelirine bağlanmayıp elden ödenmeye başladığı ve ilaveten tahsisat ve atiyelerle desteklendiği Tanzimat Devri artan nakdî servetlerin de devri olmuştu. Yalnızca çok yüksek maaşlar alan devrin ricali değil, akın akın Mısır'dan İstanbul'a gelen Hidiv ailesi de yaptırdıkları konaklar, köşkler, yalılarla payitahtı mamur ediyorlardı.

İçinde birkaç neslin bir arada yaşadığı konaklar sadece birer gösterişli mekan değildi; bir devre hakim olan tüm kıymetlerin, yaşama üslubunun, mekan ve zaman idrakinin de canlı birer numunesiydiler. Konağın ilk banisi ardından gelenlere servetini aktarmakla kalmaz, tecrübesini, görgüsünü, maziye atıye bağlayacak bir dünya görüşünü de devrederdi. Bu sebepten olsa gerek sahipleri olan kübera ve rical yalnız kendi hane halkının değil, muhitinin de derdiyle hemhal olur, madden ve manen konağın kapıları fukaraya, düşküne, devlet kapısında işi olan herkese açılırdı.

Tanzimat Fermanı ile başlayan değişim yalnız askeri, idari ve mali sahalarla sınırlı kalmayıp cemiyet hayatında da etkisini göstermeye başladığında İstanbul konakları da bu değişimden payını aldı. Avrupa medeniyeti cesim binaları, göz alıcı dükkanları, devrin her nevi konforunu vaad eden hayat tarzıyla tatlısı Frenklerinin muhiti addedilen Pera'dan eski yarımadağa göz kırparken davete yüz çevirmek mümkün müydü?

Görmüş geçirmiş İstanbul konakları artık yeni bir dünyanın eşiğinde, aşına zamanlardan belirsiz geleceğe bakıyorlardı.

I. Değişen İstanbul

19. yüzyılın başından itibaren şehir-i İstanbul baş döndüren bir hızla değişmeye başladı. Suriçi denilen ve sarayın da yer aldığı esas İstanbul ile Bilad-ı Selase adı verilen Eyüp, Üsküdar ve Beyoğlu'ndan ibaret şehir, yüzlerce yıllık bu sınırlarından çıkıp Boğaziçi'nin iki yakası boyunca kuzeye ve batıda Makriköy'e (Bakırköy) doğru yayıldı.

Giderek artan nüfus, dinmeyen muhacir kabileleri ve hususen Kırım savaşı ve Islahat Fermanı sonrasında yoğunlaşan Avrupalı asker, mis-

yoner, tüccar, mimar, diplomat ve işsiz istilası şehri yüzyılların rehabet ve sükunetinden koparıp büyük dönüşümlerin eşiğine getirmişti. Avrupa devletleriyle giderek artan siyasi ve iktisadi ilişkiler, Beyoğlu'nun (Pera) şehrin yeni gözdesi olarak ortaya çıkmasını kolaylaştırırken, Pera geleneksel Osmanlı hayat tarzının alternatifi bir konuma yükseldi. Diplomatik ve ticari üstünlüğü ellerinde tutan Avrupalı misyonlar ve onların yerli temsilcileri Rumlar hızla artan servetleriyle sadece yeni semtler ve yeni binalar kurmakla kalmayıp, bu yeni hayatın da öncüsü oldular.

Bankaları, apartmanları, aydınlık sokakları, tiyatro ve restoranlarıyla alafranga adı verilen yeni hayat tarzının yaşandığı semt olan Pera ve civarı yalnızca gayrimüslimlerin değil, gözü yükseklerde ve modernlik yanlısı olan Müslümanların da zamanla gözde alışveriş ve eğlence merkezi ve nihayetinde oturdukları semt haline geldi. “Asıl tehlike İstanbul’un dört asırdır kendi bünyesinde yabancı bir örgü gibi taşıdığı Beyoğlu’nun birdenbire, Tanzimat’ın verdiği yeni imkanlarla genişlemesinde ve aşağıya, denize doğru taşmasındaydı.” (Karpaz, 2003: 138; Tanpınar, 2007: 325)

1853’te Sultan Abdülmecit devrinde Dolmabahçe Sarayı inşasının tamamlanarak Topkapı Sarayı’ndan buraya taşınmasıyla başlayan Suriçi İstanbul’unun resmen terki, Bab-ı Ali’nin eski yerinde kalarak gelişmeye devam etmesiyle dengelenmeye çalışılmışsa da devamında yapılan Çırağan ve Yıldız Sarayları, Şirket-i Hayriye’nin tesis edilerek Boğaziçi’ne ulaşımın kolaylaştırılması, Tünel’in açılışı, Unkapanı ve Galata Köprülerinin hizmete sokulması, Suriçi İstanbul’unun prestijini giderek düşürmüştü. “Birkaç on yıl içinde İstanbul’un manzarası tamamen değişerek, Galata, Beyoğlu, Boğaz kıyıları, Sirkeci, Kadıköy ve İzmit’e doğru Anadolu kıyıları bir kozmopolit İstanbul’u yansıtmaya başlamışlardı.” (Kuban, 2000: 348)

Cami külliyeleriyle yarışan devasa kışlalar, yedi tepesini yedi cami ile süsleyen şehrin silüetini değiştirirken, ard arda gelen yangınlar ve özellikle 1865 Hocapaşa yangını eskiye dair ne varsa silip süpürmekte yeni devre adeta yardım ediyordu. Suriçi İstanbul’unu harabe haline getiren her yeni yangın, Avrupalı mimari teşebbüslerine zemin hazırlıyor, her yeni nizamname ızgara planlı tipik mahalleler ve çok katlı kagir yapılarla geleneksel mimari düzene meydan okuyordu. (Tekeli, 1999: 25)

Bu baş döndürücü değişimden eskinin mahalle hayatı da nasibini aldı. Geleneksel Osmanlı şehirde mahalle tüm kimliklerin kaynaştığı, statü ve servetin yekdiğerinin gözüne sokulmadığı, dayanışma içinde,

saygı ve himaye çerçevesinde ahenkli bir hayatın hüküm sürdüğü mekandı. “Bir paşanın konağı karşısında küçük bir evkaf katibinin aşı boyalı küçük evi, ilmiye ricalinden bir efendinin kaşanesinin yanı başında mahalle suyolcusunun kulübesi bulunurdu.” (Ortaylı, 2003: 254)

Ancak değişen devir yeni semtleri gözde haline getirip, Aksaray ve ötesini orta ve fakir hallilerin semti haline koyarken, sınıfsız mahalle hayatına da tesir etti. Bir devrin zenginlik göstergesi olan konaklar evvelden Süleymaniye, Aksaray, Fatih, Şehzadebaşı gibi eskinin itibarlı semtlerinde yapılır, o semtin önemi ricalin konaklarıyla pekişirdi. Artık yeni zenginler konaklarını Nişantaşı, Ayaspaşa, Yıldız gibi semtlerde, yeni mimari üsluplarda ve taştan yaptırılırken yalnızca semt değiştirmekle kalmıyor, mahallenin tüm sakinlerini aynı manevi çatı altında yekvücut eden bir dünyadan da uzaklaşıyorlardı.

II. Eski Zaman Konakları

Konak nedir?

“...Şimdi geçmiş zaman diyebileceğimiz o zamanlarda İstanbul evleri üçe ayrılabilirdi. Bunların Boğaziçi’nde su kıyılarında ve ahşap olanlarına yalı; İstanbul’un sayfiye semtlerinde, bahçe içlerinde ve yine ahşap olanlarına köşk; şehirde ayrı harem ve selamlık daireli ve çokları kâğır olanlarına konak denirdi” (Hissar, 1997: 79).

Türk sivil mimarisinin en mümtaz örneklerinin sergilendiği konaklar devrin ekabirinin birkaç kuşak bir arada ve “kapı halkı” denen bir hizmetkar ordusuyla beraber ikamet ettiği büyük konutlardı. Konak sahibi olmak kentsoyluluğu simgelediği gibi belirgin bir sosyal statünün de göstergesiydi. Falanca Beyin konağı, filanca Paşanın konağı demek onların nüfuz ve servetlerine atıfta bulunmaktı. Son dönemlere kadar devlet adamları ikamet ettikleri konakları aynı zamanda hükümet dairesi olarak da kullanmış bu sebeple sadrazam

*“Suriçi İstanbul’u-
nu harabe haline
getiren her yeni
yangın, Avrupai
mimari teşeb-
büslerine zemin
hazırlıyor, her
yeni nizamname
ızgara planlı tipik
mahalleler ve çok
katlı kâğır yapılarla
geleneksel mimari
düzene meydan
okuyordu.”*

konağına Bab-ı Ali, Bab-ı Asafi, beylerbeyi konaklarına da Paşa Kapusu denilmişti. (Behar 2003: 102; Ayverdi 1982:29)

“...Mine’l kadim Eyüp, Üsküdar ve Galata, Bilad-ı Selase itibar olunarak İstanbul’dan hariç tutulmuş ve rical ve kibar konaklarının sur dahilinde inşası âdet olmuştu. ...Haricen görünüşleri boydan boya bir kışla manzarasını andırır ve çoğu koyu kırmızı aşı boyasıyla telvin edilirdi. Vüzeradan olanlar ve Kazaskerlik payesini ihraz edenler hasbe’t teşrifat, konakları kapılarının iki kanadını, kapıcı bulunmak şartıyla daima açık tutarlardı bu derecelerden dun rütbede bulunanların da yine kapıcı bulunmak üzere yalnız bir kanadını açık tutmaya selahiyetleri vardı.” (Ali Rıza Bey, 2001: 351)

Niçin Ahşap?

Konaklar en fazla iki-üç katlı ve ahşap olurlardı. Hem maddi hem manevi sebepler yüzünden ahşap tercih edilirdi. 1509’da vuku bulan ve Küçük Kıyamet denilen depremde İstanbul yer ile yeksan olmuş, Fatih camii’nin tüm kubbeleri çökmüştü. Bu tarihten sonra İstanbul’da ahşap en çok tercih edilen bina malzemesi oldu. İlâveten ahşabın inşasının kolay, tuğladan ucuz ve havadar oluşu revaç görmesini sağlıyordu.

Konaklarda ve evlerde ahşabın tercihinin manevi sebebine gelince, Müslüman Türk hassasiyeti Şuara suresinde buyrulan: “Siz her yüksek yere bir alamet bina edip boş şeylerle mi uğraşırsınız? Ebedi kalacağınızı umarak abideler ediniz misiniz?” ayetini kendine düstur edinmiş, mabetler dışında zamana dayanıklı malzeme kullanmamıştı. Şeddadi mimariye hoş bakılmayan bu zihniyette, ulema ve küberanın konakları hep ahşaptan inşa edilmiş ve yüz-yüz elli senede bir yeniden yapılmıştı. (Ayvazoğlu, 1987: 152)

Odaların Taksimi

Genellikle iki katlı olan ve fevkani diye adlandırılan konaklar gerçek bir kent malikaneleriydiler. 10-20 odalı bir konak, küçüklüğünü göstermek için “konak yavrusu” olarak adlandırılırken, oda sayısı kırka yaklaşanlar büyük addedilirdi. Zemin katında pencere olmayan konakların üst katları eli böğründelere oturan çıkmalar, cumbalar, kafeslerle örtülen çok sayıda pencere ve geniş saçaklarla çok zarif görünürdü. Konakların içi servetin miktarını gösterirdi. Çoğunda altın yaldız badana gibi kullanılır, bazı kısımlar nadide çinilerle kaplanır, ferah odalar insanın içini açardı. (Altın, 1997: 15; Orman, 2002:159)

Genel kanının aksine sıradan Osmanlı evlerinde ayrıca selamlık daireleri mevcut olmayıp, bir selamlığa sahip olmak sadece İstanbul ekabi-

rinin ve taşra zenginlerinin konaklarına mahsustu. Mabeyn adı verilen bir orta sofa konakların harem ve selamlıklarını birbirine bağlardı. Konakların alt kısımları hizmetkarların odaları ve mutfak için ayrılmışken, üst kattaki odalar konak sahiplerinindi. Odaların tümü sofanın etrafına karniyarik planı dahilinde dizilmiş olurdu. (Faroqhi,1998:170)

Konak sahibi bey yahut paşa misafirlerini selamlıkta “divanhane” adı verilen salonda kabul ederdi. Kıymetli halılar, boydan boya sedir ve minderler, gümüş şamdanlar ve duvarlarda altınla tezhip olunmuş hat levhalarıyla bu odalar göz alırdı. Selamlıkta ayrıca dinlenmek için “koltuk odası”, mevsimine göre değişen kıymetli kürkler için “kürk odası”, resmi işlerini gördüğü “mabeyn odası”, kütüphane ve bir de yemek odası yer alırdı. Yaşları müsaitse konak sahibinin oğul ve içgüveyi giren damatlarının da böyle ayrı odaları olurdu. Konağın harem kısmında da aynı taksim geçerli iken belki tek fark bir odanın, kıymetli ev eşyalarının muhafaza edildiği sandık odasının oluşuydu. (Abdülaziz Bey, 2002:164)

Hizmetkarlar

Konak hizmetkarlarının sayısı konağın büyüklüğüne bağlı olarak birkaç taneden başlayıp yüze kadar çıkabilirdi. Haremden görevli cariye ve kalfaların haricinde, ekabir konaklarında kethüda efendinin emri altında çalışan divan efendisi, mühürdar efendi, hazinedar ağa, kitapçı efendi, imam efendi, kaftan ağası, vekilharç ağa, iç ağaları, tütüncübaşı, kahvecibaşı, kilercibaşı, harem kethüdası, aşçıbaşı, kavasbaşı, seyisler, ayvazlar, zobular gibi bir hizmetkar ordusu bulunurdu. (Abdülaziz Bey, 2002: 172)

Müştemilat

Hemen her konağın bir veya iki bahçesi varken, müştemilata sahip olmak sadece büyük konaklara mahsustu. Ancak şehir hayatında görülebilecek derecede ayrıntılı bir vazife taksimiyle bendeganın yani ağaların, ustaların, seyislerin, kavasların, aşçıların, kapucuların, arabacıların ayrı daireleri olurdu. Ahırlar da konakların mühim kısımlarındandı. Tanzimat’tan evvel şehir içinde ata ancak konak ricalini oluşturan vüzera ve kübera bindiğinden, bunlar gayet cins hayvanlar beslerlerdi. III. Selim devri ricalinden İbrahim Nesim Efendi’nin bir gün “ahırımda seksen hayvanım kaldı, artık babam mezarından çıkısa kimseye bir hayvan vermem” demesi meşhurdur. Tanzimat’la beraber atlı arabalar revaç bulmuştur. Mesela Sultan Aziz zamanında Boşnak Mehmet Paşa dört yüz altına Paris’in Bender fabrikasında yapılmış bir

“Konağı çevreleyen duvarların üstüne ara ara yapılan derin oluklara artan ekmek ve yemekler dökülür, kuş ve kediler beslenirdi.”

araba ve beş yüz altına da bir çift Rus Orlof cinsi beygir almıştı. II. Abdülhamid devrinde ise lando denilen atlı arabanın üretimi için İstanbul’da bir imalathane kurulmuş ve atlı arabalar sokakların tıkanmasına yol açacak denli artmışlardı. (Ali Rıza Bey 357; Öztuna 1983: 371; Davis, 2009:153)

Konak Hamamları

19. yüzyılın İstanbul’unda su bentler vasıtasıyla Belgrad Ormanı’ndan temin edilirdi. Şehrin her köşesinde, her mahallesinde bulunan çeşmeler sakinlerinin su ihtiyacını karşılardı. Sakalar vasıtasıyla taşınan sular, evde büyük küplere doldurularak kullanılırdı. İşte böyle bir zamanda evde akar su bulunması konak sahibinin imtiyazlı durumunu gösterirdi. Çünkü bu konaklara su ancak padişahın irade buyurması ile bağlanabilirdi. (Yalçın, 2006: 273)

Geleneksel Türk evlerinde hemen her odada günlük temizlik ve yıkanma için oda dolaplarına gizlenmiş gusulhane mevcut iken, büyük konakların buna ilaveten özel hamamları olurdu. Su medeniyetiyle hemhal olan bu konakların hamamları da yine sahiplerinin nüfuzunu gösterirdi. “..Konak hamamlarının soyunup giyinmek için camekan odaları vardı. Bu odalar bile sıcak olurdu. Kibarlar kış sabahları kahvaltılarını bu odada tenavül eder, kahve ve çubuklarını burada içerler, burada giyinirler badehu zülvecheyn dairesine çıkıp kahya efendi, kitapçı efendi, divan efendisi, mühürdar bey gibi daire mütehayyizanı ile bazı musahabat ederler, sonra da sabah ziyaretçileriyle görüşmek için selamlık dairesine çıkarlardı.” (Ali Rıza Bey, 2001: 354)

Mangallar

İstanbul gibi kışların hiç de ılık geçmediği ve bazen Haliç’in donduğunun rivayet edildiği bir şehirde bu muhteşem konaklar dev çini sobalar ve bakır veyahut gümüşten Süleymaniye işi veyahut Selanik mamulatu oymalı mangallarla ısıtılırdı. Üstüne bir örtü atılan mangalın altına uzatılan ayaklar, uyuyup kalınınca mangalı devirir böylece yüzlerce evi kül eden meşhur İstanbul

yangınlarından birisi daha başlamış olurdu. Ancak her oda ısıtılmaz, bu yüzden kalın giyinilir, yün fanilalar kış boyunca kullanılır ve konak ricali evde kürkle dolaşırdı. Yatak odaları ısıtılmadığından çifte yorgan kullanılırdı. Çok ısıtılmasına önem verilen tek mekan konağın hamamıydı. (Öztuna, 1983: 365)

Konak Eşyaları

Konakların teşrifatına gelince, sıradan bir evin sahip olduğu eşya ile bir konağınki arasında miktar ve malzeme dışında pek bir fark yoktu. Herkes bakır kap kakac kullanırken, hali vakti yerinde kimseler bunlardan birkaçını altın kaplatırdı. Sohbetlerin vazgeçilmezi olan kahve, orta hallilerce Kütahya porseleninden yapılmış fincanlarda içilirken, konak sahipleri Çin porseleninden olanını kullanırlardı. (Faroqhi, 1998: 175)

19. Yüzyıl başında odalarda sandalye, masa, koltuk gibi batılı aksesuarlar henüz yer almamışken, odaların üç duvarları boydan boya sedirlerle kaplanır; gündüz oturulan bu odalar akşam duvardaki dolaplardan çıkarılan yatak ve yorganlarla birer yatak odasına dönüşürlerdi. Avrupa ile ilişkilerin hızla gelişmesi sonucu batı tarzı eşyalar konaklar için olağan hale geldi. Böylece sedir, ocak, dolap gibi mimari öğeler ortadan kalkmaya başladı. Çoğu kent konağında bir çeşit iç sokak gibi boş kalan ve ancak düğün, sünnet, bayramlarda canlılık kazanan sofalarda avizeler, yıldızlı boy aynaları, komodinler, masa takımları, piyanolar boy gösterdi. Lakin döşemesi alafranga olan konaklarda bile misafir gelince yüklüklerden çıkarılan döşeklerle hemen bir yer yatağı yapılırdı. (Kuban, 1994: 55; Altınar, 1997: 51)

1859 tarihli Ceride-i Havadis gazetesinden alınan bu konak satış ilanı, orta halli bir konağın tüm hususiyetlerini yansıtır, fazla söze hacet bırakmamaktadır. "Mahmudpaşa civarında Hocahani nam mahalde Bab-ı Zatiyye'ye giden yol sol tarafında mezkur hana muttasıl maliye muhasebeciliğinden mütekaid Hamdi Efendi konağı satılıktır. Hariciye: fevkani 4 oda, vasi sofa, tahtani kahve ocağı, vasi ahır, kagir samanlık, üzeri fevkani taş oda, kagir mutfak, üzerinde aşçı odası, sofa ve kebir mahzen, eşcar-ı müsmireli (meyve ağaçlı) bahçe, derununda havuz ve bir kuyu, limonluk. Dahiliye: fevkani 4 oda, bir vasi seldi sofa, bir sandık odası, diğer sofa, kiler, orta katta 4 oda, bir vasi sandık odası, alt

katta 2 oda, kiler, cemeke ve kagır hamam. Ebniye-i hariciye: mutfak, 1,5 masura ma-i leziz, sokak kapısı yanında kebir arabalık. Boğaziçi'ne ve Cısr-i Cedid'e nezareti vardır.” (Öztuna, 1983:363)

III. Konak Hayatından Manzaralar

Afiyet bal şeker olsun

Birkaç neslin bir arada yaşadığı ve kalabalık bir kapı halkı olan konaklarda elbette ki yeme, içme fasılları da bir başka alem di. Mithat Sertoğlu'nun Maliye Muhasebecisi Hasip Efendi'nin yaz ikindilerinde ahabplarını toplayıp, konağın havuz başında, asmanın altında tarihten, tasavvuftan, edebiyattan bahsedilen sohbetlerinden sonra verdiği ikinci kahvaltılarını anlattığı şu satırlar konak hayatının zenginliğine emsalsiz bir delildir:

“.. bu dillere destan kahvaltılarında neler bulunmazdı ki... Evvela akkuyruk, altınbaş, popof, hindiye, cava, Seylan harmanı ustaca demlenmiş ve doldurulacağı ince belli bardaklara daha evvel birer safran tüveyci atılmış nefis çay, arzu edenler için koyun sütü ve yemen kahvesinden yapılmış sütlü kahve, taze çıtır çıtır Karagömrük francalası, Hasanpaşa simidi, Eyüp halkası, Edirne beyaz peyniri, Gelibolu kaşar peyniri, ayrıca balkan kaşarı, yumuşak alman gravyeri, kehribar gibi sarı inek tereyağı, bal ve kaymak, dört beş çeşit reçel, zar gibi kıyılmış kuşgözü pastırma, ev sucuğu, duble zeytin, kalamata zeytini, yeşil zeytin, kebere turşusu, kazciğeri ezmesi, havyar, balık yumurtası, fume ringa, fume mersin vesaire.” (Sertoğlu, 1992:37)

Bu denli nefis ve çeşitli yiyeceklerin hazırlandığı mutfaklar da konaklara yakışır büyüklükteydi. Çoğunun içinde yer altı su sarnıcı bulunurdu. En az dört adet biri kargir büyük fırınlar vardı. Yemekler odunla pişirilir, odunlar yarılma dan uzunlamasına ocağa yatırılırdı. Tel dolaplarda yemekler saklanır, diğerlerinde ise sahanlar, lengerler, tavalar, tencereler, kuşaneler, hane sahibine mahsus Saksonya yemek takımları, çini, fağfuri tabaklar bulunurdu. Konağı çevreleyen duvarların üstüne ara ara yapılan derin oluklara artan ekmek ve yemekler dökülür, kuş ve kediler beslenirdi. (Abdülaziz Bey, 2002:167,187)

Yemek mevzusunda en hassas ve cömert olunduğu vakit on bir ayın sultanının gelişiy le olurdu. Mevcut aşçıya ilaveten Ramazanlarda ayrı bir aşçı daha tutulur hem konak halkına hem de hemen her akşam gelen onlarca misafire ancak yemek yetiştirilirdi. Kadir gecesine kadar bu kalabalık iftarlar devam eder, bir yandan eş-dost bir yandan fakir fukara

ağırlanırdı. Bu iftarlarda en çok rağbet gören yemekler kuzu ve hindi dolmaları, türlü kebablar, yahniler, börekler, baklavalardı. (Ali Rıza Bey, 2001: 356)

Tüm bu yemeklerin hazırlanabilmesi için Ramazan gelmeden ince kiler denilen esas kiler tıka basa doldurulmaktaydı. Haleb'in, Trabzon'un, Vakfikebir'in fiçı fiçı yağları, Balkan kaşerleri, Kızanlık tulum peynirleri, Mısır pirinçleri, dağlar gibi kelle şekerler, çuvallarla sabunlar, siyah ve yeşil zeytin fiçıları, Bağdat'ın, Hicaz'ın hurmaları, Karadeniz'in havyarları ve kalfaların kendi elleriyle hazırladığı türlü reçeller, turşular bu ayda adeta at koşturan ecdat mirası boğaz düşkünlüğüne ancak kafi gelirdi. (Ayverdi, 1982: 87)

Gözü pek olan cariyelerin gizli muaşaka vasıtası, çocukların ise minyatür atlı karınca olarak kullandıkları dönme dolaplar esasen harem ile selamlık arasında yemeklerin aktarılmasını temin ederdi. Yemek geleneksel olarak sinilerde yenirdi. Leğen, ibrik ve havlu tutan halayıklar yerlerini alıp, işlemeli peşkirler kucaklara konulduktan sonra yemek servisi başlardı. Çorba, pilav, hoşaf kaşıkları ayrı ayrıydı ve her biri mercan, sedef, gümüş, abanoz gibi kıymetli madenlerden yapılmıştı. (Yalçın, 2006: 278; Ayverdi 1982:19)

Yeme-içme faslı kahve ve çubuk ikramlarıyla nihayete ererdi. Kahve stil denilen bir nevi küçük mangalla ikram edilirdi. Altın veya gümüşten üç zincirle asılı duran stili kahveci cariyeler getirir, kahve fincanlara döküldükten sonra zarflara konarak ikram edilirdi. Ramazan ayında sahura kadar süren sohbet ve gezmeler hariç, bu devrin cemiyetinde gece hayatı olmadığından kahveler içildikten sonra bir müddet oturulur ardından herkes odasına çekilirdi. (Ayaşlı, 1984: 40; Ayverdi, 1982: 215)

Yar Bana Bir Eğlence

Tüm bu zenginliğin sefasını süren beylerinden ziyade konağın hanımlarıdır demek haksızlık sayılmaz. Hiçbir işle meşgul olmayan, konak idaresini kalfaların ellerine teslim eden, çocuklarını dadıları, lalaları büyüten, halayıklarca hizmetleri görülen bu kibar hanımların hayatları bir meclisten diğerine iştirakle geçip giderdi. Düğünler, çıkarılarak çıkarılan cariyelerin evlerine konuk olmalar, kışları mangal başında misafir ağırlayıp havadan sudan bahsetmeler, terzi siparişleri, bayram hazırlıklarıyla meşguliyetler, tebrik ve taziye ziyaretleri ve her yaz başı iple çekilen sayfiyeye çıkmalar sıkılmalarına mahal vermezdi. Ola ki canları sıkılacak olsa hanende hanımlar, tatlı dilli, güler yüzlü nedimeler kendilerini eğlendirirdi. (Ali Rıza Bey, 2001: 365)

Sarıyer'in Bendleri'nde yeldirmelerinin altından görünen ağır el-biselerini ve kıymetli mücevherlerini teşhir eden bu hanımlar, kahve tepsilerine bıraktıkları bir sarı lira ile yalnız cömertlikte yarış etmez, aynı zamanda musikiye ne denli vakıf olduklarını da çeşitli vesilelerle göstermek isterlerdi. Her biri ud, keman yahut kanun çalan bu hanımefendiler Tatyos ile Kemani Memduh'u mukayese eder, kayıtsız bir tavırla saz heyetini bir bir sayabilirlerdi. (Ayverdi, 1982: 198)

Boğaziçi'nde mehtaba çıkmalar meşhurdu. Haziran ile Eylül arasında padişah iradesiyle çıkılan sayfiyelerin en göz alıcı yanı mehtap alem-leriydi. Üsküdar'dan Bebek'e kadar uzanan binlerce kayık billur sesleri ile ortalığı inleten sazende ve hanendelerin peşinden giderken, kaç-göç ananesinin hüküm sürdüğü bu devirde, yalnız gözleriyle sevdiklerini bu vesileyle görme imkanı bulanlar için unutulmaz bir gece olurdu. (Hisar, 1997: 22; Davis, 2009; 167)

Bu keyifli hayatın da tatsızlıkları eksik olmazdı. Kahvaltılarını kilerci kadınların hazırladığı, oda kalfalarının giyip kuşanmalarına yardım ettiği, hususi perhiz yemeklerini dışarıdan getirten ekabir hanımları bu rahatlıkla giderek şişmanlar, işsizlikten sıkılan canlarıyla paşa efendilerini, molla beylerini kendilerinden uzaklaştırınca da kendilerine ortak gelmeye hazır halayıkların tehdidine maruz kalır, böyle nice aile genç ve güzel cariyelerin gönül işleriyle karışır. Ziya Paşa:

“Nev cihan sevmekte ben piranı tayib eyleyemem

Hüsn olur kim seyrederken ihtiyar elden gider” derken bu halleri kastetmiş olmalıdır. (Ali Rıza Bey, 2001;365)

Konak Orkestrası ve Mürebbiyeler

Konaklar sadece temsil ettikleri elitist dünya görüşüne uygun zade-gan yetiştirmekle kalmamış, bünyesinde barındırdığı kapı halkının her biri için de bir mektep vazifesi görmüştür. Cariyeler hane halkına dahil edildikleri günden itibaren mahir kalfalar vasıtasıyla bir yandan ev idaresini öğrenir bir yandan da hünerlerine göre aldıkları musiki dersleriyle kendilerini yetiştirirlerdi. Çalgı çalabilecek veya okuyabilecek hale gelenler konağın orkestrasına katılırlardı.

Türk Müziği'nin büyük bestecilerinden Refik Fersan, hatıralarında 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki halayık müzisyenleri şöyle anlatmıştır: “Eskiden, vükelâ konaklarının bazılarında yetenekli kalfa ve halayıklardan meydana gelen alafranga ve alaturka musiki takımları bulunurdu. Maliye Nazırı Sadettin Paşa'nın halayık bandosu ve orkestrası çok şöhret bulmuştu. Aynı zamanda, ufak bir de fasıl takımı vardı.

Bazı devlet büyüklerinin düğünlerine Sadettin Paşa'nın orkestrasının özel surette gönderildiğini hatırlarım. Bu takım büyük konakların harem dairelerinin bir kısmında alafranga çalar, konağın başka salonlarında Mabeyinci Faik Bey'in veyahut yine Sadettin Paşa'nın alaturka saz takımı musiki yapardı. Serasker Rıza Paşa'nın oğluy-la Arap İzzet Paşa'nın kızı, Rıza Paşa'nın Beşiktaş'ta, Yenimahalle'deki konağında evlendikleri zaman, düğünlerine beni de götürmüşlerdi. O muazzam konağın büyük salonunda hususi üniformalı bu kadın orkestrası, "Leblebici Horhor" operetini, üst kattaki salonda da bizim fasıl takımı yine üniformalı olarak alaturka çalışıyorlardı" (Bardakçı, 2009)

Vakti gelen her cariyenin münasibince evlendirilip, çeyizinin düzelmesine çırak çıkarılma denirdi. İşte bu vakit gelene kadar kimi lala, kimi dadı olarak bu hizmetlilerden uygun görülenler küçükhanım ve beylerin ilk terbiyesinden mesul olurlardı. Ancak 1847'de köle ticaretinin resmen yasaklanması ve Avrupa terbiyesinin üstünlüğüne duyulan inanç, konaklarda eğitim ve hizmet vazifelerinde ücretli eğiticilerin ve yabancı mürebbiyelerin istihdamına yol açtı. (Sakaoğlu, 1992: 355; Ayverdi, 1982; 179)

Mürebbiyeler böylece Tanzimat konaklarında kapı halkı arasına giriverdiler. Lakin mertebeleri eski devrin hizmetlilerinden farklıydı. Küçük hanımlara Fransızca ve piyano ile dans dersleri veren bu matmazeller, içine girdikleri muhite tepeden bakıyor, ellerine teslim edilen çocuklara da bunu aşıyorlardı. Çalıştıkları ailede bazen etkileri haddinden fazla olan mürebbiyeler, çeşitli romanlara da mevzu olmuşlardır. Mesela Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın meşhur romanını çocukluk komşuları Ahmet Vefik Paşa ailesinden ilhamla yazdığı rivayet edilmektedir. (Dener, 1994: 75; Cebeci, 1993: 97)

Adsız Şark Akademileri

Dikkate değer olan husus son devrin entellektüel Osmanlı hanımlarının da yine konak terbiyesiyle yetişenlerden oluşudur. Özel hocalardan tarih, felsefe,

"19. yüzyılın ilk yarısında Arapça ve Farsça bilen, Hafız'dan, Hayyam'dan, Nedim'den şiirler okuyup kendisi de şiir yazar, hitabeti kuvvetli, geleneksel İstanbul Efendisi makbul iken, yüzyılın ikinci yarısı Fransızca'ya hakim, Avrupa kültürüne aşina, siyasete müptela ve asrileşme taraftarı olan bir yeni İstanbullu karakterini öne çıkarmıştı."

Arapça ve Farsça öğrenip, Mesnevi Şerhi ve Gülistan dersleri alan bu hanımlar, diğer taraftan da Fransızca, müzik, resim dersleriyle batı kültürünü tanımış ve böylece kozalarından çıkmaya çalışan bir kadın zümresi meydana gelmiştir. (Meriç, 2000: 195)

Ulema efendilerin kızları bu zümrede bir adım öne çıkarak, Osmanlı Kadın Hareketi'ne ivme kazandırmışlardır. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye hanımlar, Kazasker İzzet Efendi'nin kızı Leyla Hanım, Şeyhülislam İsmail Hakkı Esad Efendi'nin kızı şaire Fitnat Hanım ilk akla gelen isimlerdir. Devirlerinin en iyi hocalarından ders alarak yetişen bu hanımlar, aldıkları köklü terbiye sayesinde aslî iklimlerinden kopmamışlardır. ¹ (Ortaylı, 2001: 57)

Konaklar sadece Osmanlı cemiyet hayatına tesir etmekle kalmamış fikir hayatını da etkilemişlerdir. Devlet ricalinin, alimlerin ve zadeganın evinde yapılan ilmi, edebi, siyasi nitelikli toplantılar devrin aydınlarına yön vermiş, fikir alışverişi imkanı sağlamıştır. Öyle ki sadece Osmanlı münevverinin değil, devrin Renan gibi meşhur şarkiyatçıların da iştirak ettiği bu toplantılar “Encümen-i Daniş”, “Akademi” olarak vafedilmiştir. Özellikle Sultan Aziz devrinde, Yusuf Kamil ve Reşit Paşa'ların konakları sonrasında ise Mithat, Ahmet Vefik, Sami ve Münif Paşaların konakları bu hususta ön plana çıkmıştır. Mesela Tanzimat'ın mimarı olarak adlandırılan Reşit Paşa'nın konağının müdavimleri Ali, Fuat, Ahmet Vefik, Mithat, Mahmut Nedim, Ziya ve Cevdet Paşalar ile Şinasi'dir. Hatta Cevdet Paşa bir müddet sonra da Reşit Paşa'nın konağına yerleşerek çocuklarına hususi hocalık yapmıştır. (Ülger, 2008; 200)

Değişen iktisadi ve içtimai şartlar yüzyılın son çeyreğinde konakların ilmi ve fikri hayattaki tesirlerini azaltmış, kıraathaneler bundan doğan boşluğa talip olmuşsa da dolduramamıştır.²

Son Osmanlılar olarak adlandırabileceğimiz, Osmanlı döneminde doğup yetişmiş, Cumhuriyet döneminde de ilim ve kültür hayatında yer edinmiş şahsiyetlerden bazıları, yaşadıkları müddetçe konak hayatının fikri cephesini sürdürmeye çalışmışlardır. Bunlardan biri olan Doktor

1 Fatma Aliye Hanım'ın üç kızından biri, Tevfik Fikret'in oğlu Haluk ile aynı kadere paylaştı, Hristiyan olduktan sonra gizlice yurtdışına kaçarak rahibeliği seçmiştir. Osmanlı topraklarının her tarafında açılan ve evvela zadeganın evlatlarının gittiği kolejlerin ve buralarda eğitimlik yapan sör ve rahibelerin bu duruma etkisi çok açıktır.

2 Yeni kamusal mekanların tesisi de bu durumu etkilemiş olabilir. Mesela gazete ve parti merkezleri, Türk Ocağı binası vb. Beyazıt Meydanı'ndaki kıraathaneler arasında en meşhuru ise birçok edebiyatçının buluşma yeri olan “Küllük”tür.

Tevfik Remzi Kazancıgil, Kazancı yokuşundaki beş-altı katlı konağında devrin nice aydınını ağırlamıştır. Yirmi-otuz bin kitaplı, yüz-yüzelli metrekairelik bir alana yayılmış olan kütüphanesine Fuat Köprülü, İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Peyami Safa, Zeki Velidi Togan, Yahya Kemal, Alaaddin Yavaşca gibi birçok meşhur simanın konuk olduğu sohbetlerde siyasetten hiç bahsedilmez, tarih, felsefe, edebiyat, musiki ile zaman geçermiş. (Kazancıgil, 2006:6)

Sonuç

19. asrın İstanbul kültürüne damgasını vuran konakların ve onların temsil ettiği hayat tarzının sahneden çekilişi birdenbire olmamış, farklılaşan iktisadi ve içtimai şartlar neticesinde, içinde bulunduğu uzun yüzyıla yaraşır bir biçimde ağır-aksak ama kati adımlarla maziye karışmıştır.

Konakların sadece görünüm itibarıyla değil, mahalle ve mahalleliye hüküm ve himaye etme vasıflarıyla da minyatür birer saray olarak algılandığı devirler, konak ricalinin servetinin haddi hesabının olmadığı, “Var evi, Kerem evi” düsturunca tüm mahallelinin cömertliğinden istifade ettiği şaşalı günlerdi. (Bertram, 2008: 114)

Eski asırların hilafına, devlet ricalinin maaşlarının elden olarak ödenmeye başlandığı Tanzimat Devri, maaşa ilaveten tahsisat ve atiyelerle artan nakdi servetlerin de devriydi. Çok yüksek maaşlar alan devrin ricali, İstanbul’un en önemli tüketim sınıfını oluşturmuştu.³

Bir de Hidiv ailesi gibi köklü zenginler vardır ki gösterişçi ve sınır tanımaz tüketimde saray halkına dahi emsal olmuşlardı. 1908’den evvel cenup Akdeniz’den akın akın İstanbul’a gelen bu zümre Çamlıca’nın, Boğaziçi’nin, sonraları Kadıköy ve ileri taraflarının köşk ve yalılarını beslemiş, yangınlar yüzünden her otuz-kırk senede bir harab olan şehrin imarını sağlamıştı⁴. (Tanpınar, 1998:19)

3 “Üst düzey devlet memurlarının aylıkları çok yüksekti. 1850’de amir konumundaki biri 1000-1200 frank maaş alırken, sade bir memur 25-30 frank alıyordu. 1855 bütçesi devlet gelirinin mühim bir kısmının modern bürokrasinin memurlarına yapılan ödemeye gittiğini göstermektedir.” (Karpas: 130)

4 “...hele Mısırlıların üşüşmelerinden sonra, Boğaziçi’nde yalı, köşkü olup da kiraya

Fakat geçen zaman konak hayatını sürdüren bu zümrenin servetinden alıp götürmeye başladıkça, konaklar da terk edildi. Tanpınar'ın ifadesiyle Rumeli çiftliklerinin, Arabistan'ın ve Mısır'ın kaybı, kırk odalı, dört-beş sofalı, haremli selamlıklı yalının, bahçe ve korularıyla devamını imkansız hale getiriyordu. Özellikle 1908 sonrasında değişen siyasi dengeler eski ikballeri yerlerinden etmiş; ardı ardına gelen Balkan ve I. Cihan Harplerinin türettiği savaş zenginleri güruhu eskilere hayat hakkı tanımamıştı.

Konak hayatının sona erişindeki bir diğer mühim sebep kültürel değişimdi. Modern okullardan mezun, az çok Avrupa'da bulunmuş, Avrupa kültürünü yaşadığı devrin icabı olarak kabul eden, gündelik hayatında Avrupalı olanı kullanmaya özen gösteren yeni nesiller ile "...geniş selamlığında dostları, misafirleri, ziyaretçileri, dalkavukları, ricacıları arasında çubuk ve kahvelerini içerek, saz yaptırarak, şiirden ve politika-dan bahsederek yaşamaya alışmış II. Mahmud devrinden kalma ricalin" arasında farklılaşma olması kaçınılmazdı. (Tanpınar, 1998: 72)

19. yüzyılın ilk yarısında Arapça ve Farsça bilen, Hafız'dan, Hayyam'dan, Nedim'den şiirler okuyup kendisi de şiir yazan, hitabeti kuvvetli, geleneksel İstanbul Efendisi makbul iken, yüzyılın ikinci yarısı Fransızca'ya hakim, Avrupa kültürüne aşına, siyasete müptela ve asrileşme taraftarı olan bir yeni İstanbullu karakterini öne çıkarmıştı. (Karpat, 2003: 134)

Bu yeni İstanbullu için ideal mekan anlayışı da değişmişti. Ahşap evlerin birbirine kol verip, yan yana uzandığı semtlerdeki, birkaç kuşağın birlikte yaşadığı konaklar modern hayatın getirdiği konforu sağlamaktan çok uzaktı. Halbuki köprünün öbür tarafında, içinde elektrik, su ve ısıtma sistemlerinin olduğu, tek bir aileye mahsus, batı tarzında döşenmiş apartmanlarıyla cezbeden yeni bir yaşam vardı, tercih ondan yana yapıldı. (Kandiyoti, 1997: 121; Dener, 1994: 75)

Netice olarak, bir vakitler üç neslin bir arada yaşadığı konaklar zamanın gidişatına karşı duramadı. Sahiplerinin ölümünden sonra en talihlileri vârislerce kat kat paylaşılırken, birçoğu oda oda kiraya verildi. Çok azı hariç hepsinin akıbeti benzerdi. Virane haldeyken ya yanıp kül oldular ya yerlerine apartmanlar yapıldı yahut eski devrin konak ricali yerine berduşlara mesken oldular... (Okay, 2002; 2000).

vermekten sakınanlara ya çok zengin ya çok hesapsız gözüyle bakılıyor." (Yakup Kadri, Kırallık Konak, s.9)

Kaynakça

Abdülaziz Bey. (2002). *Osmanlı Adet Merasim ve Tabirleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ahmet Cevdet Paşa. (1986). *Tezahir*. II.(C. Baysun, Dü.) Ankara: TTK.

Altınar, A. T., & Budak, C. (1997). *Konak Kitabı*. İstanbul: Tepe Yayınları.

Ayaşlı, M. (1984). *Edep Yahu*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.

Ayvazoglu, B. (1987). *Geçmiş Yeniden Kurmak*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Ayverdi, S. (1982). *İbrahim Efendi Konağı*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Balıkhan Nazırı Ali Rıza Bey.(2001). *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*. (A. Ş. Çoruk, Dü.) İstanbul: Kitabevi.

Bardakçı, M. (2009, 9 9). *Eski Zaman Konaklarındaki Cariye ve Kalfalar Orkestrası*. haberturk.com.tr. adresinden alınmıştır

Behar, C. (2003). *A Neighborhood In Ottoman İstanbul*. State University of New York Press.

Bertram, C. (2008). *Imaging The Turkish House: Collecting Visions Of Home*. University Of Texas Press.

Cebeci, D. (1993). *Tanzimat ve Türk Ailesi*. İstanbul: Ötüken.

Davis, F. (2009). *Osmanlı Hanımı*. İstanbul: YKY.

Dener, A. (1994). The Effect of Popular Culture on Urban Form in İstanbul. F. E. Brown, S. J. Neary, & M. S. Symes (Dü) içinde, *The Urban Experience: Apeople Environment Perspective* (s. 73-85). Suffolk: E&FN SPON.

Faroqhi, S. (1998). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Hisar, A. Ş. (1997). *Boğaziçi Yalıları - Geçmiş Zaman Köşkleri*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık .

Kandiyoti, D. (1997). Gendering The Modern: On Missing Dimensions In The Study Of Turkish Modernity. S. Bozdoğan, & R. Kasaba (Dü) içinde, *Rethinking Modernity and National Identity In Turkey* (s. 113-133). University Of Washington Press.

Karpat, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu*. (B. Tırnakçı, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kazancıgil, A. (2006, Şubat). *Bir Zamanlar Ne Evler Vardı*. 4-10. (B. Aslan, Röportajı Yapan) İstanbul: Türk Edebiyatı Dergisi.

Kuban, D. (2000). *İstanbul Bir Kent Tarihi*. (Z. Rona, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı.

Kuban, D. (1994). Konak. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (s. 50-55). içinde İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Meriç, N. (2000). *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi: Adab-ı Muaşeret*. İstanbul: Kaknüs.

Okay, O. (2002). *Bir Başka İstanbul*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Orman, İ. (2002). Konak. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 26, s. 159-161). içinde Ankara: İSAM.

Ortaylı, İ. (2003). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim.

Ortaylı, İ. (2001). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Öztuna, Y. (1983). *Büyük Türkiye Tarihi* (Cilt 11). İstanbul: Ötüken.

Sakaoğlu, N. (1992). Medeniyet Değişimleri Çerçevesinde Türkler-de Aile Eğitimi. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Cilt 1, s. 355-374). içinde Ankara: T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Sertoğlu, M. (1992). *İstanbul Sohbetleri*. İstanbul: Bedir Yayınevi.

Tanpınar, A. H. (1998). *Beş Şehir*. İstanbul: Dergah.

Tanpınar, A. H. (2007). Türk İstanbul. *Tereddüt Ve Tekerrür* (s. 322-326). içinde İstanbul: Akın Nalça Kitapları 5.

Tekeli, İ. (1999). 19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü. P. Dumont, & F. Georgeon (Düz.) içinde, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* (s. 19-31). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ülger, M. (2008). 19. yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatında Konakların Yeri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (13), 197-206.

Yalçın, E. (2006). 19. ve 20. Yüzyıllarda Bir Konağın Öyküsü. S. Faroqhi, & C. K. Neumann (Düz.) içinde, *Soframız Nur Hanemiz Marmur*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Kalemin İzinde...

KOCAV Yayınları

Siyaset Sosyolojisi
PROF. DR.
H. MUSA TAŞDELEN

Süleymaniye
Ulusal Sempozyum
Şehir ve Medeniyet

Yenilenen Medya
MESUT AYTEKİN

Laisizm'den Millî
Sekülerizm'e
DURMUŞ HOCAOĞLU

Düşük Şiddetli
Devrim
DURMUŞ HOCAOĞLU

Kuzeydeki Yavru Vatan
Kırım
KEMAL ÇAPRAZ

Nidâ-i Fethinâme-i
Kal'a-i Cerbe
ÜMRAN AY

Son Klasik İlk Modern
M. FATİH KARAKAYA

Nidâ-i Dürr-i Manzûm
ÜMRAN AY

Kendinle Barışmak
DR: ZÜLFİKAR ÖZKAN

Biz Kimiz?
MURAT ÇERİ

Kültür Ocağında
Bir Müttefekkiri
Erol Güngör

Hâmuş
MURAT ÇERİ

KOCAV Yayıncılık Tanıtım Araştırma Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti.
Süleymaniye Mahallesi Avni Paşa Sokak No: 5 Fatih / İstanbul
Tel: (212) 519 99 70-71 Faks: (212) 519 99 72
web: www.kocav.org.tr e-posta: kocav@kocav.org.tr

“Dijitalleşme ve yapay zekâ, genç kuşaklar arasında “emek” kavramını bulanıklaştırıyor. Bu bulanıklık, yalnızca teknik bir belirsizlik yaratmıyor; aynı zamanda varoluşsal bir arayışı da tetikliyor. Güncel araştırmalar, yapay zekâyâ karşı dirençli becerilerin hibrit bir yapıda geliştiğini ortaya koyuyor. Tek bir alana derinleşmenin yeterli olmadığını, farklı disiplinleri harmanlamanın kritik öneme sahip olduğunu gösteriyor. Özellikle ‘Pergel beceri seti’ yaklaşımı; belirli bir alanda derinleşirken, aynı zamanda geniş temel bilgiler edinmenin önemini vurguluyor. Örneğin, dijital pazarlama konusunda uzmanlaşırken, bu alanı antropoloji ve psikoloji bilgileriyle desteklemek büyük avantaj sağlayabilir. Gelecekte en değerli beceriler arasında, algoritmaların asla gerçekleştiremeyeceği ‘sınır geçişleri’ yer alacak. Vaktiyle Toffler, “21. Yüzyılın cahili, okuma-yazma bilmeyen değil; yeniden öğrenmeyi bilmeyen olacaktır” demişti. Belirsizlik ortamında çalışmayı ve yaşamayı öğrenmek, artık kritik bir beceri haline gelmiştir.”

Prof. Dr. Veysel Bozkurt

“Çalışmanın günümüzde mutlaka bir ücret ya da kazanç getirmesi düşüncesi “ücretsiz” çalışan kimseleri istihdam dünyasının dışında tutmaktadır. Çalışmasının karşılığında herhangi bir ücret almayan kimseler; ev işleri, çocuk, yaşlı veya engelli bakımı gibi ücretsiz işleri gerçekleştirenlerin çalışma hayatının dışında kabul edilmesi değişimin toplumsal boyutunda önemli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Günümüz dünyasında çalışma hayatı sadece üretmek ve maddi karşılığa indirgenmişken, teknolojik gelişmeler ve farklı çalışma şekilleri bütün istihdam düşüncesinin yeniden düzenlenmesi zorunluluğunu da doğurmaktadır.”

Dr. Furkan Düzenli